

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за Историју

МАСТЕР РАД

Тема: Атина у хеленистичко доба: Од Антигона Гонате до Суле (262/1. до
86. г.п.н.е.)

Ментор: доц. др Мирко Обрадовић Студент: Александар Симић ИС 17/26

Београд, септембар 2018.

Садржај

Списак скраћеница	4
Извори.....	4
Литература.....	14
Часописи.....	15
Увод.....	17
Извори и литература.....	19
Кратка историја Атине од Ламијског до Хремониновог рата.....	22
Хремонинов рат.....	24
Атина под македонском влашћу (262–229. г.п.н.е.)	28
Војна окупација (262–255. г.п.н.е.)	28
Унутрашње уређење Атине	29
Односи са македонском краљевском кућом	30
Атинска спољна политика	32
Унутрашња политика	35
Неутрална Атина (229–200. г.п.н.е.).....	38
Ослобођење града	38
Спољна политика.....	38
Унутрашња политика	42
Атина од 200. до 167. г.п.н.е.	46
Атина као римски савезник	46
Односи са Птолемејидима	51
Односи са Селеукидима.....	51
Атина и Аталиди.....	53
Односи са осталим државама	54
Унутрашња политика	56
Атина од краја Персејевог до почетка Митридатовог рата.....	59
Спољна политика – односи са Римом.....	59
Спољна политика – односи са осталим државама.....	61
Унутрашња политика	64
Атина у Митридатовом рату (88–86. г.п.н.е.).....	70
Криза у Атини и окретање Митридату.....	70
Сулина опсада Атине	72
Атина после Суле	73
Друштво хеленистичке Атине.....	75

Становништво – број и састав	75
Странци у Атини.....	79
Истакнути Атињани	82
Атинска омладина – ефеби и канефоре	85
Економија Атине током хеленистичког доба	88
Општа кретања.....	88
Ковање новца	90
Трговина	93
Еуергети.....	96
Религијске прилике у хеленистичкој Атини.....	99
Култови и светковине – стари и нови, домаћи и страни.....	99
Свештенство и храмови	103
Страна теофорна имена.....	106
Филозофија и култура хеленистичке Атине	108
Филозофске школе и филозофи	108
Уметници у Атини.....	111
Образовање у Атини.....	112
Променљиво лице Атине	113
Закључак.....	117
Библиографија	119
Извори.....	119
Литература.....	127
Интернет странице.....	134

Списак скраћеница

Извори:

Agora XV = The Athenian Agora, Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens, XV The Athenian Councillors, eds. B. D. Meritt, J. S. Traill, Princeton 1974. (преузето са <https://www.atticinscriptions.com/browse/bysource/AgoraXV/>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Agora XVI = The Athenian Agora, Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens, XVI The Decrees, ed. A. G. Woodhead Princeton 1997.

CID IV = Corpus des inscriptions de Delphes, I–IV, Vol. IV, Documents Amphictioniques, ed. François Lefèvre, with contributions by Didier Laroche and Olivier Masson, Paris 2002. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/445?location=11>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Corinth VIII = Corinth VIII 2, The Latin Inscriptions 1896-1926, ed. Allen B. West, Princeton 1931. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/320?location=16>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

FD III = Fouilles de Delphes, III. Épigraphie, Fasc. 1, Inscriptions de l'entrée du sanctuaire au trésor des Athéniens, ed. Émile Bourguet. Paris 1929, Fasc. 2, *Inscriptions du trésor des Athéniens*, ed. Gaston Colin. Paris 1909-1913, Fasc. 3, *Inscriptions depuis le trésor des Athéniens jusqu'aux bases de Gélon*, 2 vols, Paris 1932-1943. Vol. 1, ed. Georges Daux and Antoine Salacé (1932); vol. 2, Georges Daux (1943), Fasc. 4, *Inscriptions de la terrasse du temple et la région nord du sanctuaire*, 4 vols, Paris 1930-1976, Vol. 1, ed. Gaston Colin (1930); vol. 2, ed. Robert Flacelière (1954); vol. 3, ed. André Plassart (1970); vol. 4, ed. Jean Pouilloux (1976), Fasc. 5, *Les Comptes du IVe siècle*, ed. Émile Bourguet. Paris 1932. [Replaced by *CID II* (1989).], Fasc. 6, *Inscriptions du théâtre*, ed. Natan Valmin. Paris 1939, *Chron. Delph., Chronologie delphique*, by Georges Daux. Paris 1943. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/452?location=11>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

GRA I = Richard S. Ascough and John S. Kloppenborg, Greco-Roman Associations: Texts, Translations, and Commentary, vol. I: Attica, Central Greece, Macedonia, Thrace, de Gruyter, Berlin 2011. (преузето са <http://philipharland.com/greco-roman-associations/>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

I Eleus. = *Eleusis, The Inscriptions on Stone, Documents of the Sanctuary of the Two Goddesses and Public Documents of the Deme*, 2 vols. in 3 parts, ed. K. Clinton, *Vivliothēkē tēs en Athēnais Archaialogikēs Hetaireias*, 236 and 259, Athens 2005-2008. (преузето са <https://www.atticinscriptions.com/browse/bysource/IEleus/>; <https://epigraphy.packhum.org/book/876?location=7> свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

I Rhamnous = *Ο δήμος του Ραμνούντος, II, Οι επιγραφές*, ed. B.C. Petrakos, Athens 1999. (преузето са <https://www.atticinscriptions.com/browse/bysource/IRhamn/>; <https://epigraphy.packhum.org/book/782?location=7>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

ID = *Inscriptions de Délos*. 7 vols, Paris 1926-1972, Vol. 6 [1], Nos. 1-88, ed. André Plassart (1950); vol. 7 [2], nos. 89-104³³, ed. Jacques Coupry (1972); vol. 1 [3], nos. 290-371, ed. Félix Durrbach (1926); vol. 2 [4], nos. 372-509, ed. Félix Durrbach (1929); vol. 3 [5], nos. 1400-1496, ed. Félix Durrbach and Pierre Roussel (1935); vol. 4 [6], nos. 1497-2219, eds. Pierre Roussel and Marcel Launey (1937); vol. 5 [7], nos. 2220-2879, eds. Pierre Roussel and Marcel Launey (1937). (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/1?location=6>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

IG II² = *Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, 2nd edn., Parts I-III, ed. Johannes Kirchner, Berlin 1913-1940, Part I, 1-2 (1913-1916) = Decrees and Sacred Laws (Nos. 1-1369); Part II, 1-2 (1927-1931) = Records of Magistrates and Catalogues (Nos. 1370-2788); Part III, 1 (1935) = Dedications and Honorary Inscriptions (Nos. 2789-5219); Part III, 2 (1940) = Funerary Inscriptions (Nos. 5220-13247) (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/5?location=7>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

IG II³ = *Inscriptiones Graecae. Vol. II et III, Inscriptiones Atticae Euclidis anno posterioris, Editio tertia, Pars I, Fasciculus II (nn. 292–572), Fasciculus IV (844–1134), Fasciculus V (1135–1461)*, eds. S.D. Lambert (292–572), M.J. Osborne et S.G. Byrne (844–1134), V.N. Bardani et S.V. Tracy (1135–1461), De Gruyter, Berlin 2012–2014. (преузето са <https://www.atticinscriptions.com/browse/bysource/IGII31/>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

IG IV² = *Inscriptiones Graecae, IV, Inscriptiones Argolidis*, 2nd edn. Fasc. 1, *Inscriptiones Epidauri*, ed. Friedrich Hiller von Gaertringen, Berlin 1929. (преузето са

<https://epigraphy.packhum.org/book/6?location=16>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

IG VII = Inscriptiones Graecae, VII, Inscriptiones Megaridis, Oropiae, Boeotiae, ed. Wilhelm Dittenberger, Berlin 1892. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/13?location=11/>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

IG IX 1² = Inscriptiones Graecae IX,1, 2nd edn., ed. Günther Klaffenbach. Berlin 1932-1968, Fasc. 1, *Inscriptiones Aetoliae* (1932); fasc. 2, *Inscriptiones Acarnaniae* (1957); fasc. 3, *Inscriptiones Locridis occidentalis* (1968). (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/9?location=11> свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

IG XI = Inscriptiones Graecae XI, Inscriptiones Deli, fasc. 4, ed. Pierre Roussel. Berlin 1914. Nos. 510-1349. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/17?location=6>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

IG XII 5 = Inscriptiones Graecae XII,5, Inscriptiones Cycladum, Ios, Sikinos, Naxos, Paros, OIiaros, Siphnos, Seriphos, Kythnos, Keos, Gyaros, Syros, Andros and Tenos, ed. Friedrich Hiller von Gaertringen. 2 vols. Berlin 1903-1909. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/21?location=6> свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

IG XII 8 = Inscriptiones Graecae XII, 8, Inscriptiones insularum maris Thracici, Lemnos, Imbros, Samothrace, Thasos, Skiathos (etc.) and Skyros, ed. Carl Friedrich. Berlin 1909. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/23?location=6>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Miletos = D.F. McCabe, *Miletos Inscriptions. Texts and List*, The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia, The Institute for Advanced Study, Princeton 1984, Packard Humanities Institute CD #6, 1991. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/511?location=1694>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Priests and Priestesses = S.D. Lambert, *The Social Construction of Priests and Priestesses in Athenian Honorific Decrees from the Fourth Century BC to the Augustan Period*, у: *Civic Priests: Cult personnel in Athens from the Hellenistic Period to Late Antiquity*, eds. M. Horster, A. Klöckner, De Gruyter, Berlin 2011, pp. 67-133.

SEG = Supplementum Epigraphicum Graecum. vols. 1-11, ed. Jacob E. Hondius, Leiden 1923-1954, vols. 12-25, ed. Arthur G. Woodhead. Leiden 1955-1971, vols. 26-41, eds. Henry W.

Pleket and Ronald S. Stroud, Amsterdam 1979-1994, vols. 42-44, eds. Henry W. Pleket, Ronald S. Stroud and Johan H.M. Strubbe, Amsterdam 1995-1997, vols. 45-49, eds. Henry W. Pleket, Ronald S. Stroud, Angelos Chaniotis and Johan H.M. Strubbe, Amsterdam 1998-2002, vols. 50- , eds. Angelos Chaniotis, Ronald S. Stroud and Johan H.M. Strubbe, Amsterdam 2003- . (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/172?location=7>; <https://www.atticinscriptions.com/browse/bysource/SEG/>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

*Syll.*³ = *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, 3rd edition, ed. W. Dittenberger, Leipzig 1915–1924. (преузето са <http://attalus.org/docs/sig.html>; <https://www.atticinscriptions.com/browse/bysource/IGII31/>; <https://epigraphy.packhum.org/book/347?location=1>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

P.Cairo Zen. = *Zenon Papyri, Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire*, ed. C.C. Edgar, vol. I, Nos. 59001–59139, Cairo 1925. (преузето са <http://papyri.info/ddbdp/p.cair.zen;3;59426/> <http://papyri.info/ddbdp/p.cair.zen;1;59012>, 15.8. 2018.)

P.Mich.Zen. = *Michigan Papyri*, vol. I, Nos. 1–120, *Zenon Papyri*, ed. C.C. Edgar, University of Michigan Studies, Ann Arbor (Humanistic Series 24) 1931. (преузето са <http://papyri.info/ddbdp/p.mich;1;3>, 15.8. 2018.).

Ael. VH = *Aelian, Historical Miscellany*, Translated by Nigel G. Wilson, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1997.

Anth. Pal. = *The Greek Anthology*, with an English Translation by W.R. Paton, in Five Volumes, vol. I William Heinemann, London, G.P. Putnam's Sons, New York (Loeb Classical Library) 1920, vol. III, William Heinemann, London, G.P. Putnam's Sons, New York (Loeb Classical Library) 1917.

App. Mac. = *Appian's Roman History*, vol. II, Books VIII part II–XII, Translated by Horace White, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1962.

App. Mithr. = *Appian's Roman History*, vol. II, Books VIII part II–XII, Translated by Horace White, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1962.

App. *Syr.* = App. *Mithr.* = *Appian's Roman History*, vol. II, Books VIII part II–XII, Translated by Horace White, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1962.

Arist. *Ath. Pol.* = *Aristotelov Ustav Atenski*, preveo, uvod i bilješke napisao Niko Majnarić, Izdavački zavod Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, Zagreb 1948.

Athen. = Athenaeus, *The Deipnosophists, Or Banquet Of The Learned Of Athenaeus*, Translated by C.D. Yonge, Henry G. Bohn, London 1854. (преузето са <http://www.attalus.org/info/athenaeus.html>).

Gell. = Gellius, *Attic Nights, Volume II: Books 6-13*, Translated by J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1927.

Callim. *Ait.* = Callimachus, *Aitia*, Callimachus, Lycophron, Aratus, with an English translation by A.W. Mair, G.R. Mair, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1931.

Callim. *Epigr.* = Callimachus, *Epigrams*, Callimachus, Lycophron, Aratus, with an English translation by A.W. Mair, G.R. Mair, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1931.

Cic. *Att.* = Cicero, *Letters to Atticus*, In Three Volumes, vol. III, With an English Translation by E.O. Winstedt, William Heinemann Ltd., London, Harvard University Press, Cambridge MA (Loeb Classical Library) 1961.

Cic. *Brut.* = Cicero, *Brutus*, Cicero, *Brutus, Orator*, Translated by G. L. Hendrickson, H. M. Hubbell, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1939.

Cic. *De Imp. Cn. Pomp.* = Cicero, *De Imperio Cn. Pompei ad Quiritis Oratio*, Cicero, *Select Orations*, Edited with an Introduction, Parallel Sections from Sallust, Word-Groups, Synonyms, Review Questions and Vocabulary by Benjamin L. D'Ooge, Benj. H. Sanborn & Co., Chicago, New York, Boston 1915/ Cicero, *De Imperio Cn. Pompei*, Cicero, *Political Speeches*, Translated, with Introduction and Notes by D.H. Berry, Oxford University Press, Oxford (Oxford World's Classics) 2006.

Cic. *De Or.* = Cicero, *De Oratore in two volumes*, vol. I, books I, II, *Cicero in Twenty-eight volumes*, vol. III, With an English Translation by E.W. Sutton, Completed, With an Introduction, by H. Rackham, William Heinemann Ltd. London, Harvard University Press, Cambridge MA (Loeb Classical Library) 1947/ Cicero, *De Oratore in two volumes*, vol. II, book III, Together with the *De Fato, Paradoxa Stoicorum, De Partitione Oratoria*, With an English Translation by H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1948.

Cic. *Leg.* = Cicero, *On the Laws*, Cicero, *On the Commonwealth* and *On the Laws*, Edited by James E.G. Zetzel, Cambridge University Press, Cambridge (Cambridge Texts in the History of the Political Thought) 1999.

Cic. *Rep.* = Cicero, *On the Commonwealth*, Cicero, *On the Commonwealth* and *On the Laws*, Edited by James E.G. Zetzel, Cambridge University Press, Cambridge (Cambridge Texts in the History of the Political Thought) 1999.

Cic. *Ver. II* = Cicero, *In Verrem II*, Cicero, *Political Speeches*, Translated, with Introduction and Notes by D.H. Berry, Oxford University Press, Oxford (Oxford World's Classics) 2006.

Diod. = Diodorus Siculus, *Library of History*, Diodorus of Sicily in Twelve Volumes with an English Translation by Charles L. Sherman, vol. VII, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1952, vol. VIII, Translated by C. Bradford Welles, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1963, vols. XI, XII, Translated by F.R. Walton, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1957, 1967/ Диодор са Сицилије, *Историјска библиотека*, књиге 17–22, предговор, превод са грчког и коментар Маријана Рицл, Матица српска, Нови Сад, 1998.

Diog. Laert. = Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, In Two Volumes, Translated by R.D. Hicks, vol. I, Harvard University Press, Cambridge, MA William Heinemann Ltd., London (Loeb Classical Library) 1959, vol. II, William Heinemann Ltd., London, G.P. Putnam's Sons, New York (Loeb Classical Library) 1925/ Diogenes Laertius, *Lives of the Eminent Philosophers*, Translated by Pamela Mensch, Edited by James Miller, Oxford University Press, Oxford 2018.

FGrHist = F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, I–III, 18 vols, No 35 (Ctesicles), No 81 (Philochorus), No 87 (Poseidonius), No 244 (Apolodorus), No 257a (Phlegon), Berlin 1923–1926, Leiden 1940–1958.

Gran. Lic. = *Annales Grani Liciniani Reliquiae*, ed. N. Criniti, 1981 (преузето са <http://latin.packhum.org/canon#a1257> 12.6. 2018.)/ Granius Licinianus, *Histories*, Edited by A. Smith (енглески превод преузет са <http://attalus.org/translate/granius.html> 12.6.2018.).

Hieron. *Chron.* = St. Jerome (Hieronymus), *Chronological Tables*, Edited by A. Smith (енглески превод преузет са <http://attalus.org/translate/jerome1.html> 10.6. 2018.).

Iust. = Marcus Junianus Justinus, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, translated, with notes, by the Rev. John Selby Watson, Henry G. Bohn, London 1853. (преузето са <http://www.forumromanum.org/literature/justin/english/index.html>).

Joseph. *Ant. Jud.* = Јосиф Флавије, *Јудејске старине*, превео са енглеског издања Владан Добривојевић, Двери, Београд 2008.

Liv. *AUC* = Livy, *The Dawn of the Roman Empire: Books Thirty-One to Forty*, Translated by Y.C. Yardley, With an Introduction and Notes by Waldemar Heckel, Oxford University Press, Oxford (Oxford World's Classics) 2000/ Livy, *Rome's Mediterranean Empire: Books-Forty One to Forty-Five and the Periochae*, Translated with the Introduction and Notes by Jane D. Chaplin, Oxford University Press, Oxford (Oxford World's Classics) 2007/ Livy, Books XXXVIII–XXXIX, With an English Translation by Evan T. Sage, In Thirteen Volumes, vol. XI, William Heinemann Ltd., London, Harvard University Press, Cambridge MA (Loeb Classical Library) 1936/ Livy, Books XLIII–XLV, Translated by Alfred C. Schlesinger, In Fourteen Volumes, vol. XIII, William Heinemann Ltd. London, Harvard University Press, Cambridge MA (Loeb Classical Library) 1951.

Liv. *Per.* = Livy, *Rome's Mediterranean Empire: Books-Forty One to Forty-Five and the Periochae*, Translated with the Introduction and Notes by Jane D. Chaplin, Oxford University Press, Oxford (Oxford World's Classics) 2007.

Luc. *Zeux.* = Lucian, *Zeuxis or Antiochus*, with an English Translation by K. Kilburn, in Eight Volumes, vol. VI, William Heinemann Ltd., London, Harvard University Press, Cambridge MA (Loeb Classical Library) 1959.

Nep. *Att.* = Cornelius Nepos, *A Selection, Including the Lives of Cato and Atticus*, Translated, with Introduction and Commentary by Nicholas Horsfall, Clarendon Press, Oxford (Clarendon Ancient History Series) 1989.

Oros. = Paulus Orosius, *The Seven Books of History Against the Pagans*, Translated by Roy J. Deferrari, The Catholic University of America Press, Washington D.C. (The Fathers of the Church, A New Translation, vol. 50) 1981.

Paus. = Паусанија, *Онис Хеладе I-II*, превела Љиљана Вулићевић, Матица српска, Нови Сад 1994.

Plin. *NH* = Pliny, *Natural History*, With an English translation by H. Rackham, In Ten Volumes, vol. IX, Libri XXXIII–XXXV, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1961.

Plut. *Aem.* = Plutarh, *Usporedni životopisi I*, Emilije Paulo, prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb 1988.

Plut. *Ant.* = Plutarh, *Usporedni životopisi III*, Antonije, prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb 1988.

Plut. *Arat.* = Plutarh, *Usporedni životopisi III*, Arat, prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb 1988.

Plut. *Cat. Mai.* = Plutarh, *Usporedni životopisi I*, Marko Katon (Stariji), prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb 1988.

Plut. *Cleom.* = Plutarh, *Usporedni životopisi III*, Kleomen, prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb 1988.

Plut. *Demetr.* = Plutarh, *Usporedni životopisi III*, Demetrije, prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb 1988.

Plut. *Flam.* = Plutarh, *Usporedni životopisi II*, Tit, Flaminin, prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb 1988.

Plut. *Luc.* = Plutarh, *Usporedni životopisi II*, Lukul, prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb 1988.

Plut. *Num.* = Plutarh, *Usporedni životopisi I*, Numa, prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb 1988.

Plut. *Sull.* = Plutarh, *Usporedni životopisi II*, Sula, prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb 1988.

Plut. *Cons. ad Apoll.* = Plutarch, *A Letter of Condolence to Apollonius (Consolatio ad Apollonium)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 2, 86B–176F, with an English translation by Frank Cole Babbitt, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1962.

Plut. *De glor. Ath.* = Plutarch, *Were the Athenians more Famous in War or in Wisdom? (Bellone an Pace Clariores Fuerint Athenienses)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 4, 263D–351B, with an English translation by Frank Cole Babbitt, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1962.

Plut. *De sera* = Plutarch, *On the Delays of the Divine Vengeance (De Sera Numinis Vindicta)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 7, 523C–612B, with an English translation by Phillip H. de Lacy and Benedict Einarson, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1959.

Plut. *De Stoic. Repug.* = Plutarch, *On Stoic Self-Contradictions (De Stoicorum Repugnantiiis)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 13/2, 1033B–1086B, with an English translation by Harold Cherniss, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1976.

Plut. *Quaest. Conv.* = Plutarch, *Table Talk (Quaestiones Convivales)*, *Plutarch's Moralia in Sixteen Volumes*, vol. 8, 612B–697C, with an English translation by Paul A. Clement and Herbert B. Hoffleit, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1969.

Plut. *Reg. et Imp. Apophth.* = Plutarch, *Sayings of Kings and Commanders (Regum et Imperatorum Apophthegmata)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 3, 172A–263C, with an English translation by Frank Cole Babbitt, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1961.

Plut. *Vit. X Or.* = Ps.Plut. *Vit. X Or.* = Pseudo-Plutarch, *Lives of the Ten Orators (Vitae Decem Oratorum)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 10, 771E–854D, with an English

translation by Harold North Fowler, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1960.

Polyaen. = *Polyaenus's Stratagems of War*, Translated From the Original Greek, by R. Shepherd, printed for George Nicol, London 1793. (преузето са <http://www.attalus.org/info/polyaenus.html>).

Polyb. = Полибије, *Историје I-II*, превод и коментар Маријана Рицл, Матица Српска, Нови Сад, 1988.

Strab. = *The Geography of Strabo*, with an English translation by Horace Leonard Jones, in eight volumes, vol. I, William Heinemann, London, Harvard University Press, Cambridge MA (Loeb Classical Library) 1949, vol. IV, William Heinemann, London, G.P. Putnam's Sons, New York (Loeb Classical Library) 1927, vol. V, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1949, vol. VI, William Heinemann Ltd, London, Harvard University Press, Cambridge MA (Loeb Classical Library) 1950.

Suda = "Philochorus", Suda On Line, Tr. D. Graham, J. Shipley 25.10. 2002. (<http://www.stoa.org/sol-entries/phi/441>, приступљено 12.8. 2018.)/ *Svidae Lexicon*, editio Ada Adler, Pars IV П–Ψ, Editio Stereotypa Editionis Primae (MCMXXXV), KG–Saur, München, Leipzig 2001.

Tac. *Ann.* = Tacitus, *The Annals: The Reigns of Tiberius, Claudius and Nero*, Translated by J.C. Yardley, with the Introduction and Notes by Anthony A. Barrett, Oxford University Press, Oxford (Oxford World's Classics) 2008.

Teles = Teles, *On Exile*, Translated by R. Dobbin, у: *The Cynic Philosophers: From Diogenes to Julian*, Translated by Robert Dobbin, Penguin Books, London (Penguin Classics) 2012.

Trog. *Prolog.* = Justin, *Epitome of Pompeius Trogus, Prologi*, Translated by Roger Pearse, Ipswich, 2003 (преузето са <http://www.tertullian.org/fathers/justinus08prologi.htm> 7.7. 2018.).

Vitr. *De Arch.* = Vitruvius, *The Ten Books on Architecture*, Translated by M.H. Morgan, with Illustrations and Original Designs Prepared under the Direction of H.L. Warren, N. Robinson Jr., Harvard University Press, Cambridge MA, Humphrey Milford, London, Oxford University Press, Oxford 1914.

Литература:

Папазоглу, *Историја Хеленизма* = Ф. Папазоглу, *Историја Хеленизма*, СКЗ, Београд 2010.

Мирковић, *Историја Римске државе* = М. Мирковић, *Историја Римске државе: Од Ромула, 753. године пре Христа до смрти Константина, 337. године нове ере*, Службени гласник, Београд 2014.

Ђурић, *Историја хеленске књижевности* = М.Н. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, Дерета, Београд 2003.

САН VII/1 = *The Cambridge Ancient History*, 2nd edition, volume VII, part 1, edited by F.W. Walbank, A.E. Astin, M.W. Frederiksen, R.M. Ogilvie, Cambridge University Press, Cambridge 1984.

Habicht, *Athens from Alexander to Antony* = C. Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, Translated by D.L. Schneider, Harvard University Press, Cambridge MA 1997.

Images and ideologies: Self-definition in the Hellenistic world = *Images and ideologies: Self-definition in the Hellenistic world*, eds. A. Bulloch, E.S. Gruen, A. A. Long, A. Stewart, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1993.

Kroll, Walker, *The Greek Coins* = J.H. Kroll, A.S. Walker, *The Greek Coins, The Athenian Agora* 26 (1993).

*OCD*⁴ = *The Oxford Classical Dictionary*, 4th edition, eds. S. Hornblower, A. Spawforth, E. Eidinow, Oxford University Press, Oxford 2012.

Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens* = G. J. Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, Oxford University Press, Oxford 2007.

Osborne, *Naturalization* = M.J. Osborne, *Naturalization in Athens I-IV*, Palais des Académies, Bruxelles 1981–1983.

PA = J. Kirchner, *Prosopographia Attica I-II*, Typis et Impensis Georgii Reimeri, Berlin 1901.

Parker, *Polytheism and society in Athens* = R. Parker, *Polytheism and Society at Athens*, Oxford University Press, Oxford 2005.

Thompson, *New Style Silver Coinage* = M. Thompson, *New Style Silver Coinage of Athens*, Numismatic Studies 10, American Numismatic Society, New York 1961. (дигитално издање: 2016, преузето са <http://numismatics.org/digitallibrary/ark:/53695/nnan131509> 4.7. 2018.).

Walbank, *Commentary* = F.W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius I–III*, Clarendon Press, Oxford 1957–1979.

Часописи:

Historia = *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*.

TPAPhS = *Transactions and Proceedings of the American Philosophical Society*.

AJA = *American Journal of Archaeology*.

HTR = *The Harvard Theological Review*.

CPh = *Classical Philology*.

AHR = *The American Historical Review*.

CQ = *The Classical Quarterly*.

PAPhS = *Proceedings of the American Philosophical Society*.

ZPE = *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*.

CJ = *The Classical Journal*.

AJP = *The American Journal of Philology*.

NC = *The Numismatic Chronicle*.

JRS = *The Journal of Roman Studies*.

RhM = *Rheinisches Museum für Philologie*.

CA = *Current Anthropology*.

MedArch = *Mediterranean Archaeology*.

JRNS = *The Journal of the Royal Numismatic Society*.

HSCP = *Harvard Studies in Classical Philology*.

Hesperia = Hesperia: Journal of the American School of Classical Studies at Athens.

Hesperia Suppl. = Hesperia Supplements.

Увод

Атина је током хеленистичког периода у војном и политичком смислу постала сила трећег реда. У „великим догађајима“ који су се одигравали на медитеранском простору, а чији су протагонисти били Рим и хеленистичке монархије, Атенин полис најчешће је имао улогу посматрача или пасивног учесника. Догађаји који представљају хронолошке одреднице овог рада, Хремонидов рат и Сулино освајање града, врло јасно указују о немоћи Атињана да заштите пре свега себе.

До сличног закључка долази се и када се упореде извештаји античких наративних извора. Код Полибија, Тита Ливија или Апијана, Атина се узгред помиње. Сва тројица опширније су писали о Атени само уколико би Атињани имали некакво учешће у ратовима на Средоземљу: Полибије и Тит Ливије писали су о римско-атинском савезништву против Филипа V у Другом македонском рату и у рату против Антиоха III, а Апијан о Сулином освајању Атине у Првом Митридатовом рату.¹

Па ипак, Атина није била ни непознат ни неважан полис. Током скоро два века од рата против Антигона Гонате (268–262. г.п.н.е.) до опсаде Луција Корнелија Суле (87–86. г.п.н.е.) Атина је имала успоне и падове, њено друштво и сам полис мењао се и развијао, увек повезан са ширим медитеранским светом. Иако је Атина била слаб политички чинилац, њен економски, а пре свега културни утицај био је далеко од занемарљивог. То се може распознати у историјским изворима, нарочито током друге половине II века п.н.е. када је Атина уживала дуг период мира и напретка под римским патронатом.

Управо та двојност атинске историје, као и бројне промене које је полис претрпео (демографске, економске, политичке, па и физичке) чине Атину у хеленистичком добу примамљивом за проучавање. Уз то, додатан изазов за историчара представља „разбацаност“ историјских извештаја о Атени током хеленистичког периода. Није сачувано ниједно дело које би на релативно свеобухватан начин описало хеленистичку Атину (попут, рецимо, Тукидидовог *Пелопонеског рата* или Ксенофонових дела).

¹ Њих тројицу смо одабрали зато што су писали историје средоземног простора. Плутарх је исто много писао о Атени, а најкориснија биографија за овај рад је Сулина и делимично Аратова. Паусанију нисмо укључили у ове писце зато што је он писао пре географско него историографско дело (Хабихт га назива „античким Бедекером“ алудирајући на сличности Паусанијиног дела са модерним туристичким водичима, в. С. Habicht, *An Ancient Baedeker and His Critics: Pausanias' "Guide to Greece"*, *PAPhS* 129/2 (1985), p. 220).

Разноврсност историјских извора, писаних и материјалних, омогућава историчару да историју хеленистичке Атине проучава из више углова.

Овај рад подељен је на две веће целине. Прву чини политичка и војна историја, а другу друштвена, економска, религијска и културна. Војно-политички део, хронолошки подељен, састоји се од 6 поглавља од којих свако обрађује по једну целину атинске политичке историје: Хремонидов рат (*Хремонидов рат*, 268–262. г.п.н.е.), потом Атину под македонском превлашћу (*Атина под македонском влашћу* (262–229. г.п.н.е.)), затим време неутралности (*Неутрална Атина* (229–200. г.п.н.е.)), учешће у римским ратовима на истоку (*Атина од 200. до 167. г.п.н.е.*)), дуг период мира и савезништва са Римом (*Атина од краја Персејевог до почетка Митридатовог рата*, 167–87. г.п.н.е.) и на послетку учешће у Првом Митридатовом рату (*Атина у Митридатовом рату* (88–86. г.п.н.е.)). Сва ова хронолошки поређана поглавља баве се важним политичким збивањима у граду, водећим државницима, спољном политиком Атине, као и економским и друштвеним догађајима који су били карактеристични за тај временски оквир.

Други део рада тиче се друштвених, економских, религијских и културно-образовних карактеристика хеленистичке Атине и тематски је конципиран. Поглавље *Друштво хеленистичке Атине* састоји се из мањих целина које се баве демографским променама атинског становништва, странцима који су привремено или стално били насељени у Атини, истканутим атинским породицама и појединцима, као и омладином у Атини. У *Економији Атине током хеленистичког доба* покушали смо да представимо економски развој полиса у овом периоду кроз целине о општим економским кретањима, ковању новца, трговини (превасходно житом) и еуергетима као карактеристичној појави грчких полиса. *Религијске прилике у хеленистичкој Атини* је поглавље о врло важном делу живота старих Атињана, а то је религија. Прва целина бави се развојем старих култова и светковина и стварањем нових, друга је о свештенству, њиховим активностима и храмовима, а последња представља кратко истраживање о појави нових теофорних имена у Атини. Последње поглавље, *Филозофија и култура хеленистичке Атине*, с једне стране прати развој филозофских школа у Атини и делатности најзначајнијих филозофа, са чиме је блиско било повезано образовање, а са друге разне „културне раднике“ који су живели и стварали у Атенином полису. На крају поглавља је целина о атинској архитектури, тачније о рушењу и поновној изградњи храмова, статуа и других објеката.

Треба нагласити да поглавља о друштву, економији, религији, филозофији и култури не представљају исцрпно истраживање тих тема, већ су покушај да се укаже на неке карактеристичне појаве и промене у Атини, као и да се да њихово објашњење. Због опширности теме и мањка времена овде се само „загребало по површини“ тих аспеката атинске историје. Свакако вреди даље истраживати.

Извори и литература

Наративни извори поприлично шкрто дају податке о Атини у хеленистичком добу. За политичку историју најважнији су Полибије², Тит Ливије³, Апијан⁴ и делимично Плутарх⁵. Излагања Полибија и Тита Ливија незаменљив су историјски извор за проучавање улоге Атине у Другом македонском и Антиоховом рату, где се та два писца допуњују. Апијанова *Књига о ратовима са Митридатом* представља само део његове *Римске историје*, али ту је најдетаљније описана опсада Атине коју је спроводио Луције Корнелије Сула. Детаљан у описивању тог догађаја био је и Плутарх у Сулиној биографији, која чини део његових *Паралелних биографија*. Поред Сулине, корисни подаци о Атини могу се наћи и у Аратовој и биографији Катона Старијег. О Атини је сачувана неколицина фрагментарних дела која су могу наћи у Јакобијевој збирци фрагмената изгубљених грчких историчара. У овом раду превасходно су коришћена дела Посејдонија и Аполодора Атињанина.⁶

Заинтересовани за атинску културу, пре свега филозофију, били су и многи други писци. Најкориснији међу њима је Диоген Лаертије који је написао *Животе филозофа*.⁷ Међу бројним Цицероновим⁸ делима, пре свега у *Бруту*, *О држави*, *О законима*, *О*

² О Полибију в. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, 721–725; Мирковић, *Историја Римске државе*, 25–26; *OCD*⁴ s.v. *Polybius*(1).

³ О Титу Ливију в. Мирковић, *Историја Римске државе*, 26–28; М. Будимир, М. Флашар, *Преглед римске књижевности: De Auctoribus Romanis*, Научна књига, Београд 1986, стр. 397–405; *OCD*⁴ s.v. *Livy*.

⁴ О Апијану в. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, 740–741; Мирковић, *Историја Римске државе*, 34–35; *OCD*⁴ s.v. *Appian*.

⁵ О Плутарху в. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, 743–764; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 230; *OCD*⁴ s.v. *Plutarch*.

⁶ F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, I–III, 18 vols, N° 35 (Ctesicles), N° 81 (Philochorus), N° 87 (Poseidonius), N° 244 (Apolodorus), N° 257a (Phlegon), Berlin 1923–1926, Leiden 1940–1958.

⁷ О Диогену Лаертију в. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, 765; *OCD*⁴ s.v. *Diogenes* (6) *Laertius*.

⁸ О Цицерону в. Мирковић, *Историја Римске државе*, 31–32; Будимир, Флашар, *Преглед римске књижевности*, 243–266; *OCD*⁴ s.v. *Tullius Cicero* (1).

беседнику, римски писац доноси вредна сведочења о атинским филозофима. О знаменитом „филозофском изасланству“ писао је и Аул Гелије.⁹

Паусанија¹⁰ и Страбон¹¹ писали су дела на један или други начин повезана са географијом. Паусанијин *Опис Хеладе* упоређује се са модерним туристичким водичима. Највише у првој књизи, која је посвећена Атици, али и у осталима, може се наћи занимљивих и вредних података у вези са Атином. Страбон је написао *Географију* у седамнаест књига у којој описује познат свет. Међу тих седамнаест књига понегде се може пронаћи спомен хеленистичке Атине или Делоса.

Бројни су други писци који су узгред споменули нешто о Атини, што је било од користи приликом писања овог рада. Такви примери су Диодор са Сицилије¹², Павле Орозије¹³, Полијен¹⁴, Атенеј¹⁵ и многи други (видети у *Библиографији*).

Епиграфски извори пружају обиље материјала за изучавање Атине. Атињани су још од ранијих векова имали обичај да уклесују важне одлуке на камен. Натписи су један од главних извора за проучавање спољне политике Атине, важних унутрашњих промена, праћење истакнутих појединаца, изучавање религијског живота града и много тога другог.¹⁶ Незаменљиве едиције атичких натписа су друго и треће издање другог тома *Inscriptiones Graecae (Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores)*. Поред тога, од велике помоћи била су издања: *Supplementum Epigraphicum Graecum*, затим *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, Вилхелма Дитенбергера, а за проучавање Делоса *Inscriptions de Délos* је од непроцењиве важности.¹⁷

⁹ О Аулу Гелију в. Будимир, Флашар, *Преглед римске књижевности*, 566; *OCD*⁴ s.v. *Gelius (RE 2) Aulus*.

¹⁰ О Паусанији в. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, 769–770; Мирковић, *Историја Римске државе*, 42; *OCD*⁴ s.v. *Pausanias (3)*.

¹¹ О Страбону в. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, 766; Мирковић, *Историја Римске државе*, 40–41; М. Обрадовић, *Страбон из Амације*, Еволута 2018. (у припреми); *OCD*⁴ s.v. *Strabo*.

¹² О Диодору в. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, 738–739; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 227–228; *OCD*⁴ s.v. *Diodorus (3)*.

¹³ О Орозију в. P. Van Nuffelen, *Orosius and the Rhetoric of History*, Oxford University Press, Oxford 2012.

¹⁴ О Полијену в. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, 769; *OCD*⁴ s.v. *Polyaenus (2)*.

¹⁵ О Атенеју в. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, 765–766; *OCD*⁴ s.v. *Athenaeus (1)*.

¹⁶ C.W. Hedrick Jr., *Ancient History Monuments and Documents*, Blackwell Publishing, Malden MA, Oxford 2006, pp. 111–113; Н. Bengtson, *Introduction to Ancient History*, Translated from the Sixth Edition by R.I. Frank and Frank D. Gilliard, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1969, pp. 139, 141.

¹⁷ *Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, 2nd edn., Parts I–III, ed. Johannes Kirchner, Berlin 1913–1940, Part I, 1–2 (1913–1916) = Decrees and Sacred Laws (Nos. 1–1369); Part II, 1–2 (1927–1931) = Records of Magistrates and Catalogues (Nos. 1370–2788); Part III, 1 (1935) = Dedications and Honorary Inscriptions (Nos. 2789–5219); Part III, 2 (1940) = Funerary Inscriptions (Nos. 5220–13247);

Новац као историјски извор не може се пренебрегнути када се истражује економска историја било које државе. Притом, новац који је Атина ковала од II века п.н.е. (тзв. *нови стил*) од велике је користи за проучавање атинских истакнутих породица и њихових политичких ставова. Поред тога, атинска спољна политика неретко је добила свој одсјај и на новцу. Најважније дело о атичком новцу *новог стила* написала је Маргарет Томпсон.¹⁸

На крају, постоји неколико интернет страница које су биле од неизмерне помоћи приликом настајања овог рада. Једна од најкориснијих за све који се баве хеленистичком историјом је свакако *Attalus*, који уређује Ендрју Смит.¹⁹ Од највеће помоћи били су преводи на енглески језик античких писаца који се налазе на том сајту (или ако их нема на *Attalus*-у, постављени су линкови ка другим сајтовима који их садрже). Поред античких текстова, *Attalus* садржи и велики број преведених натписа и папируса, као и везе ка специјализованим интернет страницама које се баве натписима или папирусима. За читање наративних извора у енглеском преводу, корисни су сајтови *Lacus Curtius*, који уређује Бил Тајер²⁰ и *Perseus*, пројекат Универзитета Тафтс у Масачусетсу²¹. Једна од специјализованих интернет страница на којима се могу пронаћи натписи је *Attic Inscriptions Online*, која је најважнија и најкориснија страница за читање атичких натписа. Уредник је Стивен Ламберт. Поред тог, корисни су сајтови *IG Online*, који представља интернет верзију познате едиције грчких натписа²², као и *Packhum*, пројекат

Inscriptiones Graecae, Vol. II et III, Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores, Editio tertia, Pars I, Fasciculus II (nn. 292–572), Fasciculus IV (844–1134), Fasciculus V (1135–1461) eds. S. D. Lambert (292–572), M. J. Osborne et S. G. Byrne (844–1134), V. N. Bardani et S. V. Tracy (1135–1461), De Gruyter, Berlin 2012–2014; *Supplementum Epigraphicum Graecum*. vols. 1-11, ed. Jacob E. Hondius, Leiden 1923-1954, vols. 12-25, ed. Arthur G. Woodhead. Leiden 1955-1971, vols. 26-41, eds. Henry W. Pleket and Ronald S. Stroud, Amsterdam 1979-1994, vols. 42-44, eds. Henry W. Pleket, Ronald S. Stroud and Johan H.M. Strubbe, Amsterdam 1995-1997, vols. 45-49, eds. Henry W. Pleket, Ronald S. Stroud, Angelos Chaniotis and Johan H.M. Strubbe, Amsterdam 1998-2002, vols. 50- , eds. Angelos Chaniotis, Ronald S. Stroud and Johan H.M. Strubbe, Amsterdam 2003- . (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/172?location=7>; <https://www.atticinscriptions.com/browse/bysource/SEG/>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.); *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, 3rd edition, ed. W. Dittenberger, Leipzig 1915–1924; *Inscriptions de Délos*. 7 vols, Paris 1926-1972, Vol. 6 [1], Nos. 1-88, ed. André Plassart (1950); vol. 7 [2], nos. 89-10433, ed. Jacques Coupry (1972); vol. 1 [3], nos. 290-371, ed. Félix Durrbach (1926); vol. 2 [4], nos. 372-509, ed. Félix Durrbach (1929); vol. 3 [5], nos. 1400-1496, ed. Félix Durrbach and Pierre Roussel (1935); vol. 4 [6], nos. 1497-2219, eds. Pierre Roussel and Marcel Launey (1937); vol. 5 [7], nos. 2220-2879, eds. Pierre Roussel and Marcel Launey (1937). (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/1?location=6>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

¹⁸ M. Thompson, *New Style Silver Coinage of Athens*, Numismatic Studies 10, American Numismatic Society, New York 1961. (дигитално издање: 2016, преузето са <http://numismatics.org/digitallibrary/ark:/53695/nnan131509.4.7>. 2018.).

¹⁹ <http://attalus.org/index.html> (приступљено 29.8. 2018.).

²⁰ <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/home.html> (приступљено 29.8. 2018.).

²¹ <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> (приступљено 29.8. 2018.).

²² <http://telota.bbaw.de/ig/index.html> (приступљено 29.8. 2018.).

Пакард института за хуманистичке науке са седиштем у Универзитету Корнел и Државном универзитету Охаја.²³ Тродименционална компјутерска реконструкција Атине може се наћи на страници *Ancient Athens 3D*.²⁴

Што се литературе тиче, прву историју хеленистичке Атине написао је Вилијем Скот Фергусон.²⁵ Пошто је то дело застарело, сада је код изучавања ове теме незаобилазна књига *Athens from Alexander to Antony* Кристијана Хабихта (у преводу на енглески језик Деборе Лукас Шнајдер).²⁶ Поред тога, о хеленистичкој Атини је и дело *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens* од Грејема Оливера²⁷, као и Ханиотисов *War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History*.²⁸ Робин Озборн је у четири тома написао дело *Naturalization in Athens*, које се бави свим познатим случајевима давања грађанског права странцима у Атини.²⁹ За економију Атине корисно је било дело *The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC*, чији су уредници З. Арчибалд, Ц. Дејвис и В. Габријелсен.³⁰ Приликом писања дела о новцу врло је корисно било већ поменуто дело Маргарет Томпсон, као и *The Greek Coins*, аутора Џона Крола и Алана Вокера³¹, а за део о религији *Polytheism and society at Athens* Роберта Паркера³². Осим ових важнијих монографија, од користи су биле и многе друге које су се на један или други начин бавиле хеленистичком Атином. Поред монографија, чланци у научним часописима били су врло вредна литература. Они су омогућили да се боље сагледа одређени аспект хеленистичке историје.

Кратка историја Атине од Ламијског до Хремониновог рата

Иако је Атина доживела тежак пораз код Херонеје, њена територија и што је још важније, њена флота, биле су нетакнуте. Под управом беседника Ликурга, Атина је искористила период владавине Александра Македонског да економски ојача и повећа своју флоту.³³ Убрзо после Александрове смрти повела је борбу за ослобођење Грка од

²³ <https://inscriptions.packhum.org/>(приступљено 29.8. 2018.).

²⁴ <http://www.ancientathens3d.com/>(приступљено 29.8. 2018.).

²⁵ W.S. Ferguson, *Hellenistic Athens: An Historical Essay*, Macmillan and Co., London 1911.

²⁶ C. Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, Translated by D.L. Schneider, Harvard University Press, Cambridge MA 1997.

²⁷ G.J. Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, Oxford University Press, Oxford 2007.

²⁸ A. Chaniotis, *War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History*, Blackwell Publishing, Malden MA, Oxford, Carlton Victoria 2005.

²⁹ M.J. Osborne, *Naturalization in Athens I-IV*, Palais des Académies, Bruxelles 1981–1983.

³⁰ *The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC*, eds. Z.H. Archibald, J.K. Davies, V. Gabrielsen, Oxford University Press, Oxford 2011.

³¹ J.H. Kroll, A.S. Walker, *The Greek Coins, The Athenian Agora* 26 (1993).

³² R. Parker, *Polytheism and Society at Athens*, Oxford University Press, Oxford 2005.

³³ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 6–36; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 43–44.

македонске превласти. У рату који је остао познат као Ламијски претрпела је пораз далеко тежи од херонејског, јер је изгубила флоту и морала да трпи македонске трупе на својој територији.³⁴ Током наредних шест деценија Атина се борила за самосталност у оквиру ширих сукоба дијадоха. Прво је доживела просвећену тиранију Деметрија Фалеронског који је био под Касандровом заштитом.³⁵ Њега је отерао Деметрије Полиоркет када је дошао у Атину 307. г.п.н.е. Атињани су му дали до тада невиђене (и незамисливе) почести. Међутим, после тога уследио је Четворогодишњи рат управо против Касандра.³⁶ Када је сила Антигона Једнооког и Деметрија Полиоркета сломљена код Ипса, Атина се окренула покровитељству победничких краљева Касандра и Лизиимаха. Међутим, убрзо се нашла под још једном тиранијом, овога пута Лахаровом, која је остала позната по својој бруталности.³⁷ И овог тиранина отерао је Деметрије Полиоркет када је, упустивши су у поход на македонски престо, застао у Атини 295. г.п.н.е. Ни овога пута срдачни односи Атињана и Полиоркета нису дуго трајали. Већ 287. г.п.н.е. Атињани су протерали већину македонских трупа из Атике, са важним изузетком Пиреја.³⁸ Све до почетка Хремонидовог рата Атина је била независна, ослањајући се преко Калије из деме Сфета на помоћ Птолемеја II Филадельфа. Када је почетком 60-их година III века п.н.е. помислила да може да ослободи целу Атику од Македонаца, наравно уз помоћ краљева Птолемеја Филадельфа и Ареја, Атина је заратила против Полиоркетовог сина Антигона Гонате. Исход се није много разликовао од Ламијског рата.³⁹

³⁴ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 36–42; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 180–186.

³⁵ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 53–60; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 195–196.

³⁶ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 65–75; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 202–204, 208.

³⁷ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 80–87; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 213, 215.

³⁸ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 87–97; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 215.

³⁹ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 124–135.

Хремонидов рат

Хремонидов рат је тако назван по угледном атинском политичару Хремониду, Етеокловом сину, из деме Еталиде, на чији предлог је Атина склопила савез са спартанским краљем Арејем и Птоlemeјем II Филаделфом управљен против Антигона Гонате.⁴⁰ Сва три савезника имала су своје разлоге за рат. Спартански краљ Ареј желео је да обнови превласт Спарте на Пелопонезу, а македонски гарнизон у Коринту му је стајао на путу. Птоlemeј Филаделф имао је економске и војне разлоге да покуша да спречи јачање Македоније под Антигоном Гонатом.⁴¹ Што се Атине тиче, међу њеним водећим грађанима била је јака жеља да се поврати Пиреј који је и даље био под македонском влашћу. Атинска омладина била је орна за рат против Македонаца који би им донео потпуну слободу, како су они то сами видели. Предводници младих, антимакедонски настројених Атињана била су браћа Хремонид и Глаукон, Етеоклови синови, из деме Еталиде.⁴²

Извори који говоре о том рату врло су ретки и мало је познато о томе. Упркос томе, ток рата може се реконструисати у грубим цртама. Практично је почео са Хремонидовим декретом, из кога се може прочитати да су Атињани склопили савез са Спартанцима и Птоlemeјем да би се, по узору на своје славне претке, борили за слободу свих Хелена. Почетак рата припада години атинског архонта Питидема (око 268. г.п.н.е.). Видљиво је да је *spiritus movens* овог савеза био сам египатски краљ, који је прво склопио савез са Спартом и Атином, пре него што су та два полиса склопили међусобни савез. Њему су пришли Елида, Ахаја, Орхомен, Тегеја, Мантинеја, Фигалија, Кафија и неки критски градови. Савезници су имали свој синедрион, чија је улога највероватније била да координише ратним акцијама.⁴³ Постоји могућност да је Атина током рата склопила

⁴⁰ IG II³ 1 912, редови 7–21; A. J. Bayliss, *After Demosthenes, Politics of Early Hellenistic Athens*, Continuum, London, New York 2011., p. 7; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 330.

⁴¹ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 143; E. Will, *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 avant J.-C.)*, Édition du Seuil, Paris 2003., pp. 220–221; F.W. Walbank, *Macedonia and Greece*, у: *САН VII/1*, 237.

⁴² IG II³ 1 912, ред 7; поред њих двојице, међу водећим Атињанима тог доба били су Калија из Сфета који је највероватније био веза између Атињана и Птоlemeја Филаделфа (уп. IG II³ 1 911) и Калип из Елеусине који је био вођа атинског војног одреда током галске инвазије, а током Хремонидовог рата изабран да буде у синедриону савезника (IG II³ 1 912, ред 69, Paus. I 4, X 20); Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 143; Bayliss, *After Demosthenes, Politics of Early Hellenistic Athens*, 117, 127; Walbank, *Macedonia and Greece* 236; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 330.

⁴³ IG II³ 1 912, редови 2, 19–27, 35–42; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 142–144; Bayliss, *After Demosthenes, Politics of Early Hellenistic Athens*, 109, 189, 208; P. Cartledge, A. Spawforth, *Hellenistic and Roman Sparta: A Tale of Two Cities*, Routledge, London, New York 2002., p. 32; Will, *Histoire politique du monde hellénistique*, 221; Walbank, *Macedonia and Greece* 236; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 331. Са друге стране, в. S.G. Byrne, *Four Athenian Archons from Third Century BC*, *MedArch* 19/20 (2006/2007), p. 177–179, који тврди да је Питидем био архонт 269/8. г.п.н.е., уместо 268/7. године како то прихвата већина

савез и са Етолцима, ако се на то односе натписи *IG II³ 1 958*, *CID IV 30* и *IG IX 1² 1, 176*. Међутим, ниједан други извор не сведочи о учешћу Етолаца у борби против Антигона Гонате у овом периоду. Ако су Етолци и учествовали у рату, нису битно променили његов ток.

Колико се може претпоставити, најжешће ратне операције у континенталној Хелади вођене су на Атици. Македонци су почели са пљачкашким нападима, са Рамнунтом као вероватном метом. Приликом пљачкашких напада били су коришћени и пирати. Антигон је убрзо опсео саму Атину. Велика македонска предност била је у томе што су држали Пиреј са тврђавом Мунихијом. То им је са једне стране представљало базу за нападе на Атику и снабдевање војске, а са друге стране ономогућавало је дотурање помоћи Атине. Током једног од напада, Македонци су уништили храм Посејдона Коњичког, где се налазило седиште атинске коњице. Тиме је одбрана Атине знатно ослабљена.⁴⁴

Птоlemeј је послао свог адмирала Патрокла са војском да помогне Атињанима да се одбране од напада Антигона Гонате. Патрокло се искрцао на извесном неименованом острву које је касније понело његово име. Већина египатске војске улогорила се на полуострву Корони, на источној обали Атике, на пола пута између Рамнунта и Суниона. Поред тога, савезници су држали и Елеусину, Рамнунт, Хелиуполис и данашњи Вулиагмени (античка дема Хале Ексонидес, ориг. Ἀλαί Αἰζωνίδες).⁴⁵ Међутим, сама птоlemeјидска војска није била довољна да се разбије опсада Атине коју је спроводио Антигон Гоната. Зато је Патроклов план био да сачека долазак Арејеве војске са Пелопонеза, а онда заједно да ударе на Македонце. До тога никада није дошло. Ареј је три пута покушао да се пробије до Атике. Трећег пута, 265. г.п.н.е. сукобио се са војском

научника. *Исти* даље тврди да је Хремонид донео свој декрет августа 269. године, те да сам почетак рата треба померити годину дана уназад.

⁴⁴ *IG II² 247* сведочи о почастима за заповедника Епихара који је успео да сачува Рамнунт када је почео рат и да обезбеди допремање хране, сличан њему је натпис *I Eleus. 182 (=IG II² 1272)* који говори о снабдевању гарнизона у Елеусини, из кога можемо да претпоставимо да је и Елеусина била под македонским ударом, в. и *IG II³ 1 920*; Paus. I 30, III 6; познато нам је из Диогена Лаертија (IV 6, 39) да се македонски заповедник Пиреја у тренутку Гонатине победе звао Хијерокле; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 144–146; Bayliss, *After Demosthenes, Politics of Early Hellenistic Athens*, 112; Walbank, *Macedonia and Greece*, 238.

⁴⁵ Paus. I 1, III 6; Филарх доноси занимљиву анегдоту да је Патрокло изазвао Антигона на борбу тако што му је послао рибе и смокве и тиме му поручио да мора да га надјача на мору или да остане на копну (*FGrHist* 81, fr. 1 = Athen. VIII 334A–B); Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 144–145; Bayliss, *After Demosthenes, Politics of Early Hellenistic Athens*, 204–205; Walbank, *Macedonia and Greece*, 238; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 332. На Атици је пронађено неколико остава птоlemeјидског новца, в. С. Lagos, A Hoard of the Chremonidean War, *NC* 156 (1996), pp. 272–275.

Антигона Гонате код Коринта, изгубио битку, али и живот. Тиме је Спарта ефективно избачена из рата. Антигон је могао сада да усредсреди своје нападе на Атину.⁴⁶

Јустин, епитомизатор Помпеја Трога, доноси нам извештај да су Антигона Гонату, док је ратовао против Спартанаца и краља Птолемеја, напали Гали из тзв. Галогреције. Реч је о Галатима, са којима је македонски краљ већ раније ратовао, и чији напад је успео и овога пута да одбије. Јустин даље наводи како је ова победа навела Спартанце и Птолемеја да се повуку из рата. После тога, Антигон је морао да се носи са Александром, сином епирског краља Пира. Он је упао у Македонију и опасно угрозио Антигонову власт. Захваљујући свом сину Деметрију, Антигон је сачувао своју власт и истерао Александра Епирског из Македоније.⁴⁷

Може се претпоставити да су та два напада омела опсаду Атине, што је Атињанима пружио прилику за предах. Међутим, једина последица тих упада било је продужење рата за одређено време. Атини то није било од велике помоћи, јер је Антигон Гоната истрајао у својој опсади. Пошто је Патрокло отпловио, сама Атина није имала снаге да се одупре Македонцима. На крају је Антигон Гоната заузео град. Полијен нам казује да је то учинио користећи се ратним лукавством. Сачекао је да Атињани искористе своје жито за сетву и за прехрану града. Онда их је опсео тик пре жетве, у време када су Атињани потрошили своје залихе жита. Мучени глађу, Атињани су морали да се покоре македонском краљу. То је било у години атинског архонта Антипатра (263/2. г.п.н.е.).⁴⁸

Антигон Гоната је војно окупирао Атину, поставивши свој гарнизон на Брду муза и у атичке тврђаве. На челу атинске управе постављен је краљев човек, првобитно у личности Деметрија, унука Деметрија Фалеронског. Такође, македонски краљ имао је право да се меша у избор стратега и хипарха. На све кључне позиције доведени су присталице македонске династије. Атина је поново постала олигархија. Покретач рата, Хремонид, заједно са братом Глауконом избегао је у Египат.⁴⁹

⁴⁶ Paus. I 7, III 6; Plut. *Agis* 3; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 146; Cartledge, Spawforth, *Hellenistic and Roman Sparta*, 33; Will, *Histoire politique du monde hellénistique*, 224; Walbank, *Macedonia and Greece*, 238; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 332.

⁴⁷ Iust. XXVI 2. Занимљиво је да Јустин, када говори о рату Антигона против Спартанаца и Птолемеја, не спомиње Атину; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 146; Will, *Histoire politique du monde hellénistique*, 224; Walbank, *Macedonia and Greece*, 239.

⁴⁸ Polyæn. VI 20; *FGrHist* 244, fr. 44; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 146; Will, *Histoire politique du monde hellénistique*, 224; Walbank, *Macedonia and Greece*, 238; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 332.

⁴⁹ *FGrHist* 244, fr. 44; Teles 23; Полијен (V 18) наводи да је он постао Птолемејев адмирал; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 146; Bayliss, *After Demosthenes, Politics of Early Hellenistic Athens*, 53, 209;

Губитак слободе поклапа се и са крајем једне културне ере у Атини. Отприлике у исто време умро је филозоф Зенон, кога су Атињани врло поштовали. Зенон је после смрти добио почести и сахрану о државном трошку. Атињани су те почести изгласали на подстрек македонског краља, што на још један начин илуструје потчињеност града краљу. Такође, умро је и комедиограф Филемон, а историчар Филохор погубљен је по Антигоновом налогу, као присталица Птолемејида.⁵⁰

Will, *Histoire politique du monde hellénistique*, 228; Walbank, *Macedonia and Greece 239–240*; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 332.

⁵⁰ IG II³ 1 980; Diog. Laert. VII 1, 10–12; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 142; Bayliss, *After Demosthenes, Politics of Early Hellenistic Athens*, 92; Will, *Histoire politique du monde hellénistique*, 229; Walbank, *Macedonia and Greece* 240.

Атина под македонском влашћу (262–229. г.п.н.е.)

Овај период један је од најмање познатих у целој атинској историји. Разлог је врло једноставан, недостатак наративних извора, тачније непостојање једне опште историје која би детаљно описала догађаје у Атини овог доба. Таква је, делимично, била Филархова историја, која је изгубљена. Поред тога, пораз Атине у Хремонидовом рату и македонска војна окупација негативно су деловали на писање атида, локалних историја Атике. Филохор, најпознатији атидограф, убијен је управо 262. г.п.н.е. и то по наредби Антигона Гонате. У сачуваним наративним изворима, Атина се спомиње само узгред. Делимични изузетак је дело Диогена Лаертија, које нам говори о животу филозофа који су настањивали Атину у овом периоду (попут Зенона, Аркесилаја, Ликона и других).⁵¹

Међутим, није све изгубљено. Где су наративни извори „затајили“, ту долазе натписи. Помоћу њих могуће је у извесној мери реконструисати како унутрашње прилике у Атини, тако и њену спољну политику. Мана натписа као историјских извора је што су многи од њих фрагментарни и што не представљају једну наративну целину. Тек међусобним упоређивањем више њих можемо скицирати историју Атине под македонском влашћу.

Војна окупација (262–255. г.п.н.е.)

Као што је већ речено у претходном поглављу, македонски краљ Антигон Гоната врло је јасно ставио Атињанима до знања ко је господар ситуације. То је учинио на два врло ефикасна начина. Прво, поставио је македонску војну посаду на Брду муза и тиме ефективно паралисао град за било какву војну активност. Друго, поставио им је свог управника. Историјски извори нам експлицитно не казују ко је био овај управник, али се његов идентитет може са релативном сигурношћу претпоставити. Сачуван је податак код Атенеја да је Антигон Гоната поставио Деметрија, унука Деметрија Фалеронског за тесмотета (...Δημήτριος ὁ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως... Ἀντίγονος ὁ βασιλεὺς θεσμοθέτην αὐτὸν κατέστησεν...). Можемо претпоставити да је Антигон Гоната одабрао Деметрија Фалеронског Млађег да управља Атином у краљево име. Хабихт претпоставља да је Деметрије одабрао звање тесмотета, а не уобичајено епистата (ὁ ἐπιστάτης) да би Атињани лакше прихватили његову власт.⁵²

⁵¹ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 157–158.

⁵² Athen. IV 167E–F; Аполодор, сачуван преко Филодема (*FGrHist* 244, fr. 44) наводи да је Антигон Гоната власт у Атини поверио само једном човеку. Ова изјава вероватно није сасвим истинита, али одсликава стање у Атини тих година када је један човек имао велику моћ у својим рукама; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 152, 153–154.

Поред саме Атине, македонски краљ војно је контролисао и друга утврђења на атичком полуострву. Пиреј је остао македонски током целог Хремнидовога рата. Атињани су у рату, или неко време пре тога заузели извесне тврђаве попут Суниона, Рамнунта, Елеусине, Панактона и Филе. Све те тврђаве дошле су у македонске руке после рата. Занимљив је случај Рамнунта, у коме је била стационирана мешовита македонско-атинска војна посада.⁵³

Ова директна војна окупација није дуго потрајала. По речима извора, Антигон Гоната је Атињанима негде око 255. г.п.н.е. „вратио слободу“. Овај израз треба схватити условно. Наравно да се македонски краљ није одрекао контроле над једним од најзначајнијих полиса Хеладе. Највероватније је само повукао своје трупе са Брда муза. Како се чини, Деметрије Фалеронски Млађи наставио је да активно учествује у атинској политици. На једном нешто познијем натпису забележено је да је био хипарх и стратег.⁵⁴

Унутрашње уређење Атине

После „ослобођења“ Атина је наизглед вратила своју демократску управу. На први поглед, демократија је нормално функционисала. Атињани су се свакако трудили да оставе такав утисак. Наставили су да уклесују одлуке на камен, а државне институције наставиле су да функционишу. Међутим, прва велика разлика у односу на ранији период била је да архонти нису били бирани коцком, него су или постављани од стране македонског краља или бирани на изборима. Из натписа видимо да су архонти из овог периода долазили из малобројних најугледнијих породица, тј. да су те малобројне породице управљале градом. То би значило да је Атина постала незванична олигархија. Поред тога, већина модерних историчара претпоставља да је у овом периоду прекинут циклус ротације пританијских секретара.⁵⁵

Војни потенцијал Атине био је значајно смањен. Пре свега треба узети у обзир губитке које је претрпела у ратовима, а чији број немамо начина да сазнамо. Потом, број

⁵³ О атинским грађанима стационираним у Рамнунту сведочи натпис *I Rhamnous* 10, ред 1, док *I Rhamnous* 17, редови 5–6, 12–18 казују да су македонски краљеви постављали заповеднике у атичким тврђавама; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 150, 152, 167.

⁵⁴ Hieron. *Chron.* 131.1; Paus. III 6; Деметрије Фалеронски: *IG II³ 4 281*; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 152; W.H. Porter, Aratus of Sicyon and king Antigonos Gonatas, *Hermathena* 20/45 (1930), p. 297.

⁵⁵ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 159–160; W.W. Tarn, Telokles and the Athenian Archons of 288/7–262/1 B.C., *JHS* 40/2 (1920), p. 143; B.D. Meritt, Mid-Third-Century Athenian Archons, *Hesperia* 50/1 (1981), p. 97; C.W. Hedrick Jr., Democracy and the Athenian Epigraphical Habit, *Hesperia* 68/3 (1999), pp. 403–404; *Agora XVI*, pp. 167, 280–281. Тврдњу о начину бирања архоната в. у Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 159, фус. 35.

коњаника смањен је на две стотине. Трећи велики показатељ атинског војног слабљења је број ефеба. Када је та институција основана, сваке године се у њу уписивало око 500 атинских младића. Сада, после рата, број ефеба по генерацији био је између 20 и 40. Некада су сви атински грађани који напуне 18 година пролазили ову војну обуку. Средином III века то је било елитно удружење младих богаташа чија је амбиција била да једног дана постану стратежи. Атинске посаде остале су у неким тврђавама, попут Рамнунта и Елеусине. Атињани су се ослањали и на плаћеничке трупе, којима су давали грађанска права, можда немајући довољно новца да их исплате.⁵⁶

Са друге стране, нема доказа да је ограничавано грађанско право као у неким ранијим приликама. Како се чини, атинска скупштина састајала се редовно и доносила одлуке, с тим што су те одлуке биле далеко ограниченије него раније. Највише сачуваних натписа из овог периода који се тичу унутрашње политике односе се на давање почести. Најбољи пример тога су почести за Федра из Сфета. Када је добио почести, Федар је већ био остарели политичар, коме народ исказује захвалност за раније услуге. Поред њега, почаствовани су његов отац и син, обојица са именом Тимохар.⁵⁷ Поред истакнутих политичара⁵⁸, почести су добијали притани⁵⁹ и ефеби.⁶⁰

Односи са македонском краљевском кућом

Однос Атине према Македонији и њеној краљевској кући у овом периоду карактерише потпуна потчињеност града краљу. Први пример који бисмо издвојили, а који је врло речит, јесу божанске почести које је краљу указао гарнизон у Рамнунту. У натпису је јасно наведено да Рамнунт указује Антигону почести равне богу и да исто то

⁵⁶ За Елеусину сачувани су натписи *I Eleus.* 184 (из 259/8. г.п.н.е.) и *I Eleus.* 183 (из 258–251. године п.н.е.) који сведоче о почастима за војног благајника Сосикрата из Сфета и за неименованог хипарха, затим *I Eleus.* 196 (из око 234. г. п.н.е.) који сведочи да је у Елеусини било и плаћеника, као и *I Eleus.* 193 (из 245–243. г.п.н.е.) који је занимљив јер засебно спомиње Елеусињане и атинске војнике у Елеусини, а за Рамнунт натписи *I Rhamnous* 1 (255/4. г.п.н.е.), *I Rhamnous* 10 (252/1. г.п.н.е.), *I Rhamnous* 17 (235/4. г.п.н.е.); *IG II³ 1 1077*; о ефебима в. *IG II³ 1 981, 1008, 1016, 1027, 1031, 1047, 1048, 1062* (из 235. г.п.н.е. који је занимљив јер се спомиње да су ефеби добили обуку из руковања опсадним справама), 1063; *Nabicht, Athens from Alexander to Antony*, 158, 160–161.

⁵⁷ Федар: *IG II³ 1 985*.

⁵⁸ Истакнути политичари: *IG II³ 1 991* (почести за агонотета Харију 255/4. г.п.н.е.), *IG II³ 1 995* (почести за агонотета Агатеја из Проспалте, 252/1. или 251/0. г.п.н.е.), *IG II³ 1 1022* (почести за атолотете и Агатеја из Проспалте, 239/8. г.п.н.е.).

⁵⁹ Притани: *IG II³ 1 1029, 1070, 1080, 1083, 1085*.

⁶⁰ О почастима за ефебе в. фусноту 56; остале почести укључују: *IG II³ 1 1035* (почести за неименованог грађанина због заслуга његових предака, 260–235. г.п.н.е.), *IG II³ 1 1044* (почести за извесног банкара 260–235. г.п.н.е.), *IG II³ 1 983* (почести за Егејеву филу 259/8. г.п.н.е.), *IG II³ 1 1052* (о неким непознатим државним чиновницима, 255–247. г.п.н.е.); *IG II³ 1 1018* (почести за агораноме 245/4. г.п.н.е.); *Nabicht, Athens from Alexander to Antony*, 155–156; M.B. Walbank, *Greek Inscriptions from the Athenian Agora Fifth to Third Centuries B. C.*, *Hesperia* 51/1 (1982), pp. 50–51.

чини и сама Атина.⁶¹ Поред тога, на сваком јавном натпису, поред уобичајене формуле којом се призива милост богова, Атињани су стављали и молбу за здравље краља и његове породице. Слично томе, свештеници и свештенице су у то доба почели да у јавним молитвама, поред напретка града, зазивају напредак македонског краљевског дома.⁶² Атински народ одавао је почести пријатељима и пратиоцима македонског краља. О томе говоре речито два примера: први, који се односи на извесног Теог-(*остатак имена је изгубљен*) који је помогао Атини да се измири са Гонатом после краја рата; и други, који се односи на почести које је добио Хераклит из Атмонона.⁶³ Све то јасно говори о потчињености Атине.

Сам Антигон, како изгледа, повремено је долазио у Атину. Тада је боравио у Пиреју, код свог заповедника Хијерокла. Атињани су хрлили тим приликама да га посете и покажу му своју лојалност. Међу тим гостима истицали би се филозофи, са изузетком академичара Аркесилаја, који је одбијао да се виђа са Гонатом. Антигон Гоната је одржавао блиске везе са извесним атинским умним људима. Зенон му је послао свог пријатеља Персеја за учитеља краљевом сину Халкионеју, а Хијероним перипатетичар је организовао прославе Халкионејевих рођендана у Атини, за шта је добијао новац од македонског краља.⁶⁴

После Гонатине смрти, Атињани су указивали исте почести и његовом наследнику Деметрију. Наставили су да га спомињу у декретима и да се моле за његово и здравље његове породице. Чак су приносили жртве његовим прецима, Антигону и Деметрију Полиоркету као Спасиоцима (Сотерима).⁶⁵

⁶¹ *I Rhamnous* 7, редови 5–17; Paus. X 10 преноси да су Атињани послали статуу Антигона у Делфе Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 167.

⁶² Такви натписи су: *IG II³ 1 983* (са којег је избрисан део са именима краља и краљице); *IG II³ 1 1026* (почасти за свештеницу Атене Полијаде где се спомињу молитве за краља и његову породицу, из 236/5. г.п.н.е.); Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 150–151.

⁶³ Теог-: *IG II³ 1 982*, Хераклит: *IG II³ 1 1034* и *IG II² 1225*. Поред њих, ту су и натписи *IG II³ 1 996* (из 252/1. године старе ере); *IG II³ 1 1043* (почасти за извесног македонског дворјанина, 260–240. г.п.н.е.); Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 151, 169.

⁶⁴ Diog. Laert. VII 1, 36; интересантно је да је Аркесилај био љубавник Антигоновог брата Деметрија Лепог, в. Diog. Laert. IV 6, 39, 41. Антигон је барем једном посетио и Елеусину, око 245. г.п.н.е. (*I Eleus.* 193); поменути Халкионеј погинуо је у једној непознатој бици (Plut. *Cons. ad Apoll.* 119C–D; Ael. *VH III* 5); Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 161.

⁶⁵ *IG II³ 1 1029* (декрет о почастима за Пандионидину пританију из 234/3. г.п.н.е. где се спомињу Спаситељи, ред 12: ...ἔθυσαν δὲ καὶ τοῖς Σωτήρισι..., „... и жртвовали су Сотерима...“); Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 165.

Атинска спољна политика

Атина није водила никакву спољну политику за време војне окупације. После тога, њена спољна политика зависила је од Македоније. На основу сачуваних епиграфских извора, познато нам је да је Атина одржавала добре односе са Етолским савезом. Добри односи Атињана и Етолаца сежу до заједничке одбране против галске најезде, а можда су били савезници у Хремонидовом рату. У овом периоду, Атина је одала почаст етолском стратегу Хариксену, а Етолци су, са друге стране, одали почаст неколицини Атињана. Поред тога, Етолци су позвали Атињане на прославу празника Сотерија, којим су обележавали победу над Галима. Та прослава била је у почетку локалног карактера, а од средине века постала је панхеленски празник који се славио на сваке четири године. Наравно, Атињани и Етолци одржавали су добре односе само када су Македонија и Етолски савез били у добрим односима. Оног тренутка када су заратили, и Атина је осетила етолско непријатељство (више о томе биће речи касније).⁶⁶

Добри односи између Антигона Гонате и Селеука Калиника одразили су се и на добре односе између Атине и Смирне. На молбу грађана Смирне, селеукидски краљ је затражио од свих хеленских градова да признају право *асилије* (ή ασυλία), тј. неповредивости храму Афродите Стратоникиде у Смирни. Делегација је стигла и у Атину, где је срдечно дочекана и може се претпоставити да су Атињани признали неповредивост тог светилишта. Осим са Смирњанима, Атињани су имали срдачне односе и са Пријењанима, којима су, изгледа, дали исополитеју.⁶⁷

Поред Смирне, Атињани су имали добре односе и са Еритрејцима из Јоније. Атињани су овенчали народ Еритре због добре воље према Атињанима и дали им право *проедрије* (ή проεδρία), тј. седења у првим редовима на атинским светковинама. Поред Еритре, Атина је имала добре односе и са Родосом. Сачуван је натпис који сведочи о доласку светог посланства из Родоса (οι θεωροί), међутим сувише је оштећен да би се из њега прочитало нешто више.⁶⁸ Средином века, Атињани су имали некакав спор са

⁶⁶ IG II³ 1 1007 (почасти за Хариксена, око 250. г.); IG II³ 1 1005 (фестивал Сотерија, 250/49. г.); IG IX 1² 25; Paus. I 3–4, X 20–21, 23; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 158–159; Meritt, *Mid-Third-Century Athenian Archons*, 80–81.

⁶⁷ О смирњанској делегацији в. *Agora XVI* 209; о односу са Пријењанима сведочи IG II³ 1 1065 (око 230. г.); Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 159.

⁶⁸ IG II³ 1 1076; IG II³ 1 987.

Беоћанима, а за судије су изабрани грађани Ламије. Због оштећености натписа није познато око чега је био спор.⁶⁹

Атински народ је поред полиса одржавао односе и са извесним појединцима. Најчешће су били у питању добротвори (еуергети) који су економски помагали Атину, а заузврат су добијали грађанска права или сличне почести. Речит је пример Аполонија из Клазомене који је проглашен за проксена и еуергета јер је на неки (непознати) начин био на услузи граду. Поред њега значајан је био и Ксенократ са Коса. Из натписа такође видимо да су ове почести имале за циљ да подстакну и друге изузетне појединце да буду на услузи Атини.⁷⁰

Последње две деценије овог периода Атина је провела у скоро константним ратним сукобима. Прво је почело са одметањем македонског принца Александра у Коринту. Александар је био Гонатин братанац, син краљевог брата Кратера. Антигон је Кратеру поверио на управљање Коринт и практично га поставио за управника македонских поседа у Грчкој. Поред Коринта, Кратер је имао команду и над Халкидом, али не и над Пирејем, чији је заповедник био директно потчињен македонском краљу. Док је био жив, Кратер је био одан Антигону. Његов син Александар, није. Он се око 251. г.п.н.е. побунио против македонског краља и заратио са њим. Коринтски господар нашао је савезника у Арату и Ахајском савезу, чији је циљ био да сузбију македонску власт на Пелопонезу. Антигонови савезници били су аргивски тиранин Аристомах и Атина.⁷¹

Мало се зна о самим ратним операцијама, али се може претпоставити да је и Атика била на удару. Сасвим сигурно било је некаквих поморских операција близу обала Атике, јер је сачуван натпис о делатностима Атињанина Хераклита, Антигоновог заповедника у Пиреју. На крају, највероватније 245/4. г.п.н.е. склопљен је мир између Александра и Атине, посредством Аристобаха и по цени од 50 талената.⁷²

⁶⁹ IG II³ 1 997, 998. О могућим култним и културним везама Атине и Фокиде у III веку п.н.е. в. J. Camp, M. Ierardi, J. McInerney, K. Morgan, G. Umholtz, An Athenian Dedication to Herakles at Panopeus, *Hesperia* 66/2 (1997), pp. 261–269.

⁷⁰ IG II³ 1 1073 (Аполоније); IG II³ 1 1004 (Ксенократ); можда је економски мотивисано давање грађанских права које се спомиње у натпису бр. 80 у М.В. Walbank, *Fragmentary Decrees from the Athenian Agora*, *Hesperia Suppl.* 18 (2008), p. 76.

⁷¹ Plut. *Arat.* 18; Trog. *Prol.* XXVI; IG II³ 1 1019 сведочи о односима између Александра, Аристобаха Аргивца и Атињана; Nabicht, *Athens from Alexander to Antony*, 162.

⁷² IG II² 1225 (почасти за Хераклита); IG II³ 1 1019 (почасти за Аристообаха из Арга). Сачуван је и натпис који сведочи да су и странци доносили новац за одбрану града (IG II³ 1 1049); сличан њему је натпис IG II³ 1 1118, из ког се може претпоставити да је извесни неименовани Спартанац дао новац за одбрану Атине; било је проблема са набавком жита у то време, в. IG II³ 1 1017, 1052, вероватан узрок биле су ратне операције; Nabicht, *Athens from Alexander to Antony*, 162; Meritt, *Mid-Third-Century Athenian Archons*, 91;

Међутим, то није окончало ратне операције. Александар је убрзо изгубио живот, а као главни противник Македоније, а посредно и Атине појавио се Арат. Он је прво заузео Коринт 243. г.п.н.е., а следеће године упао у Атику са двоструким циљем: да заузме Пиреј и да одвоји Атину од македонске власти. Арат је у том првом продору дошао до Саламине. Заробио је велики број Атињана које је пустио без откупа, јер је тиме желео да привуче Атину.⁷³ Ахајски стратег није успео у тим подухватима, али је наставио да покушава. Можда је у вези са тим Аратовим продором одлука Атињана да сакупљају средства за јачање одбране града. Иако је Арат потписао мир са Македонцима 241/0., он је већ 240. године поново напао Пиреј.⁷⁴

Антигон Гоната умро је 239. г.п.н.е., а наследио га је син Деметрије. Током целе своје десетогодишње владавине, Деметрије је ратовао против Ахајског и Етолског савеза у тзв. Деметријевом рату. Атина, будући да је била Деметријев савезник, није остала поштеђена. Ахајци су упадали на Атику, а Етолци су пљачкали обале.⁷⁵ Стање се олакшало када су Беоћани пришли Деметрију, чиме је осигурана атичка северна граница. Судаћи према епиграфским изворима, на удару су биле тврђаве Елеусина, Панактон, Фила и Рамнунт, које су поред Атињана садржале и посаде најамника. Арат је претрпео тежак пораз од македонског заповедника Битиса између 235. и 232. г.п.н.е., а проширила се вест да је сам Арат погинуо. Атињани су прославили ову вест, а ахајски стратег је за одмазду упао чак до Академије. Повукао се тек пошто су га Атињани убедили, највероватније подмитили.⁷⁶

S.V. Tracy, Two Attic Letter Cutters of the Third Century: 286/5-235/4 B.C., *Hesperia* 57/4 (1988), p. 320, датује склапање мира између Атине и Александра у 249. годину.

⁷³ Plut. *Arat* 24; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 163.

⁷⁴ Plut. *Arat* 33; IG II³ 1 1011, издавачи овај натпис датују у 248/7. г. и повезују га са нападима Александра из Коринта, док га Tracy, Two Attic Letter Cutters of the Third Century: 286/5-235/4 B.C., 321, датује у 244/3. г.п.н.е., а O.W. Reinmuth, A New Ephebic Inscription from the Athenian Agora, *Hesperia* 43/2 (1974), p. 252, у 247/6. годину, C. Habicht, Die Beiden Xenokles von Sphettos, *Hesperia* 57/4 (1988), p. 326, залаже се за 244/3. годину; уп. *Agora* XVI 216, 217; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 163. Без обзира из које године је натпис, он сведочи да Атина није имала довољно средстава да се сама одбрани од спољашњег напада.

⁷⁵ Plut. *Arat*. 34; IG II³ 1 1023 сведочи да је набавка жита око 239. године била отежана, а ситофилаци су похваљени због својих заслуга; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 164; Reinmuth, A New Ephebic Inscription from the Athenian Agora, 256.

⁷⁶ Plut. *Arat*. 34; Polyb. XX 5, уп Walbank, *Commentary* II, 69; Елеусином, Панактоном и Филом је командовао Аристофан из Леукониона који је ојачао одбрану утврђења и снабдевао га житом, *I Eleus*. 196; заповедници у Рамнунту били су Аполоније и Дикеарх, отац и син почаствовани у *I Rhamnous* 17. Из истог натписа видимо да је Аполоније био заповедник и тврђаве у Еретрији и да су Атињани тамо склањали стоку од напада. IG II³ 1 1064 сведочи о почастима за Есхрона, који је Атињанима помагао да набаве жито током рата са Аратом; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 164–166; *Agora* XVI, p. 312; Reinmuth, A New Ephebic Inscription from the Athenian Agora, 256.

Македонски краљ Деметрије умро је 229. г.п.н.е. оставивши на престолу сина Филипа који је био још дете. Арат је искористио прилику да још једном покуша да одвоји Атину од Македонаца. Атињани предвођени браћом Еуриклидом и Микионом одлучили су да се уз помоћ Арата реше македонске власти. Овога пута, новац је уместо оружја донео слободу Атине. Постигнут је договор са Диогеном, македонским заповедником у Пиреју. Цена повлачења Македонаца са територије Атике била је 150 талената. Та сума је сакупљена, а сам Арат дао је 20 талената. Атина је поново била слободна и независна.⁷⁷

Унутрашња политика

Атинска економија била је уништена Антигоновим упадима током Хремонидовог рата. Поред многих порушених зграда, македонски краљ спречио је Атињане да покупе летину, што је и довело до предаје града. По окончању рата, Атина је престала да кује свој новац. Поред економских тешкоћа, можда је на ту одлуку утицао и македонски краљ, али у изворима се не налази потврда те претпоставке. Атина је имала око деценије мира пре него што су почели сукоби између Антигона Гонате и његовог братанца Александра у Коринту. И овом приликом Атика је трпела пустошења. Економска исцрпљеност довела је до тога да Атина није могла да исплати 50 талената колико је коштао мир са Александром. Без обзира на тај мир, Атина је и даље била у ратном стању јер је Ахајац Арат наставио са редовним упадима на атичко полуострво све до атинског ослобођења од македонске власти. Са сменом на македонском престолу и почетком Деметријевог рата ахајским копненим упадима придружили су се и етолски пиратски напади на обале Атике, који су трајали колико и сам рат против краља Деметрија. Као што се да видети, Атина је доста дуго била у ратном стању (268–262. и око 251. – око 229. г.п.н.е.). Може се закључити да је атинска економија прилично ослабила у овом периоду. Зато је Атина морала да нађе начин да финансира своје обавезе.⁷⁸

Постојала су два главна начина помоћу којих је Атина потпомагала своје лоше финансије. Први, ређи, је организовано скупљање средстава када би било неопходно. Такав је случај био средином 40-их година III века када су скупљана средства за безбедан превоз намирница до града. Овом приликом велики број Атињана и странаца давао је између 50 и 200 драхми, а сакупљено је најмање 15.400 драхми. Међу дародавцима

⁷⁷ IG II³ 1 1160; Plut. *Arat.* 34, *Cleom.* 16; Polyb. V 106, уп. Walbank, *Commentary* I, 631; Reinmuth, *A New Ephebic Inscription from the Athenian Agora*, 258.

⁷⁸ О овим догађајима в. горе. О новцу в. Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 155. Још једна потврда да је после краја рата Атина била у тешкој ситуацији је *Agora XVI* 194 који сведочи да је и скоро деценију после краја рата било потешкоћа у снабдевању житом.

истичу се браћа Микион и Еуриклид (који је био благајник), филозоф Ликон, песник Калимах, Зопир из Сиракузе, Филокле из Коринта. Сви дародавци су касније добили званичну захвалницу, тако да ово представља неку врсту масовне еуергесије.⁷⁹

Други начин била је помоћ појединачних еуергета. Сачувани су бројни натписи из овог периода који сведоче да су богати појединци, неретко из иностранства економски помагали Атину. Познати примери укључују Аполонија из Клазомене који је Атини помогао некад између 262. и 239. г.п.н.е., Ксенократа са Хиоса који је помогао при куповини жита, затим непознатог странца који је Атини донирао 1.000 драхми у сребру. Нешто дарожљивији био је рамнунтски заповедник Тукрит, који је о свом трошку набављао жито за гарнизон и саградио капију на утврђењу. Заузврат су еуергети добијали разнолике почести, од венаца до грађанских права.⁸⁰

Поред овога, имамо сведочанства да су хеленистички краљеви новчано помагали одређене особе у Атини. Најчешће су те особе били филозофи, од којих су неки одржавали врло блиске односе са појединим краљевима. Познато је да су Антигон Гоната и Зенон били блиски и да су Атињани одали почести Зенону управо на подстицај македонског краља. Има сачуваних сведочанстава да је Антигон Гоната економски помогао извесне филозофе у Атини. Хијерониму перипатетичару је слао новац за прославе рођендана краљевог сина Халкионеја, Биону из Бористена је послао двојицу слугу, док је Клеанту на дар дао 3.000 драхми.⁸¹

Што се религијских прилика тиче, како се чини, већина храмова наставила је са својим свакодневним обичајима. Познато је да се Аглаурина свештеница из средине века звала Тимокрита и да је добила почести због своје службе. Свештеници Асклепијевог храма одлучили су средином века да изврше попис свих дедикација у свом храму. Велики изузетак у односу на ранији период је што су се сада свештеници и свештенице поред молитви за државу молили и за здравље македонског краља и његове породице. Сачувано

⁷⁹ *IG II³ 1 1011*; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 132; A. Chaniotis, *The Impact of War on the Economy of Hellenistic Poleis*, у: *The Economies of Hellenistic Societies*, р. 124; Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, 116.

⁸⁰ *IG II³ 1 990*; *I Rhamnous 10*; ту су још и: почести за неког непознатог еуергета *IG II³ 1 1039, 1040* (260–240. г.п.н.е.), почести за банкара *IG II³ 1 1044* (260–235. г.п.н.е.), исотелеја (ή ἰσοτέλεια, или право да плаћа исте порезе као и Атињани) за непознатог Пергамца *IG II³ 1 989* (256/5. године старе ере), почести за непознатог странца који је дао средства за одбрану града *IG II³ 1 1049* (255–247. г.п.н.е.), почести за Тиброна *IG II³ 1 1021* (око 240. г. п.н.е.), почести за Есхрона *IG II³ 1 1064* (235. г. и 233–228. г.п.н.е.)

⁸¹ Diog. Laert. VII 1, 6, 10–12, 15; Хијероним: Diog. Laert. IV 6, 41, V 4, 68; Бион: Diog. Laert. IV 7, 54; Клеант: Diog. Laert. VII 5, 169. О почастима за Зенона в. и М. Naake, *Documentary Evidence, Literary Forgery, or Manipulation of Historical Documents? Diogenes Laertius and an Athenian Honorary Decree for Zeno of Citium*, *CQ* 54/2 (2004), pp. 470–483; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 157.

је и неколико натписа који сведоче о делатности припадника Бендидиног култа. Најзначајнији догађај из њихове повести је оснивање огранка култа у самом граду (до тада је постојао на Саламини и у Пиреју). Бендидини поштоваоци из града и из Пиреја заједно су учествовали у религијским походима. Економске неприлике нису заобишле ни атинске храмове, те тако имамо сачувано да су поједини свештеници из приватних средстава новчано помагали храмове.⁸²

⁸² *IG II³ 1 1002* (почасти за Тимокриту), *IG II³ 1 1010* (попис дедикација у Асклепијевом храму), *IG II³ 1 1020*. О Бендицином култу: *IG II² 1283* (240/39. г.), *SEG XLIV 60* (244/3. г.), *SEG LIX 152* (251/0.), 155 (247/6. г.), *IG II² 1317b* (249/8.), *IG II² 1284* (251–242/1.); *IG II³ 1 1028* (из 234/3. г.) сведочи да је свештеник богиње Калисте, Антидор, од свог новца подигао камени споменик; Nabicht, *Athens from Alexander to Antony*, 169.

Неутрална Атина (229–200. г.п.н.е.)

Ослобођење града

Са смрћу македонског краља Деметрија II 229. г.п.н.е. Атине се пружила могућност да се ослободи македонских војних посада. Главни заговорници такве политике у Атини била су браћа из деме Кефисије, Еуриклид и Микион. Они су већ раније били на угледним позицијама у држави, а после ослобођења водили су главну реч у Атини. Савезника за свој подухват нашли су у ахајском стратегу Арату. Извори вероватно преувеличавају његову улогу у свему томе, али свакако је он имао интерес да истера македонску посаду из атичких тврђава. Надао се да ће после тога Атина прићи Ахајском савезу.⁸³

Иако детаљи овог дипломатског подухвата нису познати, зна се да је македонски заповедник у Пиреју, Диоген, који је можда био атински грађанин, одлучио да за цену од 150 талената пошаље македонску посаду кући. Атињани су се дали у сакупљање те суме. Сам Арат дао је 20 талената, а остатак су Атињани сакупили од домаћих и страних еуергета.⁸⁴ Постоје претпоставке да је египатски краљ Птоlemeј III Еуергет дао извесну суму новца, али за то не постоје сведочанства у историјским изворима. Сума је сакупљена и македонски војници су исплаћени. Атина је поново била слободна и независна, повративши контролу над својим тврђавама и лукама.

Спољна политика

Еуриклид и Микион, после ослобођења најугледнији људи у граду, одлучили су да се чврсто држе неутралног „курса“.⁸⁵ Атинска неутралност више пута је стављена на искушење. Упркос Аратовим надањима, Атина се није прикључила Ахајском савезу. Штавише, свесрдно се трудила да одржава добре односе са свим силама. Преваходно питање у првим годинама самосталности било је да се одрже срдачни односи са македонским краљем. На македонском престолу седео је Антигон Досон и Атина је послала филозофа Пританида из Аристотелове школе да склопи договор са краљем. Детаљи нису познати, али пошто је Пританид добио почести у Атини, можемо

⁸³ IG II³ 1 1160; Plut. *Arat.* 34; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 173–174.

⁸⁴ IG II³ 1 1160, 1140, 1141, 1187, 1186, 1135, 1214; Plut. *Arat.* 34; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 173–174.

⁸⁵ IG II³ 1 1160 сведочи о живим дипломатским активностима Еуриклида и Микиона. Полибије их оптужује (V 106, уп. Walbank, *Commentary* I, 631) да се нису мешали у догађаје у Хелади и да нису мислили на пристојност када су обасипали почастима краљеве. Ову Полибијеву изјаву треба узети са великом дозом резерве, в. Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 175, 187.

претпоставити да је успео да се споразуме са Антигоном Досоном на задовољство Атињана.⁸⁶

Врло битан догађај десио се 228. године старе ере, који ће касније кључно утицати на историју Атињана и свих осталих Грка. Римљани су први пут ступили на Балкан и поразили су илирску краљицу Теуту. Потом су послали изасланике да Грцима објасне разлоге свог ратног похода. Ти изасланици дошли су у Коринт и Атину. То је био први сусрет Римљана и Атињана.⁸⁷

Исте године када је Атина стекла независност почео је Клеоменов рат. Атина се строго држала по страни, али када је Антигон Досон почео да ствара свој Хеленски савез, настала је опасност да се Атина нађе изолована.⁸⁸ Зато је морала да потражи неког моћног савезника. Нашла га је у краљу Птолемеју III Еуергету. Египатски краљ деловао је Атињанима као логично решење пошто су раније били у савезу са његовим оцем, Птолемејем Филадельфом. Притом, Птолемејиди су били противници Антигониди и Атињани су могли да очекују заштиту од египатског краља у случају да их нападне македонски. Поред тога, Птолемеј Еуергет истакао се у тзв. Лаодикином рату, када је покорио велике делове селеукидске државе. Војна моћ египатског краља уливала је сигурност Атињанима – били су сигурни да ће моћи да рачунају на његову помоћ у случају спољног напада.⁸⁹

Савез између Атине и египатског краља склопљен је највероватније 224. г.п.н.е. Тада су Атињани увели светковину Птолемеја, затим створили још једну нову филу названу Птолемејида, а једна од дема те нове филе звала се Береникида, по супрузи Птолемеја Еуергета. Поред тога, у Атини је саграђен нови гимназиј који је носио Птолемејево име, а поред њега је стајала Птолемејева статуа. Даље, Атињани су почастима одликовали и људе краља Птолемеја. Такви примери били су Трасеја из Флије који је био посредник између града и краља, и Кастор, пријатељ краља Птолемеја

⁸⁶ IG II³ 1 1147, 1148; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 177; Пританид је очигледно био у добрим односима са Антигоном Досоном, о томе сведочи и Полибије (V 93), који наводи да је Антигон поверио Пританиду да изради законе за Мегалопољ, уп. Walbank, *Commentary* I, 624.

⁸⁷ Polyb. II 12, уп. Walbank, *Commentary* I, 153–167; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 184–185; о рату Римљана и Теуте в. Мирковић, *Историја Римске државе*, 164–169; J. Wilkes, *The Illyrians*, Blackwell, Oxford, Cambridge MA 1996, pp. 156–162.

⁸⁸ Plut. *Arat.* 41 сведочи да је у Атини постојала странка вољна да помогне Арату када је био опкољен на Акрокоринту, али су Еуриклид и Микион спречили било какво мешање; о немешању Атине у Клеоменов рат сведочи и Полибије: када набраја зараћене стране у Клеоменовом рату, не наводи Атињане (II 65, IV 9), уп. Walbank, *Commentary* I, 272–279, 457–458; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 178.

⁸⁹ О савезништву Египта и Атине в. Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 185; о Лаодикином рату в. Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 336–338.

Еуергета, који је заступао атинске интересе на египатском двору.⁹⁰ Све ове почасте јасно говоре да су се Атињани ставили под Птоlemeјев „скут“. Из извора се не може утврдити какве су биле обавезе египатског краља према Атине, али може се претпоставити да је његова сила била осигурање против спољног напада. Неки историчари називају Птоlemeја гарантом атинске самосталности.⁹¹

Други велики ратни сукоб овог времена био је Савезнички рат (220–217. г.п.н.е.) који су водили Етолци против краља Филипа V и његових савезника, превасходно Ахајаца. Атина се потрудила да остане ван овог сукоба и да одржи добре односе са обе стране да јој територија не би била опустошена. Судећи према једном натпису, Атињанин Деменет, заповедник Елеусине једно време, ишао је у посланство и код краља Филипа и код Етолаца. Атина је замало била увучена у сукоб када је Мегалеја, дворјанин краља Филипа, бежећи од краљевог гнева дошао у Атину. Стратези му ипак нису дозволили улазак у град.⁹² После мира у Наупакту Атина је обновила добре односе са Етолцима. Те године поново је заузела место у Амфиктионском већу (које су контролисали Етолци). Такође, Делфи су одали почаст неколицини Атињана.⁹³

Трећи велики сукоб био је Први македонски рат. Атинско учешће у овом рату, за разлику од следећа два, свело се опет на дипломатске активности. Тит Ливије спомиње да су 209. г.п.н.е. краљу Филипу у Фалари дошли изасланици краља Птоlemeја, Родоса, Хиоса и Атине да би посредовали у склапању мира са Етолцима. Ове државе имале су економских мотива да посредују у сукобу, јер је рат ометао трговину. Овај дипломатски покушај остао је неуспешан. Према сведочењима истог писца, Атињани се поново јављају 205. године п.н.е. као потписници мира у Аполонији са римске стране. Међутим,

⁹⁰ IG II³ 1 1185, 1146, уп. IG II³ 1 1152 који сведочи да је Рамнунт имао више места у већу, као последица стварања нове филе. Птоlemeјска светковина постала је једна од најважнијих у Атини, равна са Панатенејама и градским Дионисијама – на те три светковине Атињани су проглашавали своје еуергете, в. IG II³ 1 1292, редови 48–50. Филу Птоlemeјиду спомиње и песник Калимах (*Epigr.* 12); Paus. I 5, 6, 8, 9, 17. Паусанија даље (X 10) сведочи да су Атињани послали статуу неког од Птоlemeја у Делфе. Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 178, 182–183. Истовремено кад и савез са Египтом у Атини се јављају тзв. „мегарске посуде“, само направљене од јефтинијег материјала (глина), о томе в. S.I. Rotroff, *Hellenistic Athenian Pottery: "Megarian Bowls"*, CA 19/2 (1978), p. 387.

⁹¹ W.S. Ferguson, *Athens and Hellenism*, AHR 16/1 (1910), p. 5; Bayliss, *After Demosthenes, Politics of Early Hellenistic Athens*, 7; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 182.

⁹² I Eleus. 211; Polyb. V 27, уп. Walbank, *Commentary I*, 475–476; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 188; уп. IG II² 1303, W.S. Ferguson, S. Dow, *The Decree of the Athenian Garrisons Honoring Theophrastos I.G.* II² 1303, *Hesperia* 2/3 (1933), p. 449, тврде да је хипарх Теофраст у првој години Савезничког рата уновчио још 600 коњаника, што говори о страху Атине да се рат не прошири на њену територију.

⁹³ FD III 2, 78, 79, 158; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 191.

овај податак највероватније није тачан. Током овог рата изгубили су живот Еуриклид и Микион. Према Паусанијиним речима, њих је отровао Филип V.⁹⁴

Крајем овог периода, нешто пре 200. г.п.н.е. Атињани су ступили у контакт и са селеукидском краљевском кућом, тачније обновили су односе са њом. Обнову контакта започео је Антиох III који је послао Паусимаха да од хеленских градова затражи неповредивост Антиохије (Алабанде). Паусимах је том приликом посетио и Атину, а Атињани су удовољили краљевој жељи. Сачувана су сведочанства да су Атињани одлазили у Антиохију на Оронту, на краљевски двор.⁹⁵

Настојање Атине да буде у добрим односима са свима видљиво је и у томе што је одржавала добре односе и са неким градовима. Сачуван је натпис који сведочи о добрим односима са Ефешанима. Треба имати у виду да је Ефес у то доба био под птолемејском влашћу, те отуд и добри односи са Атином. Поред Ефеса, Атина је одржавала добре односе са још неколико градова у Азији. Са Милећанима су званично обновили пријатељство. Били су у добрим односима и са Пријењанима.⁹⁶

Судећи према једном натпису, Атињани су били у врло блиским контактима са Кидонијом на Криту, назвавши их „пријатељима и рођацима демоса атинског“ (... φίλοι καὶ συγγενεῖς τοῦ δήμου τοῦ Ἀθηναίων...). Из натписа се даље може прочитати да су Кидоњани замолили Атињане да им пруже помоћ, вероватно у вези са пљачкашким нападима Илира. Атињани су били пријатељски настројени према Рођанима. Треба имати у виду да је египатско жито у Атину стизало највероватније на родским лађама.⁹⁷

Нарочит вид дипломатије били су позиви на атлетске и религијске свечаности. Тако имамо сачувано сведочанство да су грађани Магнезије на Меандру организовали светковину у част Артемиде Леукофријене и позвали Атињане да учествују. Атина је прихватила позив и прогласила Магнезију за свету и неповредиву. Још један такав

⁹⁴ Liv. XXVII 30, XXIX 12; Paus. II 9; код Полибија (VII 9) налази се податак да је краљ Филип искористио Атињанина Ксенофана да би склопио савез са Ханибалом. Тај Ксенофан пао је касније у римске руке, уп Walbank, *Commentary* II, 45; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 190, 195–196; S.R. Ager, Rhodes: The Rise and Fall of a Neutral Diplomat, *Historia* 40/1 (1991), p. 16.

⁹⁵ IG II³ 1 1178, 1291; C. Habicht, Athens and Seleucids, у: C. Habicht, *Hellenistic monarchies – selected papers*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 2006, pp. 157–161; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 192.

⁹⁶ Ефес: IG II³ 1 1215, 1150; Милет: IG II³ 1 1242; Пријена: IG II³ 1 1239, Антиохија (Алабанда) IG II³ 1 1178; поред тога, посведочени су односи са Кимом (IG II³ 1 1216) и Косом (IG II³ 1 1240).

⁹⁷ Кидонија: IG II³ 1 1190; IG II³ 1 1137 сведочи да је водећи атински политичар тог доба, Еуриклид имао личне везе на Криту; IG II³ 1 1179 сведочи да су два Рођанина, вероватно Олимпиодор и Дидимарх служили као веза Атињана са египатском флотом.

пример односи се на Мегалопољ. Тај полис обновио је ликејску светковину и позвао Атињане да учествују. Атински пристанак сугерише да су та два града били у релативно добрим односима. Са друге стране, сачувано је сведочанство да су Атињани позивали грађане Гонија да учествују у Елеусинским мистеријама и Панатенејским свечаностима.⁹⁸

Изгледа као да су у овом периоду Атињани поново имали неки спор са Беоћанима, који су решавале ламијске судије. По свему судећи, Атињани су били задовољни пресудом јер су овенчали Ламијце. Како се чини, то је био изоловани инцидент, јер са друге стране имамо натпис који сведочи да су Оропљани, који су били чланови беотског савеза, прогласили Атињанина Менекрата сина Хипарховог за проксена 230–225. г.п.н.е. Такође, ту је натпис који сведочи да су Теспијци позвали Атињане да учествују на фестивалу Муза.⁹⁹

Поред овога, проксеније су добар показатељ атинских спољних односа. Такви примери укључују почасте за Аполу и Аристокреонта који су помагали приликом ослобођења града 229. г.п.н.е. Такође, ту су и почасте за непознатог Етолца о чијим детаљима не знамо пуно због оштећености натписа.¹⁰⁰

Један занимљив детаљ сачуван код Страбона сведочи о релевантности Атине у овом раздобљу. Наиме, када говори о Ератостену, он наводи да је Ератостен једну од паралела рачунао по Атини. То нам говори да је Атина и даље референтна географска тачка и добро позната као оријентир приликом путовања по Медитерану.¹⁰¹

Унутрашња политика

Атину су у претходне две деценије редовно пустошили пљачкашким упадима. Атињани су у овом периоду приступили обнови своје економије и поновној изградњи. Ханс Гете сматра да је тврђава Сунион дограђивана после 229. г.п.н.е. Поред Суниона, ради своје безбедности у случају напада, ојачавали су и друге тврђаве, али због недостатка новца одлучили су да не изграде Дуге Зидине нити да обнове флоту. Један од

⁹⁸ Магнезија: *IG II³ 1 1170*; Ликејска светковина: *IG II³ 1 1184*; Гони: *IG II³ 1 1145*; *Nabicht, Athens from Alexander to Antony*, 192.

⁹⁹ *IG II³ 1 1171*; *IG VII 246, 1735*; *Nabicht, Athens from Alexander to Antony*, 192.

¹⁰⁰ *IG II³ 1 1141* (Апола); *IG II³ 1 1140* (Аристокреонт); *IG II³ 1 1181* (непознати Етолац); *IG II³ 1 1230* (почасте за непознатог Тарантинца).

¹⁰¹ *Strab. II 1, 1.*

начина на који су Атињани обележили повратак Пиреја под своју власт било је и одржавање скупштина на том месту.¹⁰²

Најзначајнији догађај овог периода свакако је стварање нове филе. Птолемејида је створена, како је речено, 224. године п.н.е. То је значило да је Атина тада имала 13 фила, а то је даље значило да Буле има још 50 чланова, укупно 650. Поред тога, створена је и дема Береникида, која је била у оквиру Птолемејиде. Поред Береникиде, нова, Птолемејева фила имала је још дванаест дема које је „добила“ од осталих атинских фила, тако да их је укупно имала тринаест. Треба приметити да Антигонида и Деметријада нису укинуте, највероватнији разлог била је жеља Атињана да не изазову незадовољство македонског краља.¹⁰³

У ових тридесетак година мира Атина је добила неколико нових светковина. Најпознатија је светковина Птолемеја, настала у част Птолемеја Еуергета, у исто време када је створена и његова фила. Поред поменуте, створена је и Диогенеја, у част последњег македонског заповедника Пиреја. Још један учесник ослобођења Атине, Еуриклид, установио је светковину и култ у част Демоса и Харита, који су обележавали ослобођење града. Свештеници тог култа били су из његове и Микионове породице.¹⁰⁴

Остале прилике у Атини биле су као и раније. Атињани су и даље одавали почаст пританијама и истакнутим појединцима. Једна велика разлика у односу на период пре 229. г.п.н.е. је та да више нису стављали име македонског краља на натписе. Нити су му приносили жртве равне божанским. Атињани су и даље наставили да обучавају ефебе, али иако је њихов број од 229. г.п.н.е. растао, остао је релативно мали.¹⁰⁵ Атина је и даље зависила од економске помоћи еуергета и наставила је да им одаје почести. Видљиво је да су Атињани наставили да дају грађанска права странцима. Најчешће су та грађанска

¹⁰² IG II³ 1 1246; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 186; P. Liddel, Review: The Macedonians in Athens 322-229 B. C. Proceedings of an International Conference Held at the University of Athens, May 24-26, 2001 by O. Palagia and S. V. Tracy, *CR* 55/2 (2005), p. 589.

¹⁰³ Натпис IG II² 2362 из око 200. г.п.н.е. садржи списак дема по филлама, уп. SEG XV 131, XXXVI 230; J.S. Traill, The Political Organization of Attica: Study of demes, trittyes and phylai and their representation in the Athenian Council, *Hesperia Suppl.* 14 (1975), pp. 29–30; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 178–179, 182; A.C. Johnson, The Creation of the Tribe Ptolemais at Athens, *AJP* 34/4 (1913), p. 383; K. Pritchett, The Tribe Ptolemais, *AJP* 63/4 (1942), pp. 423, 426, 428–431.

¹⁰⁴ Птолемеје: IG II² 4676, IG II³ 1 1313, ред 40; Диогенеје: IG II² 1011, ред 14–15; IG II² 3474, 5080; Демос и Харите: IG II³ 1 1137, ред 39; IG II³ 1 1160, ред 24; IG II² 4676, 5047; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 180, фус. 22.

¹⁰⁵ IG II³ 1 1158, 1166, 1169 (овде се могу набројати 22 ефеба), 1176 (описује како су све ефеби служили, може се прочитати 23 имена), 1194, 1214, 1235, 1292, 1439; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 192; S.V. Tracy, Agora I 7181+IG II², 944b, *Hesperia Suppl.* 19 (1982), p. 159; у периоду 229/8–216/5. г.п.н.е. састанци Булеа одржавали су се на Панатенејском стадиону уместо у Булеутериону, в. Reinmuth, A New Ephebic Inscription from the Athenian Agora, 254.

права долазила као накнада за услуге које су ти појединци чинили Атини. Међутим, пре добијања грађанских права, морали су да прођу докимасију.¹⁰⁶

Атинска економија је почела да се опоравља после пустошења 40-их и 30-их година III века п.н.е. Поред тога, Атина је поново имала потпуну контролу над луком Пирејем и могла је да очекује приходе од лучких такси. Такође, од 224. године п.н.е. и савеза са Птолемејем, може се претпоставити да је Атина од египатског краља добила и извесна новчана средства. Свакако је тада имала осигурано снабдевање житом. Еуриклид се истакао и у овоме, јер су му Атињани одали почести и зато што се бавио поновним засејавањем поља.¹⁰⁷ Атињани су опет почели да кују новац. У граду је кружио велики број антигонидских бронзаних новчића. Атињани су покупили тај новац и прековали га. Символи које Атињани стављају на нове бронзане кованице сликовито говори да су се поносили својом новостеченом слободом. Поред наведеног, Атињани су ковали посебан новац за Елеусинске мистерије. Од 229. г.п.н.е. до краја хеленистичког доба око четвртине атинских серија новца чини тај „елеусински“ новац.¹⁰⁸

Атински религијски живот почео је да трпи измене. Највећа је била „долазак“ египатских богова у Атину. Значајан подстрек овоме био је савез са Птолемејем Еуергетом. Паусанија јасно сведочи да су Атињани добили бога Сараписа од Птолемеја. Међутим, већу популарност касније ће стећи богиња Изиде. Поред тога, долази до промена у култној пракси у којој учествују заједно мушкарци и жене, грађани и странци.¹⁰⁹ Током овог периода, Атињани су одлучили да провере инвентаре својих храмова и да старе дедикације преобликују у нове статуе.¹¹⁰

Видљиве су и промене на пољу атинске праксе уклесивања одлука на камен. Стоихедон је напуштен око 225. године п.н.е. Стивен Трејси је приметио да се са

¹⁰⁶ *IG* II³ 1 1218, 1219, 1241, 1243, 1244, 1245, 1338; у *IG* II³ 1 1340 спомиње се да су нови грађани морали да прођу докимасију пред 501 судијом (...δικαστήρια εἰς ἓνα καὶ πεντακοσίους δικαστάς εἰσαγαγεῖν αὐτοῖσι τὴν δοκίμασιαν...); исто о томе сведочи *IG* II³ 1 1341; натпис бр. 90 у Walbank, *Fragmentary Decrees from the Athenian Agora*, 86.

¹⁰⁷ *IG* II³ 1 1160, редови 8–9; код Полибија (XVI 21) сачуван је податак да је Тлеполем, управник Египта у време Птолемеја Епифана давао велике своте новца посланицима из Хеладе. Иако Полибије то експлицитно не каже, можемо претпоставити да су међу њима били и Атињани, узевши у обзир њихове добре односе са претходним египатским краљевима, уп. Walbank, *Commentary* II, 525–527.

¹⁰⁸ M. Thompson, *Coins for the Eleusinia*, *Hesperia* 11/3 (1942), pp. 216, 227; J.P. Shear, *The Coins of Athens*, *Hesperia* 2/2 (1933), p. 252; Kroll, Walker, *The Greek Coins*, 35–36, 48.

¹⁰⁹ Paus. I 18; Елеусинске мистерије и Панатенејске свечаности су наставиле да се практикују: *IG* II³ 1 1188, 1164; Ferguson, *Athens and Hellenism*, 9–10; S. Dow, *The Egyptian Cults in Athens*, *HTR* 30/4 (1937), pp. 187–195, 228–231; такође, после 229. г.п.н.е. поново почиње широка производња панатенејских амфора, уп. S. Dow, *Panathenaic Amphorae from the Hellenistic Period*, *Hesperia* 5/1 (1936), pp. 50, 55.

¹¹⁰ *IG* II³ 1 1220.

временом доминације Еуриклида и Микиона у атинској политици јављају двојица нових клесара. Он је даље закључио да су клесари који су били активни под Македонцима изгубили посао. Можда је и то био симбол промена које су настале.¹¹¹

¹¹¹ S.V. Tracy, S.T. Edmunds, Five Letter-Cutters of Hellenistic Athens (230-130 B. C.), *Hesperia* 47/3 (1978), pp. 246, 255 f. 15.

Атина од 200. до 167. г.п.н.е.

За разлику од претходних 30 година током којих је Атина била политички неутрална, овај период представља време велике атинске спољнополитичке активности. Током ових 30-ак година Атина се постојано везала за Рим, учествовала у његовим империјалистичким ратовима, а затишја између сукоба испунила живом дипломатском активношћу.¹¹² На крају овог периода, Атина је изашла са знатно увећаном моћи и територијом и као ретки римски савезник који није претрпео никакве казне.

Што се тиче извора, ово је један од ретких периода атинске хеленистичке историје који је добро посведочен и у наративним изворима. Разлог је једноставан: Атина је учествовала у римским ратовима на истоку, те је тако привукла пажњу античких писаца. Такође, за овај период је сачуван богат како епиграфски тако и нумизматички материјал.

Главна карактеристика атинске спољне политике била је њена повећана активност. Поред учешћа у ратовима, Атина је у овом периоду суделовала и у разним другим дипломатским активностима. Генерација политичара која је водила Атину показала је веће самопоуздање у спољним пословима него генерација Еуриклида и Микиона.

Атина као римски савезник

Врло блиски контакти Атињана и Римљана везују се за Други македонски рат. Тај сукоб почео је неколико година пре него што су се Римљани умешали тако што су се македонски краљ Филип V и Антиох III, владар обновљеног и ојачаног селеукидског царства, договорили да нападну Египат и поделе његове поседе. На то их је подстакла чињеница да је од 204. г.п.н.е. на египатском престолу седео дечак Птоlemeј V Епифан, а земља запала у кризу због унутрашњих сукоба и побуна.¹¹³

Противници Филипа V у Егеји били су Атал I и Родос.¹¹⁴ Како преноси Ливије, Атина се у тај сукоб укључила готово случајно. Наиме, два млада Акарнанца залутала су на Елеусинске мистерије. Пошто нису били уведени у мистерије, Атињани су их погубили. Акарнанци, гневни због тих погубљења, обратили су се свом савезнику

¹¹² Атинска дипломатија често се ослањала на помоћ утицајних дворјана код разних краљева, о томе илустративан пример је *IG II³ 1 1266*.

¹¹³ А.М. Eckstein, *The Pact Between the Kings*, Polybius 15.20.6, and Polybius' View of the Outbreak of the Second Macedonian War, *CPh* 100/3 (2005), p. 231.

¹¹⁴ А.Н. McDonald, F.W. Walbank, *The Origins of the Second Macedonian War*, *JRS* 27/2 (1937), pp. 184–186; о Другом македонском рату в. Мирковић, *Историја Римске државе*, 185–189; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 376–378.

Филипу да им помогне у освети против Атињана. Потпомогнути Филиповом морнарицом, Акарнанци су напали и опустошили Атику, док је македонска флота отела Атињанима четири брода са посадама. Атина није могла сама да се одбрани, те је зато почела да тражи савезнике.¹¹⁵ Поред тога, Атињани су симболично одговорили тако што су избрисали две македонске филе, Антигониду и Деметријаду, и бацили проклетство на Филипа, његово краљевство, породицу и потомство.¹¹⁶

Атињанин Кефисодор, у то време водећи атински државник, склопио је савез са Аталом из Пергама и Рођанима. После тога отишао је у Египат да потражи помоћ од краља Птолемеја. Египћани су и сами били у рату са Антионом, те су упутили Атињане да потраже помоћ од Рима. Иако Ливије тврди да су Римљани заратили на Филипа како би одбранили Атину, ово је највероватније касније измишљено како би имали правичан повод за рат. Рим је имао своје разлоге за рат против Македоније, а Атина им је послужила као корисно оправдање.¹¹⁷

Како изгледа, Атал и Рођани помогли су Атињанима да се одбране од тог првог напада, а Рођани су вратили атинске бродове. Следеће, 200. г.п.н.е. Филип је послао заповедника Никанора да пљачка Атику. Истовремено, краљ Атал боравио је на Егини и Атињани су га позвали да дође у град. У Пиреју су се истовремено нашли Атал, родски посланици и изасланици из Рима, који су својим послом путовали на исток.¹¹⁸

Нешто пре тога, конзул Публије Сулпиције искрцао се са војском у Епиру и Атињани су од њега затражили помоћ. Он им је послао Гаја Клаудија Центона са 1.000 војника и 20 бродова да брани Атину. Римски изасланици у Атини испоручили су ултиматум Никанору и он се повукао из Атике.¹¹⁹ Пошто је непосредна опасност одбијена, Атињани су обасули почастима Атала и Рођане. Пергамски владар добио је чак своју филу и светковину у своје име, слично почастима које је својевремено добио

¹¹⁵ Liv. *AUC* XXXI 14–15; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 197; McDonald, Walbank, *The Origins of the Second Macedonian War*, 188–189; Eckstein, *The Pact Between the Kings*, 232.

¹¹⁶ Liv. *AUC* XXXI 44; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 197–198; McDonald, Walbank, *The Origins of the Second Macedonian War*, 199, тврди да су Атињани избрисали македонске филе зато што су сазнали за заверу антигонидског и селеукидског краља против Египта; Eckstein, *The Pact Between the Kings*, 232; H.A. Thompson, *Athens faces Adversity*, *Hesperia* 50/4 (1981), p. 354.

¹¹⁷ Liv. *AUC* XXXI 1, 5, 9; Paus. I 36, VII 7; Iust. XXX 3 не спомиње Атињане када говори о почетку рата против Филипа; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 195–196, 198, 220; McDonald, Walbank, *The Origins of the Second Macedonian War*, 198.

¹¹⁸ Polyb. XVI 25–27, уп. Walbank, *Commentary* II, 533–536; Liv. *AUC* XXXI 14; App. *Mac.* 4; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 199; McDonald, Walbank, *The Origins of the Second Macedonian War*, 192.

¹¹⁹ Polyb. XVI 25–27, уп. Walbank, *Commentary* II, 536–538; Liv. *AUC* XXXI 14; App. *Mac.* 4; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 200; McDonald, Walbank, *The Origins of the Second Macedonian War*, 190, 192.

Птоlemeј Еуергет. Рођанима је дата исополитеја. После тога су Атал и Рођани отпловили на исток са римским посланицима, а Клаудије Центон је остао да брани Пиреј.¹²⁰

Атина још није била ван ратне опасности. Филип је послао заповедника Филокла да нападне Елеусину и опљачка Атику. Захваљујући римским трупама, Филокле није успео у својој намери. Тада је Клаудије Центон прешао у напад. Имао је 20 бродова, а Атињани и Рођани су му додали по три ратне лађе. Са том флотом напао је Халкиду на Еубеји, важно македонско утврђење, и спалио је. Потом се повукао у Пиреј јер није могао да држи Халкиду, а да не угрози Атину.¹²¹

Филип је био бесан због разарања Халкиде, те је лично са 5.000 људи напао Атину. Том приликом Атину су спасиле римске трупе из Пиреја и пергамске са Егине. Филип се повукао на Пелопонез, али се убрзо вратио и напао Атину заједно са Филоклом, који је водио 2.000 Македонаца и Трачана. Њих двојица пробали су да заузму Елеусину, Пиреј и саму Атину, али су одбијени. Македонски краљ морао је да се повуче. Пре тога детаљно је опустошио атинску територију, а није поштедео ни храмове ни гробове.¹²²

Атина више није директно војно учествовала у ратним операцијама, али је Пиреј служио као важно пристаниште за Римљане. Сва четири римска заповедника флоте боравила су у Пиреју, а неретко је та лука била састајалиште римског бродовља.¹²³ Поред тога, Атина је подржавала Римљане и у дипломатским мисијама. Прво су атински посланици говорили против Македонаца на састанку Етолског савеза у марту 199. г.п.н.е., а потом на састанку Ахајског савеза током 198. г.п.н.е. Даљи њени дипломатски напори нису познати, осим случаја када је Кефисодор ишао у Рим као атински изасланик.¹²⁴

Када се рат завршио Атина није имала великих добитака, али ни превеликих губитака, ако се не урачуна штета која је настала током пљачкања Атике у првој години рата. Ипак, учешће Атине било је важно јер је она давала престиж савезницима. Краљеви

¹²⁰ Polyb. XVI 25–27, уп. Walbank, *Commentary* II, 533–536; Liv. *AUC* XXXI 15, 45; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 198; McDonald, Walbank, *The Origins of the Second Macedonian War*, 191.

¹²¹ Liv. *AUC* XXXI 16, 22–23; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 199–200; McDonald, Walbank, *The Origins of the Second Macedonian War*, 197. О Никанору и Филоклу, в. J.L. O’Neil, *The Ethnic Origins of the Friends of the Antigonid Kings of Macedon*, *CQ* 53/2 (2003), pp. 516–517.

¹²² Liv. *AUC* XXXI 24–26; App. *Mac.* 4; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 200; Thompson, *Athens faces Adversity*, 352–353.

¹²³ Liv. *AUC* XXXI 47, XXXII 16; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 202–203.

¹²⁴ Polyb. XVIII 10, уп. Walbank, *Commentary* II, 562; Liv. *AUC* XXXI 29–31, XXXII 16; App. *Mac.* 7; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 201.

Атал и Еумен више пута су посећивали Атину, а Римљани су касније тврдили да су у рат ушли управо како би одбранили Атину.¹²⁵

У годинама пред Антиохов рат (192–188. г.п.н.е.), Атина је такође имала дипломатске активности блиско повезане са римским. Посредовали су између Т. Квинкција Фламинина и Беоћана када их је римски заповедник напао. Потом су на састанку Хелена у Коринту толико хвалили Римљане да их је Александар Етолац назвао слугама Римљана. Пред сам почетак рата Рим је покушао да уз помоћ Атине спречи Етолце да позову Антиоха Великог, али није у томе успео.¹²⁶

Када је почео рат, постојала је у Атини утицајна група људи предвођена извесним Аполодором која је хтела да приђе Антиоху. Међутим, Атињанин Леонт, Кихесијин син, успео је да осуди и протера Аполодора и задржи Атину у савезу са Римом.¹²⁷ Атињани нису много војно учествовали у овом рату. Спомиње се да је непознат број атинских бродова учествовао, заједно са римским и родским бродовљем, у војном походу Емилија Регила 190. г.п.н.е. Извесни Халкиђанин Еутимида, који је ковао заверу да Халкиду преведе на страну Антиоха и Етолаца, боравио је извесно време у Атини. Најважнији допринос Атине у овом рату је у томе што је Пиреј служио као важна лука за савезнике. О важности Атине и Пиреја као стратешких тачака говоре извештаји да су римски заповедници и пергамски краљ Еумен II често посећивали град. Поред тога, када су Ахајци ушли у рат на римској страни послали су 500 војника да бране Пиреј.¹²⁸ Остало је забележено да је конзул Ацилије Глабрион послао тада младог Марка Порција Катона, будућег цензора, у Атину. Вероватно је Катонова мисија била да се увери у лојалност Атињана. Катон је том приликом одржао говор на латинском који је повољно примљен међу Атињанима.¹²⁹

¹²⁵ Liv. *AUC* XXXI 14–15, 45, XXXII 16, 23; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 203–204.

¹²⁶ Liv. *AUC* XXXIII 29, XXXIV 23, XXXV 32–33; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 206–207; Habicht, *Athens and Seleucids*, 163. О рату Рима и Антиоха III в. Мирковић, *Историја римске државе*, 189–192; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 379–383.

¹²⁷ Liv. *AUC* XXXV 50; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 208; Habicht, *Athens and Seleucids*, 162, 164.

¹²⁸ Liv. *AUC* XXXV 37–39, 50, XXXVI 20, 42, XXXVII 14, XXXVIII 39; App. *Syr.* 22; уп. *IG* XI 4 751 (= *Syll*³ 582, натпис о почастима за Епикрата Рођанина, где се спомињу атински бродови); Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 208–209; Habicht, *Athens and Seleucids*, 164–165.

¹²⁹ Plut. *Cat. Mai.* 12; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 208; Habicht, *Athens and Seleucids*, 164. Ливије спомиње (*AUC* XXXV 31) да су пред почетак рата римски изасланици ишли у савезничке градове да би их „оснажили“, а приметно је да су прво дошли у Атину. Можда је иза њиховог доласка стајала бојазан од Аполодорове странке.

Атина се највише ангажовала као посредник између Римљана и Етолаца. Када су Римљани опсели Етолце и када је после Антиоховог пораза њихова пропаст постала извесна, Етолци су замолили Рођане и Атињане да посредују код Римљана. Атињанин Ехедем успео је да обезбеди Етолцима шестомесечно примирје током ког су они послали изасланике у Рим. Те изасланике пратили су извесни Рођани и Атињани да би им помогли приликом склапања мира. Забележено је да је Атињанин Леонт, Кихесијин син, својим говором убедио Сенат да одобри Етолцима мир.¹³⁰

Атињанима је мир после овог рата донео извесне погодности. Већ у току рата склопили су званичан савез са Римљанима.¹³¹ После рата порастао је њихов међународни значај. Они су заједно са Тесалцима учествовали у обнови Делфијске Амфиктионије, где су сада имали веома утицајну улогу. Поред тога у овом периоду су почели да посредују у сукобима између разних градова (в. о томе ниже).¹³²

Када је избио рат са Персејем, Атина се спремно ставила на располагање Римљанима, понудивши им целокупну своју војску и флоту. Римљани су одбили овај дар, а заузврат су тражили велику количину жита, скоро 900.000 литара. Иако сами нису могли да произведу довољно жита, Атињани су се ипак потрудили да ту количину испоруче Римљанима.¹³³ Осим тога, Атињани нису учествовали у рату. Остало је сачувано да је Атињанин Калифан учествовао у бици код Пидне, вероватно у саставу пергамских трупа. Он је после битке донео глас о победи у Атину. Атински стратежи су сазвали хитну седницу скупштине и одали почести Калифану због добрих вести.¹³⁴

После рата Атина је била једини римски савезник који није на неки начин кажњен. Аталиди и Рођани су остали без делова своје државе. Атина је пак добила Лемнос,

¹³⁰ Polyb. XXI 4–5, 25, 29–31, уп. Walbank, *Commentary* III, 94–95, 130–131; Liv. *AUC* XXXVII 6–7, XXXVIII 3, 9–10; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 209; Ager, *Rhodes: The Rise and Fall of a Neutral Diplomat*, 26. Самом крају овог рата припадају и натписи *Agora* XVI 270/1 и *IG* II³ 1 1281 који сведоче да је Атина држала своју коњицу у стању приправности.

¹³¹ Уп. Tac. *Ann.* II 53; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 212–213. Из овог периода су натписи *IG* II³ 1 1344 и *IG* II³ 1 1275 који сведоче о почастима за пританију и на коме су написани и савезници, претпоставља се Рим, али је тај део реконструисан, тако да треба бити опрезан. Први сачуван натпис на коме тај део није потпуно реконструисан је *IG* II³ 1 1295, ред 10 (из 182/1. г.п.н.е.) на коме се спомињу савезници (...[καὶ τῶν συμ]μάχων...).

¹³² Ипак, Ливијева тврдња (*AUC* XXXVIII 33) да је један примерак уговора о повратку прогнанника у Спарту чуван на Акропољу вероватно није тачан. О томе в. и Polyb. XXIV 10; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 231.

¹³³ Liv. *AUC* XLIII 6; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 213; поред тога, по окончању рата Емилије Паул посетио је Ороп и Атину где је принео жртве богињи Атени, в. Liv. *AUC* XLV 27; можда је један од 400 златних венаца које је Емилије Паул добио пореклом из Атине, Plut. *Aem.* 34; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 216. О Трећем македонском рату в. Мирковић, *Историја Римске државе*, 192–194; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 383–386.

¹³⁴ *IG* II³ 1 1334, 1335; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 215.

Имброс и Скирос. Такође, заложила се код Сената за обнову уништеног беотског полиса Халијарта, а кад је Сенат то одбио, Атињани су затражили Халијарт за себе и добили га. Најважнији, пак, добитак био је Делос, који је проглашен за слободну луку. Делос је касније постао важан извор атинског богатства.¹³⁵

Односи са Птоlemeјидима

Атина је наставила да има срдачне односе са египатском краљевском кућом. Када ју је краљ Филип V напао обратила се Птоlemeјидима за помоћ, па тек онда Риму. Такође, фила Птоlemeјида је године 200/199. п.н.е. добила почасно прво место у пританијском циклусу. Атињани су и даље светковали Птоlemeје на које су позивали припаднике египатске краљевске куће. Такође, Египћани су учествовали и на Панатенејским играма и Елеусинским мистеријама, а Атињани су ишли на светковине у Египат.¹³⁶

Сачуван је немали број натписа који сведоче о добрим односима полиса и монархије. Атињани су редовно одавали почести египатским дворјанима. Такви примери укључују Зоила и друге птоlemeјске великодостојнике.¹³⁷ Из натписа је сачуван и податак да је Атина одржавала односе са Александријом, Киреном, али и са Кипром. Можемо претпоставити да је Атина имала развијене трговачке везе са овим градовима, а да је главни предмет трговине било жито.¹³⁸ Још један доказ добрих односа доноси нам Полибије. Наиме када је Антиох IV Епифан напао Египат 169. г.п.н.е. у Египту су се затекла три атинска посланства. Египћани су замолили Атињане да посредују код Антиоха са ким су такође били у одличним односима. Међутим, Антиох је својим аргументима убедио Атињане у исправност своје борбе.¹³⁹

Односи са Селеукидима

Атина је са краљевским двором у Антиохији на Оронту имала прилично добре односе, ако се изузме учешће у Антиоховом рату на римској страни. Чак и тада је постојала јака селеукидска странка предвођена Аполодором. Атињани су редовно

¹³⁵ IG VII 2850; Polyb. XXX 19–20, 31, уп. Walbank, *Commentary* III, 443–444, 459–460; Strab. IX 2, 30; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 217–218.

¹³⁶ IG II² 2314, редови 41–43; Polyb. XXVIII 19–20, уп. Walbank, *Commentary* III, 354–355; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 221; Eckstein, *The Pact Between the Kings*, 233.

¹³⁷ IG II³ 1 1277; IG II³ 1 1287.

¹³⁸ IG II³ 1 1374 сведочи да су Атињани одали почести Никерату из Александрије можда зато што је био посредник између њих и кипарског управника Птоlemeја; IG II³ 1 1278 сведочи да је извесни дворјанин Алекс- (*остатак имена изгубљен*) помагао Атињане који су долазили у Александрију и Кирену; IG II³ 1 1375 – почести за Тимарха из кипарске Саламине.

¹³⁹ Polyb. XXVIII 19–20, уп. Walbank, *Commentary* III, 354–355. Поред тога, Полибије сведочи (XXII 3) да је Птоlemeј Епифан искористио Атињана Деметрија да би обновио савез са Ахајцима, уп. Walbank, *Commentary* III, 178; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 224; Habicht, *Athens and Seleucids*, 167.

долазили у Антиохију пре рата 192. г.п.н.е.¹⁴⁰ После рата, нови владар Селеук IV потрудио се да обнови контакте са Атином. Атински полис је већ на почетку његове владавине, 186. г.п.н.е., одао почасту неком краљевом непознатом дворјанину који је заступао атинске интересе. Сачуван је и натпис који сведочи о почастима које је од атинских породица Керики и Еумолпида примио епикурејац Филонид, из сиријске Лаодикеје, са својим синовима Дикеархом и Филонидом.¹⁴¹ Међутим, најбоље односе са Атином имао је Антиох IV Епифан, брат поменутог Селеука. Он је својевремено послат као талац у Рим, а када се враћао назад у Антиохију 175. г.п.н.е. застао је на неко време у Атини. Тада су му стигле вести да је краљ Селеук убијен у дворској завери, а Антиох је из Атине кренуо ка Сирији и уз помоћ пергамског краља Еумена II попео се на престо. Атина је током његовог кратког боравка у граду развила присне односе са будућим краљем, те је после одала почасту пергамском владару зато што је помогао Антиоху да дође на престо.¹⁴²

Антиох се показао као један од најзначајнијих Атинских еуергета. Његово најзначајније дело био је покушај да заврши величанствени храм Зевса Олимпијског у Атини, који је стајао незавршен од времена Пизистрата. Антиох је даровао новац и довео архитекту Децима Косутија из Рима да заврши зидање (Витрувије га назива *Cossutius*, а на натпису пише Δέκμος Κοσσοῦτιος Ποτλίου Ῥωμαῖος). Међутим, храм није довршен и морао је да сачека императора Хадријана. Поред тога, Антиох је поклатио Атини штит са Горгонином главом.¹⁴³ Осим овог најпознатијег примера, сачувани су још неки докази о контактима између Атине и Селеукида. Атина је крајем 70-их година II века п.н.е. одала почасту Антиховом заповеднику телесне страже Аридају. Такође, посведочени су контакти између Атине и Селеукије Пијеријске, луке Антиохије на Оронту. Ови контакти имали су вероватно економске мотиве.¹⁴⁴

¹⁴⁰ B. Scolnic, When Did the Future Antiochos IV Arrive in Athens?, *Hesperia* 83/1 (2014), p. 138; Habicht, *Athens and Seleucids*, 162, 164.

¹⁴¹ Дворјанин: *IG II³ 1 1282*; Филонид и синови: *IG II² 1236*; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 222; Habicht, *Athens and Seleucids*, 165.

¹⁴² *IG II³ 1 1323*; App. *Syr.* 45; Gran. Lic. XXVIII 4; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 223; Scolnic, When Did the Future Antiochos IV Arrive in Athens?, 129, 131, 137; Habicht, *Athens and Seleucids*, 166.

¹⁴³ Polyb. XXVI 1; Liv. *AUC* XLI 20; Gran. Lic. XXVIII 6; Paus. V 12, Strab. IX 1, 17; Anth. *Palat.* IX 701, 702; Vitruv. *De Arch.* VII *intr.* 15; Косутије: *IG II² 4099*; уп. *IG II² 1019*, ред 47, који набраја дарове Асклепијевом храму и где се може прочитати име краља Антиоха (...[βα]σιλέως Αν[τιόχου]...), можда је у питању управо Антиох Епифан; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 223; Habicht, *Athens and Seleucids*, 166; H.A. Thompson, *Athens and Hellenistic Princes*, *PAPhS* 97/3 (1953), p. 256.

¹⁴⁴ Аридај: *IG II³ 1 1331*; Селеукија: *IG II³ 1 1391*; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 224.

Атина и Аталиди

Контакти са пергамском краљевином релативно су касни. Атал I одржавао је извесне контакте са атинским филозофима, али званичних контаката тада није било.¹⁴⁵ То се променило онда када је Атал купио Егину и постао близак сусед Атињанима. С почетком Другог македонског рата везе Атине и краља Атала постале су врло блиске. Управо је он штитио Атину и наговарао је да објави рат Филипу. Са своје стране, Атињани су га обасули почастима. Свакако најзначајнија почаст била је стварање филе Аталиде (Атина је поново имала 12 фила). Поред тога, Атал је добио своју светковину и свог свештеника. Пергамски краљеви редовно су постајали атински грађани, уписани, наравно, у филу Аталиду.¹⁴⁶ Током Другог македонског рата и Атал и његов наследник Еумен II редовно су посећивали Атину и Пиреј. Еумен II и његов брат и наследник Атал II истакли су се као изузетни еуергети Атине, надмашивши у томе и Птолемејиде и Селеукиде. Најзначајнији и најпознатији њихови дарови су два трема (стое). Еумен је финансирао изградњу стое на јужној падини Акропоља, дугу 163 метара. Атал, када је постао краљ, саградио је трем на источној страни Агоре, дуг 116 метара. Тиме су пергамски краљеви изменили лице града. Атињани су у знак захвалности њима двојици подигли грандиозне статуе више театра на Акропољу.¹⁴⁷ Поред тога, сами Аталиди добијали су почести у Атини. Познато је да су сва четворица (Еумен II и браћа му Атал, Атенеј и Филетер) били победници на Панатенејским свечаностима. Поред тога, Филетер је од Атињана добио и статуу у Олимпији.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Уп. Diog. Laert. IV 6, 30, 38, 8, 59, V 4, 67; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 224; С. Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, *Hesperia* 59/3 (1990), pp. 561–562.

¹⁴⁶ Аталов свештеник: IG II² 5080; Аталиду спомиње натпис: IG II³ 1 1296, док IG II² 2459, ред 5, датован око 100. г.п.н.е. спомиње фестивал Еуменеја; Paus. I 5; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 224–225; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 562.

¹⁴⁷ Аталова стоа: IG II² 3171 (= SEG XVI 158); Статуе: Plut. *Ant.* 60; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 226; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 563–564, 572–574; Thompson, *Athens and Hellenistic Princes*, 256–259; о Аталовој стои в. <http://www.ancientathens3d.com/hellenistic-agera/> (1.9. 2018.), а о Еуменовој в. <http://www.ancientathens3d.com/hellenistic-acropolis/> (1.9. 2018.). Поред тога, препоставља се да је Атал II тај који је посветио групу статуа међу којима је и она која приказује бој са Галима, в. Paus. I 25. Уп. Ливијеву тврдњу (AUC XLII 5) да је већина грчких градова била везана за Еумена његовим доброчинствима. Највероватније у те градове треба убројати и Атину.

¹⁴⁸ IG II² 2314, редови 84–91; IG II³ 1 1317. С обзиром на то да су Атињани одали почести Филетеру исте године када су изабрали комисију да се постара за снабдевање житом због несташице (175/4. г.п.н.е.) разумно је претпоставити да им је Филетер помогао око снабдевања житом; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 568–569.

Поред краљева и принчева, Атињани су одавали почести и њиховим људима.¹⁴⁹ Током Антиоховог рата почести су добили Еуменов лекар Менандар, Теофил из Пергама и Паусимах. Нешто касније, током Персејевог рата, почести и атинско грађанско право добио је управник Егине, Хикесије из Ефеса.¹⁵⁰ У пергамској војсци код Пидне борио се и Калифан који је у Атину донео вести у тој бици. Исте године почести је добио и Диодор, који се наводи као пријатељ краљева.¹⁵¹

Односи са осталим државама

Од осталих монархија, сачуван је натпис који сведочи да је Атина имала добре односе са понтским краљем Фарнаком. Он је око 196. г.п.н.е. обећао да ће бити атински еуергет, али због несигурне ситуације у земљи није могао да испуни сва обећања. Атињани су му ипак одали почести и замолили га за остатак помоћи. Његова жена је била селеукидска принцеза Ниса, ћерка Антиоха III, те можда и отуд разлог за контакте Фарнака и Атине.¹⁵²

Атина је током овог периода имала добре односе са Етолским савезом. Најбољи доказ томе је посредовање Атине између Етолаца и Римљана пре почетка Антиоховог рата и труд Атињана Леонта и Ехедема да помире те две зарађене државе (о томе је већ било речи). Атина је и касније одржавала односе са Етолцима. Атински новац је одлазио у Етолију у периоду 190–169. г.п.н.е., а Етолци су ковали свој новац по узору на атински.¹⁵³ Као што је већ речено, Атина се залагала код Ахајаца да уђу у рат против Филипа, а на римској страни. Између краја тог рата и краја рата са Персејем, Атина и Ахајски савез су склопили некакав званичан уговор.¹⁵⁴

На почетку рата са Филипом, Атина је тражила помоћ и од Родоса. Родос је Атињанима вратио неке отете бродове са посадама, а заузврат Атињани су им дали исополитеју, тј. права равна грађанским (ή ίσοπολιτεία). Поред тога, постоје епиграфски

¹⁴⁹ *IG II³ 1 1257* сведочи о почастима за неког неименованог Еуменовог пријатеља; *IG II³ 1 1261* почести за неименованог Пергамца који је помагао Атини да се одбрани од Филипових напада; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 224.

¹⁵⁰ Теофил: *IG II³ 1 1270*; Менандар: *IG II³ 1 1269*; Паусимах: *IG II³ 1 1272*; Хикесије: *IG II³ 1 1384*; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 225; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 567.

¹⁵¹ Калифан: *IG II³ 1 1334*; Диодор: *IG II³ 1 1336*; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 226; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 570.

¹⁵² *IG II³ 1 1258*; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 227.

¹⁵³ *IG II² 4931* иако слабо читљив може се узети као доказ постојања некаквих односа између Етолаца и Атине, в. Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 228; M. Thompson, *Athens again, NC&JRS*, Seventh series, vol. 2 (1962), p. 322.

¹⁵⁴ О томе посредно сведочи Полибије (XXXII 7), уп. Walbank, *Commentary III*, 526; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 229.

докази који сведоче о контактима два полиса.¹⁵⁵ Од осталих острва, Атина је одржавала везе са Кеосом на Кикладима.¹⁵⁶ Како се чини, критски пирати су угрожавали атинске трговце. Зато су Атињани Лисикле и Трасип отпловили на Крит како би решили тај проблем.¹⁵⁷

Атина је имала и контакте са Милетом. У претходном веку Атињани и Милећани обновили су пријатељство, а почетком II века старе ере Милећани су редовно слали теоре (свете посланике) на Панатенејске свечаности. Поред тога, Атина је била једна од страна која је учествовала у решавању спора између Милета и Магнезије на Меандру после рата са Персејем.¹⁵⁸

У вези са Другим македонским ратом можда је и натпис који сведочи о почастима које је добио извесни Ерис/Ерин из Бизанта са својим садруговима. Претпоставља се да је био на услузи Атине у току рата против Филипа и зато је проглашен за проксена и еуергета.¹⁵⁹

После Антиоховог пораза и слома Етолског савеза, Атина је добила на међународном значају. Тада су са Тесалцима реорганизовали Делфијску Амфиктионију и Питијске игре.¹⁶⁰ Имали су довољно мудрости да пре тога затраже благослов римског Сената, без чијег допуштења Грци нису могли да донесу ниједну важну одлуку. Никострат са тесалске и Менедем, Ехедем и Алексион са атинске стране били су задужени да обнове старо уређење Амфиктионије и поделе места. Поред тога председавали су Питијским играма. Противљење Делфа није имало много утицаја.¹⁶¹ Сва тројица Атињана која се спомињу у вези са Амфиктионијом из угледних су породица, и сваки од њих истакао се у неким дипломатским активностима (више о њима касније).

Пораст међународног угледа Атине огледа се у томе што су многи полиси који су имали међусобне размирице управо Атину звали да им буде посредник. Делфи су имали

¹⁵⁵ *IG* II³ 1 1356.

¹⁵⁶ *IG* II³ 1 1273; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 230.

¹⁵⁷ *IG* II³ 1 1137, редови 51–70; *IG* II² 1130; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 230.

¹⁵⁸ *Syll.*³ 588 (= *Miletos* 60), редови 6–8; *IG* II³ 1 1372 сведочи о позиву Милећанима да присуствују Панатенејама; *IG* II³ 1 1389 – почаст за неименованог атинског еуергета пореклом из Милета; *IG* II³ 1 1390 (грађанска права за милетске теоре); Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 229.

¹⁵⁹ *IG* II³ 1 1238.

¹⁶⁰ Атињани су нешто пре тога (191/0. г.п.н.е.) дали грађанска права Александру из Тесалије (*IG* II³ 1 1265), што може да се протумачи као слика добрих односа и почетак њихове сарадње; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 210, 230; C. Habicht, *The Role of Athens in the Reorganization of the Delphic Amphictiony after 189 B. C.*, *Hesperia* 56/1 (1987), pp. 60–61.

¹⁶¹ *IG* II³ 1 1288; *Syll.*³ 613A; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 211, 228; Habicht, *The Role of Athens in the Reorganization of the Delphic Amphictiony after 189 B. C.*, 62–63, 68–70.

спор око територије са Амфисом и позвали су Рођане и Атињанина Аполодора да им помогну при решавању спора.¹⁶² Такође, Атињани су били помирителји у сукобу Амбракије и Акарнанаца¹⁶³, Трезена и Арсиноје (Метане)¹⁶⁴ и у већ споменутом спору између Милета и Магнезије.

Унутрашња политика

Атина је доживела велике промене у унутрашњем уређењу током и након 200. г.п.н.е. Због Филипових напада на Атику, Атињани су одлучили да уклоне две „македонске“ филе. Такође, укинули су све култове везане за Македонце, срушили су коњичку статуу Деметрија Полиоркета, и избрисали сваки помен македонског краља у натписима. Такође, бацили су проклетство на македонског краља, његову породицу, потомство и државу.¹⁶⁵ Број фила је после тога износио 11, а број булеута 550. Недуго након тога створена је фила Аталида у част пергамском краљу. Деме су преузете из других фила, а створена је посебна дема названа по Аполониди, пергамској краљици и Аталовој жени. Атал је добио и свој култ и свог свештеника.¹⁶⁶

Можемо претпоставити да су Атињани имали проблем са снабдевањем храном након македонског пустошења Атике током 201. и 200. г.п.н.е. Вероватно су морали да увозе веће количине хране. Како изгледа, Атина је наставила да се ослања на еуергете као економску испомоћ. Сачуван је извештај број натписа који сведоче да су извесни појединци економски помагали Атину.¹⁶⁷ Како се чини, током 70-их година другог века Атину је захватила несташница жита. Зато је морала да се ослони на трговце који би жито продавали по мањој цени у замену за почаст од града. Стога, можемо претпоставити да грађанска права која је Атина делила странцима у овом периоду вероватно имају економску позадину.¹⁶⁸ Око 180. г.п.н.е. Атињани су се латили сређивања зграде Толоса.

¹⁶² Syll.³ 614, 615; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 228. Поред овога, сачуван је и натпис (Syll.³ 585) који сведочи о делфијским проксенима у периоду 197–175. г.п.н.е. Ту се налазе петорица Атињана, редови: 7, 73, 106, 205, 309–310.

¹⁶³ IG II² 951; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 231–232.

¹⁶⁴ IG IV² 1 76, 77; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 233.

¹⁶⁵ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 197.

¹⁶⁶ Polyb. XVI 25, Walbank, *Commentary II*, 533–535; Аталов свештеник: IG II² 5080; Аталида: IG II³ 1 1296; Paus. I 5; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 198, 225.

¹⁶⁷ IG II³ 1 1261, 1273, 1276, 1280, 1309, 1357, 1389.

¹⁶⁸ О несташници сведоче натписи: IG II³ 1 1315 и IG II³ 1 1319; а о грађанским правима: IG II³ 1 1303, 1359, 1358, 1385, 1392, 1393, 1394. Уп. IG II³ 1 1317 (почасти за Филетера) који је из исте године као и IG II³ 1 1319.

Пописане су све ствари у Толосу и поправљена је фасада. Из исте године је сачуван и натпис о почастима за извесне пореске службенике који су добро обављали свој посао.¹⁶⁹

Како се чини, ефеби су били посебно активни после Филипових пустошења, када су помагали да се санира нанета штета.¹⁷⁰ Осим тога, њихове активности остале су уобичајене, вежбали су и учествовали у религијском животу. Због тога су им изгласаване почести.¹⁷¹

После смрти Еуриклида и Микиона, водећи политичар у Атини постао је Кефисодор, љути непријатељ Македонаца.¹⁷² Осим њега, у првој половини века истичу се још неки државници. Леонт, Кихесијин син, из деме Ексоне истакао се као Аполодорев противник и римски савезник. Такође, приволео је Сенат да склопи мир са Етолцима. Ехедем је Етолцима обезбедио примирје када су били опседнути, а учествовао је заједно са Менедемом и Алексионом у реорганизацији Амфиктионије.¹⁷³ Менедем је био вођа атинске делегације приликом обнављања старог уређења Делфијске Амфиктионије, а са Никостратом из Ларисе ишао је у Рим да би обезбедио римску сагласност. Менедем је касније постао први епимелет Делоса.¹⁷⁴ Алексион из Азеније је поред учешћа у овом посланству, саучествовао у измирењу Милета и Магнезије на Меандру. Поред тога, он је преговарао са Ахајским савезом 178. г.п.н.е.¹⁷⁵ Поменути Аполодор, о коме се скоро ништа не зна, био је, како се чини, Антиохов човек у Атини и вођа групе људи који су хтели да приђу Антиоху у рату против Рима. Можемо претпоставити да је, као и у ранијем периоду, стварна власт у Атини почивала на малом кругу богатих и угледних породица, чији су чланови учествовали у најзначајнијим спољним и унутрашњим дешавањима. Иако се на натписима називала демократијом, Атина је више личила на неку умерену олигархију.

Атина је била примамљива и као место значајних филозофских школа. Сачувани су натписи који говоре да су странци неретко долазили да се уче филозофији.¹⁷⁶ Што се религијског живота тиче, промена је била у томе што је уведен култ пергамског краља Атала I и његова светковина. Такође, на неким натписима почињу да се спомињу жртве

¹⁶⁹ Толос: *IG II³ 1 1300*; порески службеници: *IG II³ 1 1302*.

¹⁷⁰ *IG II³ 1 1256*.

¹⁷¹ *IG II³ 1 1285, 1290, 1313, 1322, 1332, 1362, 1363, 1364*.

¹⁷² McDonald, Walbank, *The Origins of the Second Macedonian War*, 200.

¹⁷³ Habicht, *The Role of Athens in the Reorganization of the Delphic Amphictiony after 189 B. C.*, 67.

¹⁷⁴ *ID 1805*; Habicht, *The Role of Athens in the Reorganization of the Delphic Amphictiony after 189 B. C.*, 63.

¹⁷⁵ Habicht, *The Role of Athens in the Reorganization of the Delphic Amphictiony after 189 B. C.*, 67.

¹⁷⁶ *IG II³ 1 1261, 1413*.

Артемиди са атрибутом Фосфор (...Φωσφόρω...). Са друге стране, сачувани су натписи који говоре да су свештеници морали новчано да помажу своје храмове. Највероватније да је то једна од последице ратова у којима је Атина учествовала.¹⁷⁷

Атињани су почели да кују сребрњаке *новог стила* на почетку века. Током рата против Филипа, Атина је ковала новац по узору на римски денариј како би исказала своју подршку Риму. Денариј је управо тада први пут стигао у Атину, вероватно преко војника који су били стационарани у Пиреју.¹⁷⁸ Из неког разлога престали су да кују бронзани новац од 183. до 164. г.п.н.е. После тога, наставили су са ковањем бронзаног новца, а од сребра су ковали драхме и тетрадраhme. Квалитет првих серија сребрњака *новог стила* је упитан, неки новчићи су бољи, а неки гори. Можда потешкоће са ковањем новца указују на економску кризу о којој немамо речи. Можда су зато у то време Антиох Епифан и Еумен пергамски одлучили да својим доброчинствима помогну Атину.¹⁷⁹ Новац пронађен на ископинама у Атини, датиран у хеленистичко доба, добар је доказ трговачких веза. Поред новца околних полиса, у Атини је пронађен и новац пореклом са егејских острва, хеленистичких краљевина и градова у њиховом саставу.¹⁸⁰

¹⁷⁷ *IG* II³ 1 1386 (Асклепијев свештеник је даровао свом храму 100 драхми); *IG* II² 1324 (Стефан је о свом трошку поправио Бендидино светилиште и организовао процесију); Фосфор: *IG* II³ 1 1316, 1328.

¹⁷⁸ Kroll, Walker, *The Greek Coins*, 51.

¹⁷⁹ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 242–244; Kroll, Walker, *The Greek Coins*, 50; Thompson, *New Style Silver Coinage*, 95.

¹⁸⁰ О томе в. Kroll, Walker, *The Greek Coins*, 170–287.

Атина од краја Персејевог до почетка Митридатовог рата

За разлику од претходног, овај период атинске историје био је релативно миран. Миран у том смислу да Атина није учествовала у ратним сукобима у истој мери као раније. Атињани су били врло активни, и неретко агресивни, у својој спољној политици. Са друге стране, што се унутрашње политике тиче, приметан је пре свега економски развој Атињана подстакнут поседовањем острва Делоса.

Спољна политика – односи са Римом

Атинско преузимање Делоса није прошло глатко и без трзавица. Према договору између нових и старих становника острва, Атињани је требало да омогуће становницима острва да оду са острва са својом покретном имовином.¹⁸¹ Како се чини, Атињани нису испоштовали свој део договора (Хабихт претпоставља да је било и неке војне акције). Дељани, који су постали грађани Ахајског савеза, затражили су од Римљана да им помогну у решавању тог спора. Ахајци су, природно, подржали своје нове грађане. Римски Сенат је овога пута дао подршку становницима Делоса и Атињани су морали да им исплате одштету.¹⁸²

Следећи конфликт Атина је имала са Оропљанима током 150-их година п.н.е. Наиме, из непознатих разлога, Атињани су напали и опустошили градић Ороп на граници Атике и Беотије.¹⁸³ Претпоставља се да су хтели да поврате власт над тим насељем и Амфијарејевим светилиштем. Оропљани су се потом обратили Риму за помоћ, а Сенат је одредио Сикиоњане да посредују у том сукобу. Међутим, Атињани се нису појавили на суђењу, а Сикиоњани су их казнили огромном сумом од 500 талената. Овога пута Атина се обратила Риму да посредује.¹⁸⁴ Послали су чувену „филозофску делегацију“ у Рим да заступа њихове интересе. Ту делегацију чинили су академичар Карнеад, перипатетичар Критолај и стоик Диоген. Занимљиво је да су сва тројица странци, иако дуго настањени

¹⁸¹ Polyb. XXXII 7, уп. Walbank, *Commentary* III, 525–526; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 247.

¹⁸² Polyb. XXXII 7, уп. Walbank, *Commentary* III, 525–526; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 248–249. Атињани су били свесни да су Делос добили као дар од Римљана, в. ID 2589 (списак гимназијараха на острву које је саставио гимназијарх Фокион из Мелите), редови 4–5: ... ἀφ' οὗ ὁ δῆμος διὰ Ῥωμαίων ἀνεκτήσατο τὴν νῆσον... („... од кад је народ добио острво од Римљана...“).

¹⁸³ Polyb. XXXII 11, уп. Walbank, *Commentary* III, 531–533; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 265.

¹⁸⁴ Paus. VII 11; Polyb. XXXIII 2, уп. Walbank, *Commentary* III, 543–545; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 265–266.

у Атини. Вероватно су Атињани желели да углед њихових филозофа остави утисак на Римљане и тако добију повољну пресуду.¹⁸⁵

Филозофска делегација је изазвала велику пажњу у Риму. Познато је да је Карнеад одржао у два дана два сасвим супротна говора. Катон Старији, познат по свом нерасположењу према Грцима, тражио је да Сенат да што пре разреши атински случај, како филозофи не би више кварили омладину.¹⁸⁶ На крају, Сенат је одлучио да смањи казну Атињанима на 100 талената, што је свеједно била велика сума. Међутим, ствар се није на томе завршила. Атињани су одуговлачили са плаћањем казне, а на крају је нису ни платили. Некако, извори не говоре како, успели су да убеди Оропљане да приме атински гарнизон. Убрзо потом тај гарнизон почео је да пљачка оропску земљу. Оропљани су се жалили Атињанима, али они нису хтели да повуку своје војнике. На крају, Оропљани су одлучили да потраже помоћ од Ахајског савеза. Потплатили су тадашњег стратега Меналкиду да им помогне. Он је обећањима привукао Каликрата, најутицајнијег човека Ахајског савеза. Савез је био спреман да нападне Атињане у Оропу, али су одустали због противљења Лакедемоњана. Међутим, Атињани су до тада напустили Ороп.¹⁸⁷ Занимљиво је да је овај случај довео до слома Ахајског савеза. Наиме, Меналкида није одржао своје обећање према Каликрату, а сукоб њих двојице довео је касније до римске интервенције, битке на Истму, уништења Коринта и почетка римске власти у Грчкој.¹⁸⁸

Као што се види, односи Атине и Рима нису били тако једноставни и једнострани. Иако им је Атина била постојани савезник већ скоро пола века, Римљани се нису либили да у споровима пресуде против Атињана. Још један такав случај познат је одмах по присвајању Делоса. Наиме, тамо је већ дуже време постојао култ египатског бога Сараписа. Када су дошли, Атињани су истерали свештеника Деметрија (чији је предак основао тај Сараписов храм) и затворили храм. Деметрије се обратио Риму и Римљани су пресудили у његову корист.¹⁸⁹

Сматрамо да је из ових примера видљиво да је Атина почела да води агресивнију спољну политику уверена у своје савезништво са Римом и њихову подршку. Та подршка

¹⁸⁵ Cic. *Rep.* III 6; *De Or.* II 37, 155; *Att.* XII 23; *Plut. Cat. Mai.* 22; *Polyb.* XXXIII 2, уп. Walbank, *Commentary* III, 543–545; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 266.

¹⁸⁶ *Plut. Cat. Mai.* 22.

¹⁸⁷ Paus. VII 11; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 266–267.

¹⁸⁸ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 267.

¹⁸⁹ *ID* 1510; E.G. Huzar, Roman-Egyptian Relations in Delos, *CJ* 57/4 (1962), p. 174; S.V. Tracy, Athens in 100 B. C., *HSCP* 83 (1979), p. 214; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 256.

им је ипак донела власт над Делосом, Имбросом, Скиросом, Лемносом и Халијартом. Међутим, Римљани су показали да Атина не ужива њихову апсолутну подршку и да су они и даље врховни арбитри дешавања у Хелади.

Атина је једном приликом и војно помогла Римљане. Паусанија наводи да су Атињани послали 5 лађа Римљанима у рату против Картагињана.¹⁹⁰ У питању може бити само Трећи пунски рат и уништење Картагине. Поред тога, постоје наговештаји да су Атињани војно помагали Римљане у рату против Ахајаца. У сваком случају, позитивно су се поставили према том догађају: 146/5. г.п.н.е. почели су нови низ архоната (слично као и приликом ослобођења од Македонаца 229. г.п.н.е.). Мало пре краја века Атињани су подржали Марка Антонија у рату против киликијских пирата.¹⁹¹ Многи угледни Римљани долазили су у Атину да се школују или су на свом путу ка истоку застали у Атини да би разговарали са филозофима. Поред овога, о лојалности Атине говоре и статуете које су подигли за угледне Римљане, као и чињеница да су се у званичним документима молили за здравље Римљана.¹⁹²

Спољна политика – односи са осталим државама

Атина је одржавала добре односе са још неколико грчких држава. Са Делфима су остали у срдачним контактима током целог овог периода. Атињани су обновили Питијску процесију 138. г.п.н.е. Тада је из Атине кретала поворка коју су чинили најугледнији грађани, државни чиновници, ефеби, коњаници и други. Натписи који сведоче о тим процесијама (одржане још и 128., 106/5. и 97/8. г.п.н.е.) дају слику о најугледнијим људима у Атини тог доба и државном устројству.¹⁹³ Везан за Делфе је сукоб између дионисијских уметника из Атине и сличног истамског еснафа. Та два еснафа сукобљавала су се око питања учешћа на Питијским играма у Делфима, а цела ствар је опет дошла до Римљана. Пошто су неколико пута неуспешно покушавали да измире два еснафа, Римљани су стали на страну Атињана. Нешто пре њих, атински еснаф је подржала и Делфијска Амфиктионија.¹⁹⁴ Врло речит је завршетак натписа којим

¹⁹⁰ Paus. I 29.

¹⁹¹ Нови списак архоната: IG II² 1713; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 270; *Истму*, 272–273, сматра да се натпис IG II² 1224 односи на заједничко учешће Римљана и Атињана у рату против Ахајаца; Марко Антоније Оратор: Cic. *De Or.* I 18, 82; *Corinth* VIII 2, 1; IG II² 3218; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 285.

¹⁹² Статуа Секста Помпеја: Syll.³ 700; Римљани који су боравили у Атини: Polyb. XXXVIII 12–13, уп. Walbank, *Commentary* III, 708; молитва за здравље римског народа (... τοῦ δήμου τοῦ Ῥωμαίων...): ID 1499, редови 6–7; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 257.

¹⁹³ Syll.³ 696, 697; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 276.

¹⁹⁴ Делфијске привилегије за атинске уметнике: Syll.³ 399, 692; Амфиктионија одаје почаст атинским уметницима: Syll.³ 704, римска одлука: Syll.³ 705; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 278.

Амфиктионија даје подршку атинском еснафу: кажу да то раде докле год то није противно интересима Римљана (...ἐὰν μὴ τι Ῥωμαίους ὑπεναντίον ᾗ...).¹⁹⁵ То је једно од најбољих сведочанстава римске доминације у матичној Хеллади.

Делфљани су често звали Атињане да им буду посредници. Тако су судије из Атине одређивали границу између Делфа, Флигониона и Амбриса. Микион из Кефисије је добио почаст од Делфа поводом светковине Сотерија. Леонт из Ексоне је између осталих почаст постао проксен Делфа. Атињани су били арбитри и у сукобу између Скарфије и Трониона у вези са местима у Амфиктионији.¹⁹⁶

Атињани су наставили да одржавају односе са Птоlemeјидима током читавог времена постојања птоlemeјидске државе. Птоlemeј VI био је један од победника на Панатенејама 166/5. г.п.н.е., а тај краљ и његов заповедник Аглај имали су статуе на Делосу. Добри односи огледају се у чињеница да је више статуа у част Птоlemeја VIII Еуергета II и краљице Клеопатре подигнуто на Делосу. Њихов син Птоlemeј Сотер II подигао им је статуу на Делосу и посветио је Аполону и атинском демосу.¹⁹⁷

Слично је било и са Селеукидима. Антиох IV Епифан је украсио Аполонов олтар на Делосу и зато му је тамо подигнута статуа.¹⁹⁸ Антиох V Еупатор проглашен је за победника на Панатенејским играма 162. г.п.н.е. На Делосу је стајала статуа Менохара, пријатеља и секретара краља Деметрија I.¹⁹⁹ Неки непознати Атињанин био је врло блиски пријатељ краља Деметрија (буквално „први“) и постављен је за сатрапа Селеукиде (τῶν πρώτων φίλων βασιλέως Δημητρίου, τεταγμένος δὲ καὶ σατράπης ἐπὶ τῆς Σελευκίδος). Имали су срдачне односе и са Деметријем I, а његов син, Антиох Грипо одрастао је у Атини једно време.²⁰⁰ Антиох VII Сидет је по доласку на власт послао Менодора (или Зенодора, прво слово имена није сачувано) да увери град у своју

¹⁹⁵ *Syll.*³ 692 (= *IG* II² 1132), ред 94.

¹⁹⁶ Делфи, Флигонион и Амбрис: *FD* III 2, 136, 142; Микион: *FD* III 2, 140, 141; Леонт: *FD* III 2, 93; Скарфија и Тронион: *FD* III 4, 38–42; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 275.

¹⁹⁷ Птоlemeј победник на играма: *IG* II² 2316, редови 45–46; статуе за Птоlemeја и Аглаја: *ID* 1517, 1518, статуе за Птоlemeја Еуергета и Клеопатру: *ID* 1526–1529, дедикација Птоlemeја Сотера: *ID* 1531; S.V. Tracy, C. Habicht, *New and Old Panathenaic Victor Lists*, *Hesperia* 60/2 (1991), p. 216; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 251–252, 280.

¹⁹⁸ *ID* 1540, 1541; Polyb. XXVI 1; Liv. *AUC* XLI 20; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 252.

¹⁹⁹ *IG* II² 2317, ред 37; *ID* 1543; S. Dillon, E. Palmer Baltes, *Honorific Practices and the Politics of Space on Hellenistic Delos: Portrait Statue Monuments Along the Dromos*, *AJA* 117/2 (2013), p. 221.

²⁰⁰ *ID* 1544, 1545; App. *Syr.* 68; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 569; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 252.

благонаклоност. У исто време, Атињани дају грађанско право Менестеју, још једном селеукидском службенику.²⁰¹

Постоје докази о добрим односима Аријарата V, кападокијског краља и Атињана. Наиме, поменути краљ је одржавао контакт са филозофом Карнеадом, а једном приликом је донирао значајна новчана средства за одржавање Панатенејских свечаности, те је добио титулу агонотета. Такође, дионисијски уметници из Атине одали су почести том краљу и његовој жени Ниси. Постоји могућност да је тај краљ подигао тзв. Средњу стоу на атинској Агори.²⁰²

Забележено је да се на Панатенејским играма такмичио (вероватно не лично) Мастанабал, син краља Масинисе.²⁰³ Споменике на Делосу имали су понтски краљеви Митридат V Еуергет и Митридат VI Еупатор.²⁰⁴ Битинијски краљеви Никомед II и Никомед III су почаствовани на Делосу као добротвори делоских ефеба.²⁰⁵

Већ је речено да је Атал II у ово доба градио свој велики трем у Атине, и треба га уврстити у значајније атинске еуергете. Сачувано је сведочанство о светковини у част Еумена II. Атињани су подигли на Делосу статуу краљици Стратоники, вероватно између 138. и 133. г.п.н.е.²⁰⁶

Код Флавија Јосифа сачувано је сведочење да су Атињани одали почести Јовану Хиркану. То говори да су Атињани и Јевреји имали трговачких контаката, што не чуди с обзиром на то да је Делос био у то доба врло активно трговачко место.²⁰⁷

Постоје сведочанства о контактима и добрим односима између Атине и Тесалског савеза. Атињани су једном приликом позвали Ларишане да им буду судије у спору са Сикиоњанима.²⁰⁸ Атина је поред тога одржавала контакте са Елидом²⁰⁹, Критом²¹⁰ и Беотијом. Паусанија наводи да су Тебанци били толико пријатељски настројени према

²⁰¹ М/Зенодор: Osborne, *Naturalization* III, T107, 98; Менестеј: IG II² 982; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 281.

²⁰² Diog. Laert. IV 9, 65; IG II² 1330: Tracy, Habicht, *New and Old Panathenaic Victor Lists*, 217; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 282; <http://www.ancientathens3d.com/hellenistic-agera/> (2.9. 2018.).

²⁰³ IG II² 2316, редови 43–44; Tracy, Habicht, *New and Old Panathenaic Victor Lists*, 232–233.

²⁰⁴ Митридат Еуергет: ID 1557–1559, Митридат Еупатор: ID 1560–1565; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 253.

²⁰⁵ ID 1579, 1580; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 254.

²⁰⁶ ID 1575; IG II² 2459, 3171; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 573–574; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 253.

²⁰⁷ Joseph. *Ant. Jud.* XIV, 149–155; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 283.

²⁰⁸ *Agora* XVI 308; IG II² 933; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 286.

²⁰⁹ IG II² 1137.

²¹⁰ IG II² 1135.

Атињанима да су са њима пришли Митридату.²¹¹ То пријатељство сигурно датује из ранијег времена.

Унутрашња политика

Најзначајнија промена била је у томе што је Атина контролисала Делос. То острво постало је извор богаћења за Атињане.²¹² Као што је већ речено, Атињани су уз извесне трзавице преузели контролу над острвом око 166. г.п.н.е. Потом су послали своје клерухе на острво, а на њиховом челу налазио се епимелет, атински грађанин. Поред њега, ту су били: управник делоске луке, управник јавне банке, три надзорника тржнице, два чувара светих блага, администратор размене новца (који је био задужен и за мере и тегове) и гимназијарх, који је био задужен и за делоске ефебе. Атински клеруси на острву су имали исту самоуправу као и остале атичке деме, имали су скупштину и веће.²¹³ Од 145. г.п.н.е. Римљани настањени на острву придружују се клерусима у издавању декрета (...Ἀθηναίων οἱ κατοικοῦντες ἐν Δήλῳ καὶ Ῥωμαίων οἱ παρεπιδημοῦντες...)²¹⁴, а од 126/5. и трговци и бродовласници (...Ἀθηναίων οἱ κατοικοῦντες ἐν Δήλῳ καὶ οἱ ἔμποροι καὶ οἱ ναύκληροι καὶ Ῥωμαίων... οἱ παρεπιδημοῦντες...)²¹⁵, као и сви остали Хелени који су се укотвили на Делосу или који су били настањени на острву (...τῶν ἄλλων Ἑλλήνων οἱ κατοικοῦντες καὶ παρεπιδημοῦντες ἐν Δήλῳ...)²¹⁶. Ово указује да је Делос релативно брзо постао међународно острво, где су главну реч водили људи који су били укључени у крупну трговину. Италска заједница на острву била је посебно јака, али је на острву било Сиријаца, Феничана и Јевреја.²¹⁷ Овакав развој догађаја је последица брзог развоја трговине на острву. Томе је допринело то што су Римљани укинули порезе на острву (мада је вероватно да су Атињани нашли начина да уведу нове дажбине). Додатан подстрек делоској трговини било је уништење Картагине и пре свега Коринта. Када су

²¹¹ IG II² 1054; Paus. IX 7.

²¹² Уп. Посејдонијеву тврдњу да се Атенион, при доласку у Атину као Митридатов изасланик сместио у вилу богатог грађанина Диеса, који је своје богатство стекао путем трговине на Делосу, *FGrHist* 87 fr. 36 (=Athen. 212D), као и Цицеронову тврдњу (*De Imp. Сп. Pomp.* 55) да је Делос острво богато сваким благом.

²¹³ Епимелет: ID 1644; управник луке: IG II² 2336, ред 25; управитељ јавне банке: IG II² 2336, ред 27; агораноми: IG II² 2336, ред 31; чувари светих блага: IG II² 2336, ред 70; гимназијарх: ID 2589; скупштина (одржана у Аполоновом храму): ID 1519, редови 1–2; о тим чиновницима в. и Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 247–249; С. Habicht, Zu den Epimeleten von Delos 167–88, *Hermes* 119/2 (1991), р. 194; D.J. Geagan, A Family of Marathon and Social Mobility in Athens of the First Century B. C., *Phoenix* 46/1 (1992), р. 30.

²¹⁴ ID 1644 (статуа за епимелета Епигена коју су између 145. и 126. г.п.н.е подигли Атињани и Римљани који живе на острву).

²¹⁵ ID 1645–1655.

²¹⁶ ID 1656–1660.

²¹⁷ Сиријци: ID 1547, 1551; Феничани на Делосу: ID 1519, 1520; Јевреји: ID 2328–2332; Trasy, *Athens in 100 B. C.*, 213; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 250–251, 258.

Римљани створили провинцију Азију 129. г.п.н.е., Делос је постао једна од најзначајнијих трговачких тачака у све интензивнијој трговини између Италије и Мале Азије.²¹⁸

О „интернационалности“ Делоса најбоље сведоче статуе које су подизане на том острву. Поред кипова краљева и владара, који неретко сведоче о политичким односима, статуе богатих појединаца, које су подизали њихови рођаци и пословни сарадници, говоре о друштвеним и економским односима становника на острву. Један од хронолошки најранијих примера је статуа за банкара Хераклида из Тарента коју је подигла његова породица.²¹⁹ Други познати примери укључују атинске службенике²²⁰, римске угледнике²²¹ и хеленистичке владаре и њихове сараднике.²²² Још један облик утицаја Делоса на Атину је у томе што се и у Атини повећава број удружења трговаца и бродовласника. Та удружења неретко су била везана за неки храм.²²³

Према Страбоновим речима, Делос је постао центар трговине робовима. Купци су били богати Римљани којима су робови били потребни за латифундије по Италији, а „снабдевачи“ киликијски пирати.²²⁴

Сами Атињани користили су робове у лауријским рудницима. То је довело до две побуне робова, обе паралелне са побунама робова на Сицилији. Прва побуна у Атици избила је око 134. г.п.н.е., захватила је и Делос, али је стратег Хераклит побуну брзо угушио.²²⁵ Друга је избила око 100. г.п.н.е., а побуњени робови су заузели Сунион и пљачкали су околину. Ситуација је била несигурна неколико година. Претпоставља се да је релативно мали број коњаника који су учествовали у питијској процесацији 98/7. г.п.н.е.

²¹⁸ Strab. X 5, 4; уп. Цицеронову тврдњу (*De Imp. Cn. Pomp.* 55) да је Делос острво на које стиже роба из целог света и да је богато сваким благом, а нешто слично тврди и Паусанија (VIII 33); N. Vogeikoff-Brogan, Late Hellenistic Pottery in Athens: A New Deposit and Further Thoughts on the Association of Pottery and Societal Change, *Hesperia* 69/3 (2000), p. 325; Huzar, Roman-Egyptian Relations in Delos, 175; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 250, *Исту*, 258, фус. 52, тврди да су Атињани нашли начина да уведу нове дажбине на острву.

²¹⁹ ID 1716; Dillon, Palmer Baltes, Honorific Practices and the Politics of Space on Hellenistic Delos, 220.

²²⁰ Епимелет Епиген: ID 1643, 1644, 1703; епимелет Апел: ID 1666; епимелет емпориона Менофил: ID 1647; Dillon, Palmer Baltes, Honorific Practices and the Politics of Space on Hellenistic Delos, 221–222.

²²¹ Сципион Емилијан: ID 1842; Марко Антоније Оратор: ID 1603; Dillon, Palmer Baltes, Honorific Practices and the Politics of Space on Hellenistic Delos, 221, 224.

²²² Римљани на острву подигли су статуу Лоху, „рођаку“ краља Птолемеја VIII Еуергета II и краљици Клеопатри: ID 1526; статуе Антиоха Филопатора и његовог учитеља Кратера: ID 1547, 1548; Dillon, Palmer Baltes, Honorific Practices and the Politics of Space on Hellenistic Delos, 222–223.

²²³ *Syll.*³ 706.

²²⁴ Strab. XIV 5, 2; Huzar, Roman-Egyptian Relations in Delos, 175; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 259.

²²⁵ Diod. XXXIV 2, 19; Oros. V 9, 5; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 262.

последица побуне робова, јер су коњаници морали да остану у Атици и да се боре против робова. Чињеница да су Атињани имали проблема да сакупе средства за ту Питаиду говори даље у прилог тврдњи да ситуација на атичком полуострву није била сасвим стабилна.²²⁶

Поседовање Делоса донело је промене у друштвеној структури Атине. До тада, власт је била концентрисана у рукама неколицине породица (породица Еуриклидâ и Микионâ из Кефисије, Леонтâ и Кихесијâ из Ексоне и друге). Микион се јавља као један од људи који је био задужен да обезбеди пренос власти над делоским храмовима и да попише инвентар. Микион и Леонт су добили почасти од Делфа (в. горе).²²⁷

Пред крај века јављају се нове богате и угледне породице: Сарапион из Мелите и Медеј из Пиреја, који су по свој прилици били повезани браком. Сарапион је био између осталог стратег хоплита и све у свему један од најутицајнијих људи у Атини око 100. г.п.н.е. Медеј је познат као епимелет Делоса. Обојица су дала врло значајне суме новца приликом скупљања средстава за Питаиду, штавише, они су били најзначајнији доприносиоци.²²⁸ Готово сви најбогатији и најутицајнији Атињани су имали пословне интересе на Делосу. Трговачка класа постала је водећа у Атини. Атина се све више претварала у олигархију.²²⁹

Нови друштвени односи у Атини били су видљиви у промени значаја међу атинским државним службеницима. Најбољи доказ за то је списак дарова за Питијску процесију из око 100. г.п.н.е. Из тог списка може се прочитати да су најважнију улогу у Атини имали стратег хоплита (στρατηγὸς ἐπὶ τὰ ὄπλα), епимелет Делоса (ἐπιμελητὴς Δήλου), а од свештених лица Аполонов свештеник на Делосу (ιερεὺς Ἀπόλλωνος ἐν Δήλω). Поред њих, као значајни даваоци, а самим тим и са важним местом у држави јављају се и: епимелет делоске луке (ἐπιμελητὴς τοῦ ἐμπορίου) и народни банкар на Делосу (ἐπὶ τὴν δημοσίαν τράπεζαν τὴν ἐν Δήλω). Из истог натписа видљиво је да је значајну улогу у држави стекао гласник Ареопага (κῆρυξ βουλῆς τῆς ἐξ Ἀρείου πάγου).

²²⁶ *IG* II² 2336; *FGrHist* 87 fr. 35 (=Athen. VI 272E–F); Tracy, *Athens in 100 B.C.*, 226, 232–234; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 293.

²²⁷ Микион: *ID* 1403; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 287.

²²⁸ *ID* 1757; *IG* II² 2336 редови: 55, 91, 136–137, 168–169, 178–186, 201–210; Plut. *Vit. X Or.* 843B; Tracy, *Athens in 100 B.C.*, 223–227; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 288.

²²⁹ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 288; Vogeikoff-Brogan, *Late Hellenistic Pottery in Athens*, 326; Habicht, *Zu den Epimeleten von Delos* 167–88, 196, 201–203; Geagan, *A Family of Marathon and Social Mobility in Athens of the First Century B. C.*, 30; уп. Tracy, *Athens in 100 B.C.*, 219–220, који тврди да људи који су имали послове на Делосу били довољно богати да се баве политиком и да досегну највише положаје у Атини и да је управа над Делосом била добра државничка вежба за будуће водеће људе Атине.

Сви набројани су најчешће донирали највеће суме новца и јављају се при врху списка. Утицај Делоса на атинско друштво из овога је врло чит.²³⁰

Поред ових најбогатијих породица, богаћење са Делоса осетили су и Атињани средње класе. То је чито у повећању броја ефеба²³¹, пре свега, али и у томе да Атињани сада уклесују имена девојака које су шиле Атенин пеплос и које су биле канефоре. Атинске породице које су стекле богатство преко Делоса подизале су на том острву статуе за своје истакнуте чланове.²³²

Што се ефеба тиче, пораст броја странаца у Атини (који је резултат повећања броја странаца на Делосу) видљив је у томе што је 119/8. г.п.н.е. први странац постао ефеб у Атини. Такође, сачувани су натписи који сведоче да су у Атини постојала удружења која су окупљала и грађане и странце. На Делосу, Римљани су се јавили као ефеби већ 144/3. г.п.н.е., а треба приметити да су у листи ефеба 119/8. г.п.н.е. Атињани чинили мањину.²³³

Атина је тада била и центар образовања. Римљани су ту долазили да се школују, али и не само Римљани. Цицерон преноси да се у Атини причало како је претор Луције Гелије покушао да помири атинске филозофе.²³⁴ Марко Лициније Крас и Марко Антоније Оратор долазили су у Атину да би расправљали са филозофима, а Квинт Цецилије Мецел је долазио у Рим да слуша Карнеада. Тит Албуције је као млад студирао у Атини где је постао епикурејац.²³⁵ Познат је пример и Картагињанина Хаздрубала који је са 40 година прешао у Атину, где је постао Карнеадов ученик и добио име Клитомах. Он је на крају и

²³⁰ *IG II² 2336* редови 6–7 (стратег хоплита); редови 23–24 (епимелет Делоса); редови 40–41 (Аполонов свештеник на Делосу); редови 25–28 (епимелет делоске луке и народни банкар на Делосу), редови 33–34, 176–177, 186–187, 242–243 (гласник Ареопага), уп. *Syll.³ 697A* на коме се први пут спомиње гласник Ареопага (128/7. г.п.н.е.) и где је уписан после архоната, а тридесетак година касније се налази испред архоната на списковима; уп. *Tracy, Athens in 100 B.C., 215–217, 229; Habicht, Athens from Alexander to Antony, 288.*

²³¹ Први странци ефеби јављају се око 118. г.п.н.е., на натпису *IG II² 1008*, на коме се може набројати 123 Атињана и 17 странаца, велики број ефеба садрже и натписи: *IG II² 1006* (122/1. г.п.н.е.) на коме се може прочитати 81 ефеб, *IG II² 1009* (116/5. г.п.н.е.) који садржи имена 139 Атињана и 12 странаца, *IG II² 1011* (106/5. г.п.н.е.): 115 Атињана и 24 странца; *Habicht, Athens from Alexander to Antony, 289.*

²³² *SEG LIII 143; IG II² 1034, 1943, 3448; Geagan, A Family of Marathon and Social Mobility in Athens of the First Century B. C., 31; о статуама на Делосу в. Dillon, Palmer Baltes, Honorific Practices and the Politics of Space on Hellenistic Delos, 222.*

²³³ *IG II² 1335, 2358; SEG XXXVI 228; први римски ефеб на Делосу звао се Гај: ID 2593, ред 30; већина ефеба странаца: ID 2598; Habicht, Athens from Alexander to Antony, 262.*

²³⁴ *Cic. Leg. I 53.*

²³⁵ *Cic. De Or. I 10, 45, 47, 57, 18, 82; II 1, 3, III 18, 68; Brut. 131; Habicht, Athens from Alexander to Antony, 293.*

дошао на чело Академије.²³⁶ Нови однос према образовању видљив је у томе што су ефеби од 123/2. г.п.н.е. почели да присуствују Зенодотовим предавањима у Ликеју и Птолемеону, као и предавањима свих других филозофа у Ликеју и Академији (...προσεκαρτέρησαν δὲ καὶ Ζηνοδότῳ σχολάζοντες ἔν τε τῷ Πτολεμαίῳ καὶ ἐν Λυκείῳ, ὁμοίως δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις φιλοσόφοις ἅπασιν τοῖς τε ἐν Λυκείῳ καὶ ἐν Ἀκαδημίᾳ δι' ὅλου τοῦ ἐνιαυτοῦ...), а неколико година касније почели су да дарују 100 књига годишње за библиотеку (...καὶ βιβλία ἕκα τὸν εἰς τὴν βιβλιοθήκην...), која је вероватно била у Птолемеону. О угледу који је филозоф Карнеад имао у Атини сведочи статуа коју су му подигли грађани Атал и Аријарат.²³⁷

У другој половини II века п.н.е. Атињани су приступили обнови култова. Чини се да је побољшано материјално стање омогућило Атињанима да више пажње посвете својим култовима. Повратак острва Скироса дао је Атињанима прилику да поново почну да славе Тезејеве светковине у великом стилу.²³⁸ Поред тога, имали су култ и светковину у част Рима, тј. богиње Роме. Та светковина и тај култ постојали су и на острву Делосу.²³⁹ Обновили су и светковину Таргелија у Аполонову част.²⁴⁰ Један натпис спомиње светковину Еуменеја, вероватно у част краља Еумена II, можда уведену за његовог живота.²⁴¹ На Делосу су поштовали старе култове и храмове, али су увели и неке нове: већ поменути Тезејеву светковину, свечаности за Аполона Питијског и делоске свечаности локалног карактера. На Делосу је и пре атинске власти постојало више храмова египатских богова, а Атињани их, осим једног познатог случаја, нису сузбијали. Поред тога, сви странци који су живели на Делосу доносили су своје стране култове и приватно их практиковали.²⁴² Поред тога, обновили су Питаиду, тј. питијску процесiju

²³⁶ Diog. Laert. IV 10, 67; *FGrHist* 244 fr. 56; Аполодор такође спомиње (*FGrHist* 244 fr. 59) неког непознатог младића који је био Карнеадов ученик, а касније сам отворио школу у Птолемејевом гимназију; С. Habicht, *The Eponymous Archons of Athens from 159/8 to 141/0 B. C.*, *Hesperia* 57/3 (1988), p. 244; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 274.

²³⁷ Ефеби похађају Зенодотова предавања: *IG* II² 1006, редови 19–20; књиге за библиотеку: *IG* II² 1009, редови 7–8; Карнеадова статуа: *Syll.*³ 666; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 572; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 290.

²³⁸ *Syll.*³ 667; Tracy, Habicht, *New and Old Panathenaic Victor Lists*, 199, тврде да су Тезејске игре организоване делом по узору на Панатенејске; Habicht, *The Eponymous Archons of Athens from 159/8 to 141/0 B. C.*, 240.

²³⁹ Рома и Ромеја на Делосу: *ID* 1950, 2605, у Атини: *IG* II² 1938; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 257.

²⁴⁰ Таргелија: *SEG* XXI 469.

²⁴¹ *IG* II² 2459, треба нагласити да се у натпису двапут спомиње име Медеја, Медејевог сина, једног од најзначајнијих атинских грађана у то доба, можда је он био свештеник тог култа или имао некакве друге везе са том светковином и/или са Аталидима; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 573.

²⁴² Huzar, *Roman-Egyptian Relations in Delos*, 173; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 251.

до Делфа. Наставили су да славе Панатенејске, Дионисијске и Птолемејске свечаности. Свештеници и свештенице су и даље добијали почести од града за добро старање за своје храмове.²⁴³ Победници на тим такмичењима долазили су најчешће из угледних атинских породица. Један од примера је Еуагион из Котокиде, који је касније био епимелет Делоса. Поред тога, на тим играма учествовали су и припадници страних краљевских породица, али не као сами учесници, него као спонзори.²⁴⁴

Утицај Делоса на економију Атине види се у томе што су Атињани почели да кују веће количине сребрног новца тзв. *новог стила*. Поред њих, сребро је ковао само Тесалски савез.²⁴⁵ О атинској економској моћи сведочи и чињеница да је Делфијска Амфиктионија користила атински новац и да су донели уредбу којом су одредили однос атинске тетрадрахме према драхми (1:4). Атињани су, са своје стране, донели закон којим су усагласили своје мере са римским. Поред доказа о лојалности Атине Републици, ово је требало да олакша и подстакне трговину са Италијом, која је постала најважнији купац хеленистичких производа.²⁴⁶

Богаћење атинских грађана видљиво је и у томе што су почели да увозе страну керамичку и металну грнчарију и да праве локалне копије.²⁴⁷

²⁴³ *Priests and Priestesses*, 19–27; *GRA* I 39; Дионисије, Панатенеје, Птолемеје: *IG* II³ 1 1292, редови 48–50.

²⁴⁴ Еуагион: *ID* 1750; Антиох Еупатор: *IG* II² 2317, ред 37; Птолемеј VI: *IG* II² 2316, редови 45–46; Tracy, Habicht, *New and Old Panathenaic Victor Lists*, 205–213; 217, 232–233.

²⁴⁵ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 259; Thompson, *Athens Again*, 306, износи претпоставку да су богати атински младићи били задужени за ковање новца, тј. да су били управници ковница.

²⁴⁶ Делфска уредба: *Syll.*³ 729 (= *FD* III 2, 139); Атински тегови и мере: *IG* II² 1013; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 291.

²⁴⁷ О томе детаљније у Vogeikoff-Brogan, *Late Hellenistic Pottery in Athens*, 296–305.

Атина у Митридатовом рату (88–86. г.п.н.е.)

За разлику од ранијих ратних сукоба где је била постојани римски савезник, овога пута Атина је ратовала против Рима. Захваљујући највише Апијану, а затим Плутарху и Паусанији, учешће Атине у овом рату, које се свело на опсаду града и луке, прилично је добро познато. Међутим, извори не говоре експлицитно зашто су Атињани окренули леђа вековном савезништву са Римљанима.

Криза у Атини и окретање Митридату

Није сасвим лако одредити каква је била ситуација у Атини током 90-их година I века п.н.е. С једне стране, све је деловало уобичајено. Ефеби су и даље обављали своје свакидашње дужности. Односи са Римљанима су и даље били, бар наоко, добри. Атински службеници задужени за ковање новца стављају богињу Рому на атински новац.²⁴⁸ С друге стране, пак, видљиве су назнаке кризе. Угледни Атињанин, Медеј из Пиреја је чак четири пута био архонт епоним, први пут 101/0. г.п.н.е., а онда три пута заредом од 91/0. до 89/8. г.п.н.е., што је било против обичаја и до тада незабележено. Поред тога, Атињани су отказали Питијски поход 90/89. г.п.н.е., могуће због неке непознате унутрашње кризе.²⁴⁹

Атенеј, који на том месту цитира Посејдонија, наводи како је Митридат обећао Атињанима укидање дугова и враћање демократије. Из овога се може претпоставити су многи Атињани били задужени, можда управо код римских банкара.²⁵⁰ То је даље могло да створи нерасположење према Риму. Како се чини, Атињани су се обратили Римљанима за помоћ око решавања политичке кризе, али је Сенат био заузет Савезничким ратом у Италији и није могао да услиши молбу Атињанима.²⁵¹

У том тренутку у Атини се појавио на сцени Атенион.²⁵² Посејдоније наводи да су Атињани, чувши за Митридатове подухвате у Малој Азији, послали Атениона да буде посланик код краља. Наводно је Митридат обасуо Атениона почастима и послао га назад у Атину. Атенион је у град ушао са великом помпом.²⁵³ Потом је окупљеном народу одржао беседу из које се види тешко стање у Атини. Наводи се да су филозофске школе

²⁴⁸ Уп. *IG II² 1029, 1030*; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 301.

²⁴⁹ *IG II² 1713*, редови 9–11; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 302.

²⁵⁰ *FGrHist 87 fr. 36* (=Athen. V 212A–B); Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 300.

²⁵¹ *FGrHist 87 fr. 36* (=Athen. V 213D); Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 302.

²⁵² Атениона као атинског тиранина наводи само Посејдоније, а остали извори наводе Аристиона, и то је навело неке историчаре да помисле да је реч о истој особи, али су ипак у питању две личности, о томе в. G.R. Bugh, Athenion and Aristion of Athens, *Phoenix* 46/2 (1992), pp. 110–112.

²⁵³ *FGrHist 87 fr. 36* (=Athen. V 212C–F); Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 300.

утишане, да је Пникс одузет народу, да су храмови затворени, а да гимназији леже у прабини. Атенион је позвао суграђане да приђу понтском краљу, обећававши притом многа добротинства од краља.²⁵⁴ Атињани су после те беседе изабрали Атениона за стратега хоплита и тада је почео његов успон у атинској политичкој хијерархији. Убрзо је Атенион почео да поставља своје сараднике на важне позиције, а недуго потом постао је прави тиранин. Посејдоније даље наводи да је Атенион почео са насиљима над грађанима, да је забранио одласке из града, организовао суђења грађанима и погубио многе од њих. Многи Атињани пријатељски настројени према Риму морали су да беже из града. Међу њима били су филозофи, Ликон академичар и Федар епикурејац, а можда је међу њима био и Медеј.²⁵⁵

Делос је остао веран Риму. Разлог су вероватно развијене трговачке везе и велики број Римљана и Итала, којих је у том тренутку на острву могло да буде и двадесет хиљада. Атенион је послао Апеликона са Теоса, натурализованог Атињанина да заузме Делос. Римљанин Орбије поразио је Апеликона и уништио његову војску од 1.000 људи. Атенион се више не спомиње у изворима после тог догађаја.²⁵⁶

Следећи догађај из атинске историје је појава Аристиона. Наиме, Апијан наводи како је Митридатов генерал Архелај заузео Делос, извршио покољ над Римљанима и Италима на острву, а затим острвско благо послао у Атину.²⁵⁷ То благо је у град донео Аристион, који је био у Архелајевој пратњи. Поред блага, са собом је довео и 2.000 понтских војника. Он је искористио те трупе да преузме власт у Атини и да постане тиранин. Аристион је остао упамћен по злочинима над грађанима. Под његовим вођством, Атина је постала Митридатов савезник у рату против Рима.²⁵⁸

²⁵⁴ *FGrHist* 87 fr. 36 (=Athen. V 213A–D). Атенион се сместио у кући извесног Диеса, који се може сматрати једним од Атињана незадовољних Римом, о њему в. *ID* 2595, редови 15–16 и *ID* 2599, редови 9–10; S. Dow, A Leader of the Anti-Roman Party in Athens in 88 B. C., *CPh* 37/3 (1942), pp. 311–313.

²⁵⁵ *FGrHist* 87 fr. 36 (=Athen. V 213E–214D); Paus: I 20; Cic. *Brut.* 306, наводи да је постао Филонов ученик када је овај побегао из Атине пред Митридатовим гневом; Плутарх спомиње (*Sull.* 14) да је неки Атињанин Мидија молио Сулу да поштеди Атину, делује могуће су Мидија и Медеј иста особа. Исто Плутарх, али у Лукуловој биографији (*Luc.* 19) спомиње да је Лукул освојио Амисос, стару насеобину Атињана где су се склонили многи који су побегли од Аристиона. Треба имати на уму да је вероватно Аристион починио злочине који се приписују Атениону, в. Bugh, Athenion and Aristion of Athens, 114, 118–120; Nabicht, *Athens from Alexander to Antony*, 302, 318.

²⁵⁶ *FGrHist* 87 fr. 36 (=Athen. V 214D–215B); Bugh, Athenion and Aristion of Athens, 112; Nabicht, *Athens from Alexander to Antony*, 303–304.

²⁵⁷ App. *Mithr.* 28; Paus. III 23 приписује освајање Делоса Митридатовом генералу Менофану; Nabicht, *Athens from Alexander to Antony*, 304.

²⁵⁸ App. *Mithr.* 28; Paus. I 20; уп. Страбонову тврдњу (IX 1, 2) да је Митридат Еупатор по својој вољи постављао тиране Атињанима, а један од њих је био Аристион; уп. Plut. *Num.* 9; Nabicht, *Athens from Alexander to Antony*, 305.

После тога, Аристион и Архелај прионули су да целу Грчку придобију за Митридата. Привремено их је зауставио Брутије Сура, легат македонског проконзула Сенција Сатурнина, али не задуго. Архелај је узео Пиреј као своју базу у Грчкој.²⁵⁹

Сулина опсада Атине

Римљанин Луције Корнелије Сула, конзул 88. г.п.н.е., одређен је да води рат против Митридата. Он је са пет легија прешао у Грчку на лето 87. г.п.н.е. Пошто му је пришла Беотија и још неки грчки градови, одлучио је да нападне Архелаја у Атици.²⁶⁰ Са својом војском дошао је и спровео двоструку опсаду: Аристиона је опсео у Атини, а Архелаја у Пиреју. Према Апијановим речима, Сула је оставио део снага да опседа Атину, а сам се са већим делом војске усредсредило на опсаду Пиреја. Први напад на Пиреј је одбијен, а Сула се повукао ка Елеусини и Мегари да би направио опсадне справе. За ту прилику посекао је дрвеће у Академији и Ликеју.²⁶¹ Пошто је спремио опсадне справе обновио је нападе на Пиреј. У међувремену је Митридат послао Дромихета као испомоћ Архелају. Двојица неких атинских робова су Сули јављали шта се све дешава у Пиреју. Међутим, ни поновљени напад на Пиреј није успео. Архелају је пошло за руком да се одупре Сулиним опсадним справама. Римљани су се повукли у Елеусину у зимски логор.²⁶²

Ситуација и даље није била мирна, стално су избијале чарке. Сула је увидео да без флоте не може да блокира Архелаја нити да освоји Пиреј, те је зато послао Луција Лицинија Лукула у Сирију и Египат да добави флоту. У међувремену је у Атини завладала глад, те је Архелај покушао да пошаље жито Аристиону. Међутим Римљани су пресрели две такве пошиљке.²⁶³ Сула је поново покушао са нападом на Пиреј, једном ноћним нападом, који је трајао и следећег дана, а други пут покушававши да поткопа зидине Пиреја, што се развило у подземну борбу између две стране. Римљани су оба пута морали да се повуку.²⁶⁴

Сула је сазнао да је ситуација у Атини постала критична и да су браниоци на измаку снага. Искористио је ту прилику и напао атинске зидине близу Дипилонских

²⁵⁹ App. *Mithr.* 29; уп. Liv. *Perioch.* 78; Plut. *Sull.* 11; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 305; о Митридатовом рату в. Мирковић, *Историја Римске државе*, 242–250.

²⁶⁰ App. *Mithr.* 30; Paus. IX 7; Plut. *Sull.* 12; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 305.

²⁶¹ App. *Mithr.* 30; Paus. I 20; Plut. *Sull.* 12; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 305.

²⁶² App. *Mithr.* 31–33; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 306, претпоставља да су Римљани уништили олтар дионисијских уметника у Елеусини зато што су ти технити подржали Митридата, уп. IG II² 1338.

²⁶³ App. *Mithr.* 34–35; Plut. *Sull.* 13, *Luc.* 2; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 306.

²⁶⁴ App. *Mithr.* 34–37.

врата. Римљани су лако потисли изгладнеле браниоце и пробили се у град. Уследио је велики покољ атинских житеља и пљачка њихове имовине, али је Сула забранио спаљивање града. Извори су сагласни у томе да је римски заповедник био бесан на Атињане.²⁶⁵ Аристион се повукао на Акропољ и спалио Одеон у подножју Акропоља да Римљани не би могли да га искористе за прављење опсадних справа. Сула је оставио Скрибонија Куриона да опседа Аристиона и упутио се са војском и опсадним справама ка Пиреју. Атински тиранин се предао због жеђи, а касније је погубљен.²⁶⁶

Ишчекујући римски напад Архелај је подигао још неколико зидина, међутим Сулини војници су их неуморно нападали и на крају су се пробили. Архелај је напустио зидине и повукао се у део Пиреја који се могао напасти само флотом, коју Сула још увек није имао. Убрзо је сасвим напустио Пиреј и преко Беотије се повукао у Тесалију, где се спојио са војском коју је Митридат послао копненим путем. Корнелије Сула је ушао у Пиреј и спалио га због отпора. Није поштедео Арсенал, бродоградилиште, као ни друге познате зграде.²⁶⁷

Атина после Суле

Током римске опсаде, Атина је претрпела огромне губитке. Још током трајања поменуте многи Атињани су умрли од глади. Потом, Сула је наредио погубљење великог броја грађана када је ушао у град, а римски војници су се после пробијања зидина одали пљачки. Многе грађевине су биле уништене или оштећене, међу њима зидови, Асклепијев храм у подножју Акропоља, Ерехтејев храм на Акропољу, Арсенал и бродоградилиште у Пиреју, док је Хефестион остао неоштећен.²⁶⁸ После победе над Митридатом и потписивања мира, Сула се вратио у Атину 84. г.п.н.е. када му је домаћин био Тит Помпоније Атик.²⁶⁹ Тада је био уведен у Елеусинске мистерије, а по одласку из Атине однео је велику количину злата и сребра опљачкану са акропољских храмова, као и велики број уметничких дела, и не најмање значајно, библиотеку Апеликона са Теоса у којој су се налазили Аристотелови и Теофрастови списи.²⁷⁰

²⁶⁵ App. *Mithr.* 38; Plut. *Sull.* 14; Сулин бес на Атињане истичу Паусанија (I 20, IX 33) и Плутарх (*Sull.* 6, 14); Диодор (XXXVIII 6) описује освајање Атине у једној реченици; уп. Liv. *Perioch.* 81; Plut. *Reg. et Imp. Apophth.* 202E; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 306.

²⁶⁶ App. *Mithr.* 39–40; Plut. *Sull.* 14; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 306.

²⁶⁷ App. *Mithr.* 40–41; Plut. *Sull.* 15; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 307.

²⁶⁸ App. *Mithr.* 40–41; Plut. *Sull.* 15; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 308–310.

²⁶⁹ Nep. *Att.* IV 1; Атик је дошао у Атину да студира када је у Риму настао сукоб између Суле и Цине, Nep. *Att.* II 2–3.

²⁷⁰ Plut. *Sull.* 26; Strab. XIII 1, 54; Paus. X 21; Luc. *Zeux.* 3; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 307, 311.

О економским тешкоћама Атињана после Сулиног освајања речито сведочасство даје Корнелије Непот у Атиковој биографији. Он наводи како је Атик куповао жито за Атињане и да је у њихово име узимао кредите код римских банкара по нижој камати. Такође је помагао обнављање града својим новцем.²⁷¹

Што се политичког уређења тиче, Сула је вратио управу која је постојала пре доласка Атениона и Аристиона на власт. То значи да су се на власт вратиле елите лојалне Риму и да је Атина поново постала олигархија. Најважнији државни службеници били су поново стратег хоплита и гласник Ареопага који се бирају гласањем. Поред тога, архонт епоним, који је у натписима и даље на првом месту, бирао се гласањем, а не коцком. Судаћи према натписима после Суле, главну реч водило је веће (буле), а није сачувана ниједна одлука скупштине све до 40-их година I века п.н.е. Одлуке већа биле су везане углавном за религијска питања, што може навести на претпоставку да је веће избегавало да се бави спољном политиком, оставивши је на вођење неколицини најугледнијих и најбогатијих Атињана, оданих Риму (који су били бирани на место стратега хоплита, гласника Ареопага и архонта епонима).²⁷² Атињани су у наредном периоду на разне начине показивали оданост Риму. Како се чини, Атенион и Аристион су доживели *damnatio memoriae*. На натпису на којем су уклесана имена архоната, за 88/7. г.п.н.е. уписана је анархија. Поред тога, када је Сула поново боравио у Риму 84. г.п.н.е., тадашњи управници ковнице Ментор и Мосхион на новац су ставили ликове тираноубица, што јасно сведочи о отклону тадашњих Атињана од власти Атениона и Аристиона. Сула је добио статуу у Атини и светковину у своју част.²⁷³

Иако је била разорена и опљачкана, Атина није претрпела никакве територијалне губитке, а да се зна за њих. Страбон јасно сведочи да јој је остављена власт над Делосом. Међутим, то острво је било опљачкано током рата тако да није имало више ранији економски значај за Атину.²⁷⁴

²⁷¹ Nep. Att. II 4–5; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 328.

²⁷² IG II² 1039, 1046; Agora XV 265–270; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 316–318; о уређењу Атине после Суле в. и D.J. Geagan, *The Athenian Constitution after Sulla*, *Hesperia Suppl.* 12 (1967).

²⁷³ Анархија: IG II² 1713, ред 12; Сулина статуа: IG II² 4103; Сулина светковина: SEG XX 110, ред 57, SEG XXXVII 135, ред 2; Plut. *De sera* 558C, наводи да су Аристионови потомци прогнани из Атине; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 317, *Историја*, 303, претпоставља да је за архонта епонима 88/7. г.п.н.е. изабран Митридат лично.

²⁷⁴ Strab. X 5, 4; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 312.

Друштво хеленистичке Атине

Становништво – број и састав

Тешко је одредити број становника Атине у III и II веку п.н.е. Једини поуздани податак који постоји је попис становништва спроведен за време Деметрија Фалеронског крајем IV века п.н.е. Тада је према речима извора пребројано 21.000 атинских грађана, 10.000 метека и чак 400.000 робова.²⁷⁵ Модерни историчари покушавали су да на основу тих бројки одреде колико је становника Атина могла да има у наредном периоду, али нису дошли до једног усаглашеног решења. Већина сматра да је Атина имала између 200 и 300.000 становника, листом одбрацујући број робова као превелик. Међутим, постоји могућност да је тај одељак погрешно схваћен и да 400.000 означава број свих осталих, тј. свих који нису пуноправни атински грађани или стално насељени странци (метеци). То би онда значило да је Атина укупно имала око 430.000 становника.²⁷⁶ Све у свему, једино што можемо закључити је да је тешко одредити тачан број људи који су живели на атичком полуострву.

Са друге стране, посредно се може закључити како се мењао број становника током наредних векова. После Деметријевог пописа, Атињани су скоро цео век на овај или онај начин учествовали у ратним сукобима дијадоха и њихових наследника. Полибије наводи како је у његово време цела Грчка доживела опадање броја становника. Можемо претпоставити да је депопулација задесила и Атину. Главне узрочнике треба потражити у рату и исељавањима.²⁷⁷

Атенин полис је у III век ушао са Лахаровом тиранијом и великом глађу, која је, може се претпоставити, донекле смањила градску популацију.²⁷⁸ Између Лахарове тираније и почетка Хремонидовог рата, Атина је потпала под и ослободила се власти Деметрија Полиоркета. Те смене никако нису биле без крви, а познат је случај да је у једном покушају ослобођења Атина изгубила преко четири стотине својих грађана.²⁷⁹ Хремонидов рат могао је даље да утиче на смањење броја становника и то на двојак начин: неки људи су погинули у рату или су погубљени после рата, док су други отишли

²⁷⁵ Athen. VI 272C; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 203.

²⁷⁶ Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 86–87; Папазоглу, *Историја Хеленизма*, 203.

²⁷⁷ Polyb. XXXVI 17, уп. Walbank, *Commentary III*, 679–683; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 81–84, тврди да је до 200. г.п.н.е. Атина имала око 75–100.000 слободних грађана; Chaniotis, *The Impact of War on the Economy of Hellenistic Poleis*, 125.

²⁷⁸ *FGrHist* 257a (Флегонт); Polyae. IV 7, 5; Paus. I 25, 29; Plut. *Demetr.* 33–34; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 81–87.

²⁷⁹ Polyae. V 17, 1; Paus. I 29; ; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 124–125.

у емиграцију. Историчар Филохор је представник првих, а браћа Хремонид и Глаукон представници других.²⁸⁰

После Хремонидовог рата Атина је неких 30-ак година била под македонском влашћу. Готово две трећине тог времена провела је у неком облику ратног сукоба. Прво је то био сукоб између краља Антигона Гонате и његовог братанца Александра Кратеровог из Коринта, затим сукоб са Аратом и Ахајским савезом, а на крају рат краља Деметрија II против Ахајског и Етолског савеза.²⁸¹ Постоје сведочанства да су Атињани били жртве у овим сукобима, да су им пустошили територију и, можемо претпоставити, трпели људске губитке. Поред тога, Атињани који су живели на обалским насељима или на Саламини били су на мети гусарских напада. Сачувано је више натписа који сведоче да су Атињани били сужњи пиратâ.²⁸² Познат је пример Хераклита из Атмонона коме су Саламињани исказали захвалност зато што их је заштитио од пирата и откупио грађане.²⁸³ Остаје питање, које вероватно никада неће добити одговор, колико је Атињана завршило као плен пирата, а колико их се на крају вратило у Атину.

После ослобођења од Македонаца, Атина је уживала у тридесетогодишњем периоду мира и строге неутралности под вођством браће Еуриклида и Микиона. Можемо претпоставити да је током тог периода дошло до благог демографског опоравка становништва природним прираштајем. На крају тог мирног периода Атињани су се опет нашли у ратовима, овога пута као римски савезници. Највеће губитке могли су да имају на самом почетку Другог македонског рата када су Филип V и његови заповедници Никанор и Филокле пустошили Атику.²⁸⁴ После тога, све до краја рата са Персејем, Атина није била претерано војно активна. Колико је људи страдало током македонских пустошења није познато, али је разумно претпоставити да је било људских жртава.

После победе Римљана над Персејем Атина је доживела веома дуг период мира и благостања, око 80 година. По свему судећи, Атињани су у то време живели у економском благостању, највише захваљујући поседовању острва Делоса. Врло је вероватно да се број становника Атине повећао, пре свега због великог прилива странаца на Делос и у Пиреј (о странцима нешто касније). Са друге стране, сама Атика је током

²⁸⁰ Suda s.v. Φιλόχορος; Teles 23; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 142.

²⁸¹ В. поглавље *Атина под македонском влашћу (262–229. г.п.н.е.)*.

²⁸² Plut. *Arat.* 24, 33; о пиратима в. натписе: *I Rhamnous* 3, редови 19–23, *IG II³* 1 1137, редови 5–10; о проблемима са снабдевањем сведоче натписи: *IG II³* 1 1017, 1023, 1052.

²⁸³ *IG II²* 1225, редови 16–18.

²⁸⁴ Liv. *AUC XXXI* 14–16, 22–26; Polyb. XVI 25–27; App. *Mac.* 4; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 200.

првих година после Пидне доживела пад броја становника зато што су Атињани слали своје клерухе на Делос, Лемнос, Имброс и Скирос.²⁸⁵

Последња велика промена атинског становништва десила се за време Митридатовог рата. Најпре, када је Атина пришла понтском краљу, на самом Делосу је убијен велики број римских и италских грађана, по неким изворима читавих 20.000.²⁸⁶ Потом, када је Атенион, а после њега Аристион, преузео власт у Атини, изврстан број Атињана који су били познати као пријатељи Римљана иселио се из града у Рим. Ипак, не треба овом иселјавању придавати велики значај, јер је у питању највероватније мали број имућних људи који су побегли из Атине, а касније се вратили. Осим тога, по речима извора, за време Атенионове/Аристионове тираније организована су бесправна суђења грађанима, а многи су и погубљени.²⁸⁷ Напослетку, највећи губитак становништва био је за време Сулине опсаде. Прво, људи су гинули у самим борбама на зидовима. Друго, у Атини је завладала велика глад, и може се претпоставити да нису сви преживели. Треће и најважније, када је Сула ушао у Атину пустио је своје војнике да пљачкају град. По речима извора, десетковао је Атињане, а цео Керамик је био прекривен крвљу. Слична судбина задесила је и Пиреј када је коначно пао под римским нападима.²⁸⁸

Опадање становника Атине делимично се може пратити и у броју војника које је Атина током времена имала. Код Херонеје и током Ламијског рата Атина је на бојно поље изводила по неколико хиљада људи и притом је могла да опреми велику флоту.²⁸⁹ Током ратова дијадоха атинска војна способност се стално смањује, а њена флота скоро да нестаје. Када су Келти напали Грчку, Атињани су у Делфе послали 1.000 војника и 500 коњаника. Поред тога, ако је веровати Паусанији, били су способни да опреме довољно велику флоту да евакуишу грчке снаге из Термопила.²⁹⁰ Током целог III века атинске војне снаге су врло мале. Број коњаника је у једном тренутку пао на две стотине, а касније је повећан на три стотине. На почетку Савезничког рата 217. г.п.н.е. Атина је

²⁸⁵ Атињани настањени на Делосу добро су епиграфски посведочени, в. *ID* 1645 и даље; о Атињанима на Лемносу сведочи натпис *IG XII 8 10*; натпис *IG XII 8 53*, редови 1–2, сведочи о атинском грађанину из деме Холарга на Имбросу, остали натписи који сведоче о Атињанима на Имбросу *IG XII 8 57, 78*; Polyb. XXXII 7, уп. Walbank, *Commentary* III, 526–527; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 247.

²⁸⁶ App. *Mithr.* 28; Paus. III 23; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 304.

²⁸⁷ *FGrHist* 87 fr. 36 (=Athen. V 213E–214D); Paus: I 20; Cic. *Brut.* 306, Plut. *Sull.* 14, *Luc.* 19; Bugh, *Athenion and Aristion of Athens*, 114, 118–120; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 302, 318.

²⁸⁸ App. *Mithr.* 38, 40–41; Plut. *Sull.* 14–15, *Reg. et Imp. Apophth.* 202E; Paus. I 20, IX 33; Plut. *Sull.* 6, 14; Diod. XXXVIII 6; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 306–307.

²⁸⁹ По Диодору (XVI 86, 5) 1.000 Атињана је погинуло, а 2.000 заробљено код Херонеје; пред Ламијски рат Атина је опремила 40 тетрера и 200 тријера (Diod. XVIII 10, 2), као и 5.000 пешака и 500 коњаника које је послала са Леостеном (Diod. XVIII 11, 3).

²⁹⁰ Paus. I 3–4, X 20.

опремила још 600 коњаника.²⁹¹ Потом, ако се погледа ситуација у атичким тврђавама Рамнунту, Елеусини, Панактону и Фили приметно је да се гарнизон није састојао искључиво од грађана, већ да су морали и да се ослоне и на плаћенике, а касније и на македонски гарнизон (иако то није била самостална одлука Атињана). Атињани су чак једном приликом дали и грађанска права плаћеницима да би повећали своју одбрамбену способност. Претпоставља се да је у атичким тврђавама било око 500 војника, а на ту бројку треба додати и малопре поменутих три стотине коњаника и одређен, непознат али невелик, број људи који су служили у флоти.²⁹²

О неспособности Атине да опреми довољан број војника даље врло речито сведоче две ствари. Прво, током 248/7. г.п.н.е. Атињани су скупљали средства да би обезбедили превоз пољопривредних производа у сâм град. Претпоставља се да су са сакупљеним новцем могли да плате 800 плаћеника на месец дана.²⁹³ Друго, током свих ратних сукоба од почетка Хремонидовог рата закључно са ратом против Филипа V атички гарнизони нису били довољни да спрече упад непријатеља. С једне стране, ово је последица смањивања одраслог мушког становништва, али и економских недаћа (о томе у следећем поглављу).²⁹⁴ Са друге стране, још један вид одлива радно и ратно способног становништва је одлазак у службу у иностранству, најчешће у виду плаћеника разних хеленистичких краљева. Атињани су у већем броју учествовали у бици код Ипса, али их и касније налазимо у служби страних владара.²⁹⁵ Опет, колико је ова појава била бројна, тешко је прецизно рећи.

У то време опао је и број ефеба у Атини. Међутим, поред демографских разлога, постоје и економски, јер је ефебија у том периоду постала добровољна и није је финансирала држава, тако да су у њу улазили само богатији младићи (о ефебима видети касније).

²⁹¹ *I Eleus.* 217; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 174–175; Ferguson, Dow, *The Decree of the Athenian Garrisons Honoring Theophrastos I.G.* II² 1303, 449.

²⁹² Плаћеници у атичким тврђавама: *I Eleus.* 196, редови 95–117; македонска посада: *IG II³* 1 1160, редови 10–31; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 196.

²⁹³ *IG II³* 1 1011; Chaniotis, *The Impact of War on the Economy of Hellenistic Poleis*, 124.

²⁹⁴ Антигон Гоната, Арат из Сикиона и Филип са својим генералима редовно су пустошили Атику, в. поглавља *Хремонидов рат*, *Атина под македонском влашћу (262–229. г.п.н.е.)* и *Атина од 200. до 167. г.п.н.е.*

²⁹⁵ Атињани у бици код Ипса: *IG II³* 1 877, редови 16–29; војник Калифан се вероватно као плаћеник борио у бици код Пидне: *IG II³* 1 1334; Атињанин Ксенофан био је у служби македонског краља Филипа V: Polyb. VII 9; Египћани су послали Атињанина Деметрија када су хтели да обнове савезништво са Ахајским савезом: Polyb. XXII 3.

О робовима се мало зна. Није познато колико их је било у Атини. Претпоставка је да се њихов број у III веку п.н.е. смањивао, вероватно због нестабилне ситуације.²⁹⁶ Са друге стране, од када је Атина присвојила Делос, може се претпоставити да број робова у Атини расте, јер је Делос постао средиште трговине робовима. Они су у Атици били довољно бројни да подигну две побуне у другој половини II века п.н.е. Друга побуна, око 100. г.п.н.е. је, како се чини, била врло озбиљна.²⁹⁷

Странци у Атини

Странци су се насељавали у Атини вековима. Што се хеленистичког периода тиче, више узрока је стајало иза досељавања у Атину. Са чисто демографског гледишта, насељавање странаца је представљало начин да се ублажи смањивање броја становника настало због смрти и емиграције. Са друге стране, готови сви познати случајеви давања грађанских права имали су економске мотиве. Са атинске тачке гледишта ово је било логично: досељавањем имућних странаца Атина је јачала своју демографију и економију.²⁹⁸

Постојало је неколико врста странаца који су долазили у Атину и постајали њени грађани. Најпознатији су свакако хеленистички владари. Неки од њих су посетили Атину, неки су се ту и школовали, а Атињани су им давали грађанска права. Антигон Једнооки и Деметрије Полиоркет су почаствовани филама названим по себи (Антигонида и Деметријада), а претпоставља се и да су били уписани као атински грађани. Деметријев син, Антигон Гоната је често долазио у Атину, не рачунајући ратне походе против града. Дружио се са филозофом Зеноном, а посетио је и Елеусину макар једном приликом.²⁹⁹ Птолемеј III Еуергет је исто био почаствован филлом у своје име, у коју је уписан са својим потомцима.³⁰⁰ Слично је и са пергамским владарем Аталом I и свом четворицом његових синова који су постали атински грађани, уписани, наравно, у филу Аталиду.³⁰¹ Поред њих, многи угледни Римљани посећивали су Атину, у ратном периоду као заповедници флоте, а у мирнодопско време да би слушали и расправљали са филозофима. Тит Помпоније Атик је један од најпознатијих примера Римљана који су

²⁹⁶ Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 98–99.

²⁹⁷ IG II² 2336; *FGrHist* 87, fr. 35 (=Athen. VI 272E–F); Diod. XXXIV 2, 19; Oros. V 9, 5; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 262, 293.

²⁹⁸ Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 97.

²⁹⁹ Антигонида: IG II³ 1 894; Деметријада: IG II³ 1 947; Антигон Гоната: *I Eleus.* 193, IG II³ 1 980, Diog. Laert. VII 6, 15, 36.

³⁰⁰ Osborne, *Naturalization* III, T101, T105, 93–94, 96.

³⁰¹ Osborne, *Naturalization* III, T103, T108–111, 94–96.

постали становници Атине.³⁰² Наравно, већина ових атинских грађана, нарочито они који су били на челу држава, није пребивала у Атини. Они се пре могу сматрати почасним грађанима.

Са друге стране, сачувано је велико епиграфско сведочанство које говори о натурализацији странаца у Атини. Готово по правилу, давање грађанских права имало је економске или политичке мотиве, тј. сведочио је о давању економске (новчане) помоћи Атини или је одсликавало добре односе између Атине и других држава. Политички мотивисано давање грађанских права јасно је видљиво у случајевима Битиса, генерала краља Деметрија II (239–229. г.п.н.е.), Паусимаха, сарадника краља Еумена II, Хикесија из Ефеса, аталидског управника Егине, Диогена, последњег македонског заповедника Пиреја,³⁰³ као и других.³⁰⁴

Известан број странаца добио је грађанска права због својих заслуга према полису, било економске, војне, или дипломатске природе. Један од најранијих случајева је Стромбих, заповедник плаћеника у Атини који је добио грађанска права због својих заслуга за град.³⁰⁵ Аристокреонт из Соли, из Киликије, дошао је у Атину на позив свог ујака, познатог филозофа Хрисипа. Потом је учествовао у ослобођењу Атине од антигонидске власти, и касније био на услузи Атињанима.³⁰⁶ Свештеник Телесија добио је од Атињана грађанска права због своје верне свештеничке службе, а Ехмон из ликијске Патаре добио је, заједно са својим синовима Еуелтоном и Леонтиском, грађанска права зато што је био атински еуергет.³⁰⁷ Из економских разлога атински грађани постали су и синови тарентинског банкара Хераклида, познатог на Делосу, Тимарх из кипарске Саламине и Диес, син Диесов, из Тира.³⁰⁸

³⁰² Римљани у Атини у мирнодопском периоду: Polyb. XXXVIII 12–13, уп. Walbank, *Commentary* III, 708; Cic. *Leg.* I 53; *De Or.* I 10, 45, 47, 57, 18, 82; II 1, 3, III 18, 68; *Brut.* 131; *Per. Att.* II 2–3, Римљани у Атини у ратном периоду: Liv. *AUC* XXXI 47, XXXII 16, XXXVI 20, 42, XXXVII 14, XXXVIII 39.

³⁰³ Битис: *IG* II³ 1 924; Osborne, *Naturalization* II, D87, 176–177; Паусимах: *IG* II³ 1 1257, 1272; Osborne, *Naturalization* II, D100, 187–188; Хикесије: *IG* II³ 1 1384; Osborne, *Naturalization* II, D106, 192–193; Диоген: *IG* II² 3474, 5080; Osborne, *Naturalization* III, T100, 91–93; A. Tatakis, *Macedonians abroad: A Contribution to the Prosopography of Ancient Macedonia*, Μελετηματα 26, Athens 1998, p. 298.

³⁰⁴ Osborne, *Naturalization* II, D96, 185–186, D112, 194, D113, 195; *Naturalization* III, T107, 98, T113, 100–101, T117, 102–104.

³⁰⁵ *IG* II³ 1 918, 919; Osborne, *Naturalization* II, 78, 164.

³⁰⁶ *IG* II³ 1 1140, 1291; Plut. *De Stoic. Repug.* 1033E; Diog. Laert. VII 185; Habicht, *Athens and Seleucids*, 161. Хрисип је такође добио атинска грађанска права, Osborne, *Naturalization* III, T99, 90–91.

³⁰⁷ Телесија: *IG* II² 971; Osborne, *Naturalization* II, D102, 189–191; Ехмон и синови: *IG* II² 987, 988; Osborne, *Naturalization* II, D114–116, 195–196.

³⁰⁸ Хераклидови синови: *IG* II² 979; Osborne, *Naturalization* II, D101, 188–189; Тимарх из Саламине: *IG* II³ 1 1375, *IG* II² 1011, ред 101; Osborne, *Naturalization* III, T120, 105–106; Диес из Тира: *ID* 2595, редови 15–16, *ID* 2599, редови 9–10; *FGrHist* 87 fr. 36 (=Athen. V 213A–D); Osborne, *Naturalization* III, T121, 106–107.

Атињани су давали грађанство и због културних заслуга. Примаоци тих почести били су Карнеад филозоф, Хераклит, трагички песник из Арга, Сократ, аулет из Родоса, Полемон Периегет, а можда и Филарх из Наукратиса.³⁰⁹ Сачувано је и неколико сведочанстава да су Атињани давали грађанска права читавим заједницама (тзв. исополитеја), а примери су Родос и Антиохија-Алабанда.³¹⁰ Поред тога, сачуван је велики број натписа који сведоче о грађанским правима, али због оштећености и нечитљивости натписа није познато ни ко је добио ту почаст ни због чега.³¹¹

Током II века, нарочито после интензивирања трговине преко Делоса, долази до повећања броја странаца како на том острву тако и у Пиреју и Атини. Већина странаца је само пролазила кроз луке или се кратко задржавала, али су многи и остајали. На Делосу су врло бројни били Римљани и други становници Италије. Многи од њих, попут банкара Хераклида из Тарента, били су тамо из економских интереса. Апијан наводи да је 20.000 становника Делоса римског и италског порекла страдало када су Митридатове снаге заузеле острво.³¹² Поред њих, забележено је присуство Сиријаца, Феничана и Јевреја на острву и у Пиреју.³¹³ Интересантно је да је велики број Македонаца боравио или је сахрањен у Атини, Пиреју или Делосу током II века п.н.е. Сликар Хераклит се после пада краља Персеја склонио у Атину. Македонац Птоlemeј био је један од победника на Панатенејским свечаностима; Нуменије из Амфипоља био је ефеб на Делосу, а Зоил, Самов син је био свештеник и агонотет Хермејских светковина.³¹⁴ Такође, Македонци се јављају као дародавци храмова, а неки од њих били су сахрањени на територији Атине.³¹⁵

³⁰⁹ Карнеад: *IG II² 3781*; Strab. XVII 3, 22; Diog. Laert. IV 62; Osborne, *Naturalization* III, T116, 101–102; Хераклит: Osborne, *Naturalization* III, T96, 89; Сократ: Osborne, *Naturalization* III, T98, 90; Полемон: Plut. *Quaest. Conv.* 675A; Athen. VI 234D; Osborne, *Naturalization* III, T112, 99; Филарх: Plut. *De glor. Ath.* 345E; Osborne, *Naturalization* III, PT 146, 117.

³¹⁰ Антиохија-Алабанда: Osborne, *Naturalization* II, D95, 183–185, Родос: Osborne, *Naturalization* III, T104, 96.

³¹¹ *IG II³ 1 1038, 1074, 1078, 1218, 1219, 1244, 1245, 1341, 1358, 1359, 1385, 1393, 1394.*

³¹² Сведочанство о Римљанима на острву: *ID 1526, 1642–1660*; Хераклит банкар: *ID 1716*; App. *Mithr.* 28.

³¹³ Сиријци: *IG II² 1335*, редови 9, 30–32, 55; *ID 1547, 1551*; Феничани на Делосу: *ID 1519, 1520*; Јевреји: *ID 2328–2332*; *SEG XXXII 809*; J. Steinhauer, *Cult associations in post Classical polis*, University of St. Andrews 2012. (докторски рад), pp. 59–61; M. Trümper, *The Oldest Original Synagogue Building in the Diaspora*, *Hesperia* 73/4 (2004), pp. 513–514; Habicht, *Athens and Seleucids*, 172.

³¹⁴ Хераклит: Plin. *NH XXXV* 40, 135; Tatakı, *Macedonians abroad*, 146; Птоlemeј: *IG II² 2314*, редови 55–56; Tatakı, *Macedonians abroad*, 422; Нуменије: *ID 2598*, ред 35; Tatakı, *Macedonians abroad*, 58; Зоил: *ID 2595*, ред 16; Tatakı, *Macedonians abroad*, 69.

³¹⁵ На листама дародаваца налазе се имена Теоксена из Касандрије: *ID 1403*, ред 85, *ID 1412*, ред 66; Tatakı, *Macedonians abroad*, 91; Тасија: Tatakı, *Macedonians abroad*, 324; и Патрокла: Tatakı, *Macedonians abroad*, 398. О македонским гробовима у Атини сведоче натписи: *IG II² 7995, 8076–8080, 8998, 9259, 10021*; в. Tatakı, *Macedonians abroad*, 42, 45–46, 55, 88, 132, 243.

Приметно је да се у списковима ефеба у другој половини II века п.н.е. јављају и странци.³¹⁶

Истакнути Атињани

Током целог хеленистичког периода у Атини је било неколико истакнутих појединаца који су имали веома значајну улогу у политичком животу. У првој половини века истакли су се Калија и Федар из Сфета, а Олимпиодор је био познат због борбе против Македонаца.³¹⁷ С почетком Хремонидовог рата, водећу улогу у држави имају браћа Хремонид и Глаукон из деме Еталиде. Први, по коме је рат и назван, увео је Атињане у савез са Спартом и Египтом. Други је био истакнути државник, који је ишао у дипломатске мисије, и који је имао статуу у Олимпији.³¹⁸ Са њиховим одласком у Египат, моћ у Атини стиче Деметрије, унук Деметрија Фалеронског, иза кога је стајао македонски краљ. Поред тога, људи Антигона Гонате и касније његовог сина краља Деметрија били су и заповедници тврђава у Елеусини и Рамнунту. Њихова моћ огледала се у томе што су имали команду над атинским војним снагама и што су бранили Атику, а њихово богатство у обезбеђивању хране и ојачавању тврђава о сопственом трошку.³¹⁹

Натпис који сведочи о сакупљању средстава за обезбеђивање превоза хране у Атину врло речито говори о атинској елити средином и у другој половини III века п.н.е. Имена која су посебно важна на том списку су Еуриклид и Микион, из деме Кефисије.³²⁰ Њих двојица одиграли су кључну улогу у ослобођењу Пиреја од Македонаца и коначној слободи Атине. Браћа из Кефисије до своје смрти управљала су спољном политиком Атине, држећи се чврсто неутралног курса. Поред тога, из почасти које су додељене Еуриклиду да се видети из чега се састојала каријера атинског политичког вође. Он је био агонотет и стратег хоплита, давао је велике суме сопственог новца за опште добро, ишао је у дипломатске мисије, бринуо се о ојачавању утврђења и обради поља, а био је и свештеник култа и установитељ светковине. После свих својих подвига добио је велике почасти од својих суграђана.³²¹

³¹⁶ IG II² 1006, 1008, 1009, 1011; ID 2593, 2598; G.J. Oliver, *Mobility, Society, and Economy in the Hellenistic Period*, у: *The Economies of Hellenistic Societies*, 355.

³¹⁷ Калија: IG II³ 1 911; Федар: IG II³ 1 985; Олимпиодор: Paus. I 26.

³¹⁸ Хремонид: IG II³ 1 912; Глаукон: SEG XXXII 415.

³¹⁹ Деметрије: Athen. IV 167E–F, *FGrHist* 244, fr. 44; заповедници у Рамнунту и Елеусини: *I Rhamnous* 3, 10, 17, *I Eleus.* 196, 211; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 148–152.

³²⁰ IG II³ 1 1011, редови 2–3, 35–36.

³²¹ IG II³ 1 1160; IG II² 1300, 1705; S.M. Burstein, *Translated documents of Greece and Rome 3: The Hellenistic Age from the Battle of Ipsos to the Death of Cleopatra VII*, Cambridge University Press, Cambridge 1985, натпис 67, pp. 90–91.

После смрти Еуриклида и Микиона, водећа политичка фигура Атине постао је Кефисодор. Његово политичко деловање састојало се из спољнополитичких активности, а најважнија његова тековина је савезништво са Римом.³²² Током римских ратова на истоку појавило се још неколико Атињана који су захваљујући сплету околности и својим деловањем остали забележени и у наративним изворима. Најзначајнији је Леонт, Кихесијев син који се прво побринуо да Атина буде римски савезник у рату против Антиоха III, а затим је својом беседом пред римским Сенатом обезбедио Етолцима склапање мировног уговора.³²³ Његов противник у Атини био је Аполодор, човек који је Атињане желео да уведе у савез са Селеукидима на почетку Антиоховог рата. Иако о њему осим тога није ништа више познато, може се претпоставити да је имао одређени политички утицај у Атини.³²⁴ Повезан са Етолцима био је и Ехедем, који је у преговорима између етолских власти и римских заповедника који су опседали Амфису успео да првима обезбеди шестомесечно примирје.³²⁵ Он је са још двојицом, Менедемом и Алексионом, учествовао у обнављању Делфијске Амфиктионије после Антиоховог пораза и слома Етолског савеза. Менедем је био први атински управник Делоса.³²⁶ Њихова водећа улога у томе показује њихов високи положај у Атини, али и атински углед у грчком свету.

У периоду после 166. г.п.н.е елита има још већи значај због постепене олигархизације атинског друштва. Том процесу допринело је финансијско и економско јачање као последица управљања Делосом. У том периоду као најзначајнија функција јавља се стратег хоплита, а одмах за њим управник/епимелет Делоса. Поред тога, ту су и гласноговорник Ареобага, економски службеници на Делосу (управник луке и управник јавне банке) као и свештенство, пре свега Аполонов свештеник на Делосу. *Cursus honorum* угледних Атињана овога доба почињао је служењем међу ефебима, а наставио се са управљањем ковницом новца, организовањем игара и религијских светковина, управљањем култом и свештеничким дужностима, а завршавао се управљањем Делосом и командовањем атинским војним снагама. За све ове државне службе било је потребно

³²² Paus. I 36.

³²³ Liv. *AUC* XXXV 50, XXXVIII 10; Polyb. XXI 31, уп. Walbank, *Commentary* III, 130–131 ; Habicht, *Athens and Seleucids*, 162–164.

³²⁴ Liv. *AUC* XXXV 50; Habicht, *Athens and Seleucids*, 162–164.

³²⁵ Polyb. XXI 4–5, уп. Walbank, *Commentary* III, 94–95; Liv. *AUC* XXXVII 7.

³²⁶ *IG* II³ 1 1288; *Syll.*³ 613A; *ID* 1805.

издвојити велике количине новца, те су само најбогатији Атињани доспевали до крајњих степеника.³²⁷

Хабихт сматра да је Атином током већег дела II века п.н.е. управљало неколико породица, а да је већина њих вукла порекло макар из претходног века. Најзначајније су породице Еуриклидâ и Микионâ из Кефисије, Леонтâ и Кихесијâ из Ексоне, Ехедемâ и Мнеситејâ из Кидатенеона, Хабронâ и Офелâ из Бате, Милтијадâ из Маратона, Никогенâ и Никонâ из Филеде и Адимантâ из Икарије.³²⁸ Неке од њих биле су повезане и међусобним браковима. Породице Еуриклидâ и Микионâ су се бар два пута повезивале браком са породицом Леонтâ и Кихесијâ.³²⁹ Еуриклидови потомци су заузимали значајна места у Атини. Његов син Микион (II) јавља се као значајан атински дародавац, који је дао велике количине новца у своје и у име свог сина и унука. Еуриклид (III) био је победник на светковини Анакеја, која је била посвећен Диоскурима. Микион (V) и Еуриклид (V) више пута су били управници атинских ковница новца. Припадници ове породице били су и победници на Панатенејским играма.³³⁰

Крајем века појављују се нове истакнуте личности и породице које су се обогатиле у том периоду. Готово сви су имали неке послове на Делосу.³³¹ Свакако најзначајнији су Сарапион из Мелите и Медеј из Пиреја, који су врло вероватно били повезани брачним везама, а сасвим је могуће да је Сарапион био Медејев политички ментор. Њихово велико богатство је епиграфски посведочено, а о Медејевом политичком значају говори чињеница да је био архонт епоним чак четири пута, од тога три заредом. Поред њих истакао се Диес, син Диесов, који се са Делоса доселио у Атину и био Атенионов савезник.³³²

Претпоставка историчара је да су сви ови људи у другом веку пре нове ере сачињавали тзв. про-римску елиту, тј. да су се блиско држали Рима, а заузврат имали

³²⁷ Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 161–162. О томе видети и поглавље *Атина од 200. до 167. г.п.н.е.*

³²⁸ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 287–288.

³²⁹ *Anth. Pal.* VI 271; *IG II²* 1036; о осталим доказима о повезаности ове две породице в. С. Habicht, *Eurykleides III of Kephisia, Victor at the Anakaia*, *ZPE* 158 (2006), p. 159.

³³⁰ Микион (II): *IG II²* 2332, редови 8–10; Панатенеје: *IG II²* 2314, редови: 39, 44; управници ковница: Thompson, *New Style Silver Coinage*, 89–93, 156–161, 163–167; Habicht, *Eurykleides III of Kephisia, Victor at the Anakaia*, 161–163. Треба напоменути да Томпсонова поменути новац датује неких 30-ак година раније него Хабихт.

³³¹ Oliver, *Mobility, Society, and Economy in the Hellenistic Period*, 356.

³³² Сарапион и Медеј: *IG II²* 1713, редови 9–11; *ID* 1757; *IG II²* 2336 редови: 55, 91, 136–137, 168–169, 178–186, 201–210; *Plut. Vit. X Or.* 843B; Tracy, *Athens in 100 B.C.*, 223–227; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 288; Диес: *ID* 2595, редови 15–16; *ID* 2599, редови 9–10; Dow, *A Leader of the Anti-Roman Party in Athens in 88 B. C.*, 311–313.

економске користи од тога. Са друге стране, наративни извори сведоче о појединцима чије је деловање било изразито против Римљана. Двојица најпознатијих били су атински тирани, Атенион и Аристион. Аристион је временски следио Атениона, али су обојица на власт дошли захваљујући понтском краљу Митридату VI Еупатору. Долазак и једног и другог на власт био је праћен протеривањем и уништавањем њихових противника, људи који би се могли окарактерисати као про-римска елита. Са друге стране, и Атенион и Аристион имали су подршку у самој Атини, што говори о одређеној групи људи нерасположеној према Римљанима.³³³ После Сулиног освајања Атине, на власт се поново вратила тзв. про-римска елита. Плутарх сведочи да су у Сулином логору током опсаде били двојица прогнаника из Атине Мидија и Калифонт (...Μειδίου καὶ Καλλιφῶντος...).³³⁴ Можда у том Мидији треба препознати предратног архонта Медеја.

Атинска омладина – ефеби и канефоре

Ефебија је свој развијени облик добила за време Ликургове управе (336–324. г.п.н.е.). Током владавине Деметрија Фалеронског ефебија је претрпела велике измене, тако да је почетком трећег века то била добровољна служба, најпре војна, атинских младића из добростојећих породица.³³⁵ Захваљујући великом броју натписа можемо пратити развој ефебије кроз III и II век п.н.е. Одмах је уочљиво да је број ефеба знатно порастао после 166. г.п.н.е. и да су са временом добијали све више обавеза.

Ефеби су од самог оснивања институције били учени руковању оружјем. Њихов вођа звао се *косметес* (ὁ κοσμητής), имали су и *недотриба* (ὁ παιδοτρίβης), који се старао о њиховој физичкој припремљености, као и учитеља бацања копља (ὁ ἀκοντιστής). Они су увек били атински грађани. Са друге стране, као по правилу, учитељ стреличарства (ὁ τοξότης), био је Крићанин. Ефеби су се учили руковању и опсадним справама, па нам је тако сачуван натпис који сведочи да је једна генерација ефеба направила катапулт.³³⁶ Поред тога у њихове редовне дужности спадало је и обилажење атичких тврђава и

³³³ О Атениону и Аристиону в. поглавље *Атина у Митридатовом рату* (88–86. г.п.н.е.).

³³⁴ Plut. *Sull.* 14.

³³⁵ О ефебији в. S.L. Budin, *Intimate Lives of Ancient Greeks*, Praeger, an Imprint of ABC-CLIO LLC, Santa Barbara, Denver, Oxford 2013, pp. 20–21; Oliver, *Mobility, Society, and Economy in the Hellenistic Period*, 354, наводи да су ефеби који су служили у периоду 167–88. г.п.н.е. пореклом из породица које су биле активне у атинском политичком животу и по неколико генерација уназад и то: 19% (128 од 691) имају корене IV века, 18% (123/691) у III веку, 69% (623-691) у II веку и 37% (258/691) у I веку п.н.е.

³³⁶ *Косметес*: IG II³ 1 917, ред 24; *недотриб*: IG II³ 1 917, ред 25; учитељ копља: IG II³ 1 917, ред 26; учитељ стреличарства: IG II³ 1 917, редови 28–29; катапулти: IG II³ 1 917, ред 27, IG II³ 1 1062, редови 17–19, IG II³ 1 1285, ред 5; IG II³ 1 1031, ред 6, спомиње и инструктора оружја (ὁ ὀπλομάχος).

њихово чување. У изузетним случајевима, попут рата, ефеби су могли имати и додатне дужности. Тако су за време Хремнидовог рата чували Брдо муза, а после пустошења Атике у Другом македонском рату учествовали су у санирању штете.³³⁷

Важан део њиховог живота чинила је религија. Још од самог почетка они су обилазили светилишта у Атици, а заклетву су полагали у Аглаурином храму. На Елеусинским мистеријама су подизали бика до жртвеника.³³⁸ Доста касније, у другом веку старе ере почели су да присуствују филозофским предавањима и да поклањају књиге библиотеци.³³⁹ На крају своје службе показивали су се пред атинским грађанима на Панатенејском стадиону, после чега су били почаствовани званичним похвалама, златним венцима или пак статуом.³⁴⁰

Као што се да види, ефебија је вршила неколико важних функција за атинску омладину хеленистичког периода. Прво, обезбеђивала им је свеобухватно образовање. Друго, јачала је дух заједништва међу њима као и њихову повезаност са Атином и Атиком, њеном територијом, култовима и становништвом. Треће, и можда најважније, то је био својеврсни ритуал одрастања који је те атинске младиће припремао за будуће политичке, војне или религијске дужности у држави.

Девојке у Атини биле су ограниченије у својим друштвеним активностима од момака. Један од врло ретких начина да се оне истакну и покажу (и докажу) пре брака било је путем религијских светковина. Најзначајнији такав пример је учешће у Панатенејској светковини. Са краја II века п.н.е. сачувани су спискови ових канефора који сведоче о њиховим дужностима. Те младе девојке плеле су пеплос од вуне који је у процесији ношен до Акропоља и статуе богиње Атене у Партенону. Поред овога, оне саме су учествовале у тој процесији и посвећивале су богињи сребрну посуду у вредности од стотину драхми.³⁴¹ Судаћи према списковима девојака сачуваним на натписима, неке од њих су могле бити канефоре више него једанпут. Четири девојке, две назване Клео, једна Филотера и једна Диодора биле су канефоре 108/7. и 103/2. г.п.н.е. Друге четири девојке (Теарида, Пито, Парион и Микион) биле су канефоре 103/2. г.п.н.е. и нешто касније, око 100. г.п.н.е. Поред њих, Панариста, Мантијина кћи из Маратона

³³⁷ *IG* II³ 1 1166, редови 20–21; *IG* II³ 1 1176, редови 15–20; *IG* II³ 1 917, редови 12–13; *IG* II³ 1 1256, редови 15–18.

³³⁸ *IG* II² 1028; *IG* II³ 1 1166, редови 10–19; *IG* II³ 1 1176, редови 7–13; Parker, *Polytheism and society in Athens*, 343.

³³⁹ *IG* II² 1006, редови 19–20; *IG* II² 1009, редови 7–8.

³⁴⁰ *IG* II³ 1 1166, редови 23–33; *IG* II³ 1 1176, редови 29–49.

³⁴¹ *SEG* LIII 143, редови 19–27; *IG* II² 1034+1943, редови 8–15.

посведочена је као канефора 103/2. г.п.н.е. и као арефора нешто мало пре тога.³⁴² После ваљано обављених обавеза, ове младе Атињанке добијале су почести од својих суграђана. Почести су се састојале од јавне похвале, венца од лишћа и натписа са њиховим именима. Пошто су девојке биле малолетне, њихови очеви су тражили почести у њихово име. Када се погледају та имена, увиђа се да су то истакнути и угледни Атињани: Микион из Кефисије, Калија из Бате, Сарапион из Мелите су позната имена која се истичу.³⁴³

³⁴² Клео, Клео, Филотера, Диодора: *SEG LIII* 143, редови 55, 57, 59, 67; *IG II²* 1034+1943, редови 36, 39, 42, 44; Теарида, Пито, Парион, Микион: *IG II²* 1034+1943, редови 43, 45, 51, 52; *IG II²* 1942, редови 1, 7, 10, 11; Панариста: *IG II²* 3488; *IG II²* 1034+1943, ред 90.

³⁴³ Похвале: *SEG LIII* 143, редови 17, 27–29; *IG II²* 1034+1943, редови 7–8; Микион: *SEG LIII* 143, ред 41; Калија: *SEG LIII* 143, ред 50; Сарапион: *IG II²* 1034+1943, ред 58.

Економија Атине током хеленистичког доба

Општа кретања

Историја атинске економије могла би се поделити у два периода: пре 166. г.п.н.е. који карактеришу ратна разарања са периодима краћих или дужих затишја, и после те године, када је дошло до великог економског напретка који се окончао још једним великим ратним разарањем.

Период од стотину година атинске историје почев са Хремонидовим ратом био је испуњен сукобима. Хронолошки гледано Атина је учествовала у рату против Антигона Гонате, затим у сукобу тог краља против Александра из Коринта и Ахајског савеза, а онда у рату Антигоновог сина Деметрија против Ахајског и Етолског савеза. Након тог ратног периода уследио је скоро 30-годишњи мирни период, после ког су Атињани учествовали на римској страни у ратовима против Филипа V, Антиоха III и Персеја. Током свих тих ратова Атика је трпела пустошења.³⁴⁴ Ови догађаји неминовно су се неповољно одразили на атинску економију.

Најбољи пример су потешкоће које су Атињани имали да снабдевају град храном. Антигон Гоната их је натерао на предају тако што их је спречио да сакупе ново жито пошто су старо потрошили.³⁴⁵ Нешто више од деценије касније Атињани су сакупљали велику количину новца да би обезбедили сигурно снабдевање града.³⁴⁶ Заповедници у Рамнунту и Елеусини морали су из својих средстава да припомогну прехрану својих војника, и неретко да сами плате поправке на тврђавама, као и да обезбеде жртвене животиње. Атињани су истовремено одавали почести људима који су им поклонили жито или га продавали по нижој цени.³⁴⁷ Чиновници задужени за набавку жита (*οἱ σιτῶναι*) добијали су почести због својих изузетних напора, а поред њих, почести су

³⁴⁴ Plut. *Arat.* 34; App. *Mac.* 4; Liv. *AUC XXXI* 1, 16; уп. Paus. VII 11; Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, 7–8; McDonald, Walbank, *The Origins of the Second Macedonian War*, 184.

³⁴⁵ Polyae. IV 6, 20; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 130–131.

³⁴⁶ *IG II³* 1 1011, 1140, 1141; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 132; Chaniotis, *The Impact of War on the Economy of Hellenistic Poleis*, 124; Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, 116. Атињани су, осим том приликом, сакупљали новац још неколико пута, уп. *IG II³* 1 989, 990, 991, 1049, 1118; свакако највећу суму (150 талената), сакупили су када је требало да исплате македонски гарнизон у Пиреју: *IG II³* 1 1160, редови 9–13; Paus. II 8; Plut. *Arat.* 34; Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, 119; Kroll, Walker, *The Greek Coins*, 49.

³⁴⁷ Заповедници: *I Rhamnous* 1, 3, 10, 17; *I Eleus.* 182, 184, 196, 211; *IG II³* 1 989, редови 12–13, сведочи да је неки непознати Пергамац помогао Атину са непознатом количином јечма и 200 драхми сребра; о осталим људима који су помагали при набавци жита или га продавали по нижој цени в. *IG II³* 1 1064, 1315; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 135, 139, 149–151; Chaniotis, *The Impact of War on the Economy of Hellenistic Poleis*, 126.

добилијали и управници тржница (οἱ ἀγοράνομοι) и житни надзорници (οἱ σιτοφύλακες), вероватно чиновници задужени за саму прерасподелу жита у граду.³⁴⁸

Осим тога, у ратним временима долазило је до поскупљења намирница и њихове несташнице, а храна је прво ишла војницима. Познато је да су Атињани морали да обезбеде Римљанима огромну количину жита током Трећег македонског рата, иако ни за себе нису имали довољно.³⁴⁹ Поврх свега, атинска приобална насеља била су мета напада гусара, а људи су отимани и одвођени у ропство. Атињани или странци наклоњени Атини трошили су велике количине новца да би откупили сужње. Једном приликом, током Деметријевог рата, Атињани су сакупили 20 талената да би откупили заробљенике које је ухватио пират Букрид са Крита.³⁵⁰

После 166. г.п.н.е. ситуација се значајно побољшала. Атина је уживала дуг период мира. Добила је на управу Делос, Лемнос, Имброс, Скирос и Халијарт, као и економске погодности које су ишле уз то. Делос је тада постао место ослобођено царина под атинском управом, што је привукло велики број трговаца. После уништења Коринта и стварања провинције Азије, Делос је постао једно од најзначајнијих трговачких чворишта у Егејском мору.³⁵¹ Иако нису смели да убирају порез од 2%, претпоставља се да су Атињани нашли начина да уведу нове дажбине. Осим тога, једна од станица на морском путу ка Делосу (или од Делоса) био је Пиреј, тако да је Атина и посредно осећала економске повластице од контролисања тог острва. Угледни и богати Атињанин Медеј био је управо из Пиреја. Такође, многи Атињани обогатили су се послујући на Делосу, а можда најпознатији пример је Диес, Атенионов сарадник. Статуе које су богате породице подигле на Делосу сведоче о утицају који је трговина преко овог острва имала на благостање становника Атине.³⁵² Атињани су око 120. г.п.н.е. донели одлуку о мерама

³⁴⁸ Ситони: *IG II³ 1 1017*; агораноми: *IG II³ 1 1018*; ситофилаци: *IG II³ 1 1052*, *IG II³ 4 104*; о дужностима агоранома и ситофилака в. *Arist. Ath. Pol.* 51; *Agora XVI* 194, 216, 217.

³⁴⁹ *Liv. AUC XLIII* 6.

³⁵⁰ *IG II³ 1 1137*, редови 5–10; Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, 119.

³⁵¹ *Polyb.* XXX 31, уп. Walbank, *Commentary III* 458–459; *Strab.* X 5, 4; о богатству Делоса сведочи *Cic. De Imp. Cn. Pomp.* 54; као и Паусанијина тврдња (III 23) да га је Митридатов генерал Менохар напао из жеље за његовим (светим) благом; L. Casson, *The Grain Trade of the Hellenistic World*, *TPAPhS* 85 (1954), p. 179; J.K. Davies, *The Well-Balanced Polis: Ephesos*, у: *The Economies of Hellenistic Societies*, 194; Vogeikoff-Brogan, *Late Hellenistic Pottery in Athens*, 325.

³⁵² Медеј: *IG II² 1713*, редови 9–11; *ID* 1757; *IG II² 2336* редови: 91, 178–186; Диес: *FGrHist* 87, fr. 36; Osborne, *Naturalization II*, T121, 106–107; статуе: *ID* 1864, 1867–1872, 1972–1975; толики број статуа на Делосу створио је потражњу за искусним клесарима и вајарима, те тако и њима омогућио бољитак, в. *ID* 1643, ред 7; Dillon, Palmer Baltes, *Honorific Practices and the Politics of Space on Hellenistic Delos*, 222, 236–237; Tracy, *Athens in 100 B. C.*, 215–219; Dow, *A Leader of the Anti-Roman Party in Athens in 88 B. C.*, 313.

и теговима. Претпоставља се да су ради лакше трговине, пре свега са Италијом, ускладили своје мере и тегове са римским.³⁵³

На почетку I века п.н.е. назире се економска, тј. дужничка криза у Атини. Једно од обећања којим је Митридат привукао Атићане на своју страну било је да ће обрисати све дугове. Као доказ колико је заправо ситуација била озбиљна може се узети то да су Атићани самовољно предали скоро потпуну власт Митридатовом изасланику Атениону.³⁵⁴ Ако се узме у обзир да су Атићани одбацили вековно савезништво са Римом, као и то какво је било понашање римских зајмодаваца на истоку, донекле је разумно претпоставити да су становници Атине највише дуговали управо Римљанима и Италима. Даља претпоставка је да су зеленашке камате онемогућавале Атићанима да врате те дугове и доводиле до њиховог осиромашења.³⁵⁵

Луције Корнелије Сула опседао је Атину и Пиреј током 87. и 86. г.п.н.е. и заузео оба насеља. Уништење које је уследило после пробоја зидина скоро је у потпуности економски паралисало Атину. Тит Помпоније Атик морао је да помаже Атићанима приликом узимања зајмова, а сâм је давао бескаматне кредите, чак и поклањао жито грађанима.³⁵⁶

Ковање новца

Атина током македонске превласти уопште није ковала свој новац, већ користила македонски, тј. Антигонов. Није сасвим познато да ли је радила ковница новца у Атини.³⁵⁷ Међутим, са променама 229. г.п.н.е. Атићани поново почињу да кују свој новац. У почетку, био је од бронзе, тачније македонски бронзани новац који је кружио у Атини сакупљен је прекован.³⁵⁸ Таква монета коришћена је све до почетка наредног века када су Атићани поново почели да кују сребрни новац. Те нове драхме и тетрадрахме означене су у модерној историографији као новац *новог стила*. Иако постоје неслагања, претпоставља се да је тај новац почео да се кује око 196. г.п.н.е. Маргарет Томпсон

³⁵³ М.М. Austin, *The Hellenistic World from Alexander to Roman Conquest: A Selection of Ancient Sources in Translation*, Second Augmented Edition, Cambridge University Press, Cambridge 2006, натпис бр. 129 (=IG II² 1013).

³⁵⁴ App. *Mithr.* 28; *FGrHist* 87, fr. 36; Nabicht, *Athens from Alexander to Antony*, 300.

³⁵⁵ Уп. Н.Вујчић, *Градови Јоније под римском влашћу* (133. ст.е.–300. н.е.): *Историја, друштво, институције*, Филозофски факултет, Београд 2014, стр. 36–45, иако је описана ситуација у Малој Азији, постојале су извесне сличности са Атином.

³⁵⁶ App. *Mithr.* 35, 38; Plut. *Sull.* 6, 13–14; Nep. *Attic.* II 4–5; Liv. *Per.* 81.

³⁵⁷ Shear, *The Coins of Athens*, 253–254; Thompson, *Coins for the Eleusinia*, 225; Kroll, Walker, *The Greek Coins*, 12; J. McK. Camp II, J. H. Kroll, *The Agora Mint and the Athenian Bronze Coinage*, *Hesperia* 70/2 (2001), p. 42, тврде да је ковница новца радила у хеленистичком периоду.

³⁵⁸ Shear, *The Coins of Athens*, 255; Kroll, Walker, *The Greek Coins*, 36, 48, 52.

претпоставља да је непосредан повод био Фламининов проглас о слободи Грка.³⁵⁹ Сребро за сребрњаке *новог стила* долазило је највише из рудника Лауриона, али како је расла атинска економија, јавила се потреба за више новца, а тиме и више сребра. Добитак Делоса је нарочито повећао потребе за новим новцем. Претпоставља се да су Атињани почели и да увозе сребро.³⁶⁰

За ковање новца била су задужена двојица Атињана, из богатих и угледних породица, који су стављали одређене симболе на кованице.³⁶¹ Ти симболи су с једне стране били одраз спољнополитичких односа, а са друге представљали подсећање на важне догађаје из атинских породичних историја. Како би исказали приврженост Риму на новац су стављали богињу Рому. Када је грађанин Коинтос био један од управника ковнице на новцу су се налазиле богиње Рома и Нике. Пошто је лично име Коинтос слично римском имену Квинт (Грци су лично име *Quintus* транскрибовали као Κόιντος), можда је тај Коинтос био атински грађанин римског порекла. На сребрним тетрадрахмама *новог стила* стављен је слон као селеукидски симбол заједно са натписом Антиох, вероватно у спомен на боравак Антиоха Епифана у Атини. Са друге стране, када су Еуриклид (V) и Микион (V) били управници ковнице током 124/3. г.п.н.е. на новац су ставили Диоскуре, као подсећање на своје славне претке Еуриклида и Микиона који су ослободили Атину од Македонске превласти.³⁶²

Атински сребрни новац *новог стила* уживао је велики углед у грчком свету. Поред Атињана, једино су Тесалци од Грка у то доба ковали сребрни новац. Током периода 190–169. г.п.н.е. новац је из Атике „путовао“ у Етолију у великим количинама. Делфијска Амфиктионија донела је уредбу према којој је регулисала размену сребрних драхми и атинских тетрадрахми, што говори о широкој употреби новца *новог стила*.³⁶³ Бројна

³⁵⁹ Plut. *Flam.* 10; Thompson, *New Style Silver Coinage*, 94; Thompson, *Athens Again*, 327; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 243, тврди да је новац *новог стила* почео да се кује око 164. г.п.н.е., а Kroll, Walker, *The Greek Coins*, 48, почетак *новог стила* померају до 229. г.п.н.е.; Thompson, *Coins for the Eleusinia*, 216, наводи да је Атина ковала и тзв. новац елеусинског типа, да би обележила Велике мистерије.

³⁶⁰ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 243; Shear, *The Coins of Athens*, 258; Thompson, *Athens Again*, 303, тврди да је богата емисија кованица била у периоду 132–124. г.п.н.е. Када су Атињани преузели управу над Делосом у тамошњим храмовима пронашли су велике количине похрањеног новца и осталог блага, в. *ID* 1429–1434, 1449; Thompson, *Athens Again*, 326.

³⁶¹ Shear, *The Coins of Athens*, 256; Thompson, *New Style Silver Coinage*, 340, 347; Thompson, *Athens Again*, 306.

³⁶² Антиох: Thompson, *New Style Silver Coinage*, 131–133; Thompson, *New Style Silver Coinage*, 98, 331, 347; исти тај Еуриклид је и две године касније био управник ковнице када је на новац ставио Демос и Харите у подсећање на Еуриклида ослободиоца, в. Habicht, *Eurykleides III of Kephisia, Victor at the Anakaia*, 163; Scolnic, *When Did the Future Antiochos IV Arrive in Athens?*, 125; о Коинтосу/Квинту в. *IG II²* 1961, ред 9; Thompson, *New Style Silver Coinage*, 299–300.

³⁶³ *Syll.*³ 729 (= *FD III* 2, 139); Thompson, *Athens Again*, 322.

налазишта тих кованица широм Медитерана даље сведоче о вредности и распрострањености тих сребрњака (додуше, треба признати да нису увек доспевали мирнодопским путем). Атински новац проналажен је у Солуну, Анатолији, Хијерапитни и другде.³⁶⁴ Страни новац стизао је у Атику. Највише је из околних држава: Мегаре, Халкиде, Беотије, Коринта... Македонски новац дошао је са Александром Македонским, а коришћен је нарочито у време Антигона Гонате. Поред тога, нађен је новац из атинских клерухија на Лемносу, Делоса, Етолије, Епира, Дирахиона и Скодре, као и из многих других градова и држава. Птолемејидски новац је био врло заступљен у Атици током Хремонидовог рата. Селеукидски новац јавља се од времена Селеука III.³⁶⁵

Навели бисмо, напоследку, једну занимљивост о атинској монети. Диодор са Сицилије преноси анегдоту о извесном римском витезу, Титу Минуцију, који се заљубио у једну веома лепу робинју и одлучио да је купи. Иако је власник робинје био нерад да се од ње растане, на крају је пристао да је прода лудо заљубљеном Римљанину за седам атичких талената (...ἤν Τίτος Μενουίτιος, ἰπλεὺς μὲν Ῥωμαίων... οὗτος ἠράσθη θεραπεινίδος ἀλλοτρίας κάλλει διαφερούσης. συμπλακεῖς δ' αὐτῆ καὶ εἰς ἔρωτα παράδοξον αὐτῆς ἐμπροσθὼν ἐξηγόρασεν αὐτήν, οὕτω τοῦ τε μανιώδους ἔρωτος βιαζομένου καὶ τοῦ κυρίου τῆς κόρης τὴν πρᾶσιν μόλις κατανεύσαντος, τάλαντων Ἀττικῶν ἑπτὰ...). Даље, Полибије на једном месту наводи да су се Етолци, после пораза у Антиоховом рату, обавезали да „ће римском команданту у Хелади одмах дати 200 еубејских таланата сребра атичког квалитета“ (...δότησαν δὲ Αἰτωλοὶ ἀργυρίου μὴ χειρόνος Ἀττικοῦ παραχρῆμα μὲν τάλαντα Εὐβοϊκὰ διακόσια τῷ στρατηγῷ τῷ ἐν τῇ Ἑλλάδι...), а на другом „Нека Антиох Римљанима исплати за 12 година 12.000 таланата најбољег атичког сребра, годишње по 1.000 таланата...“ (ἀργυρίου δὲ δότω Ἀντίοχος Ἀττικοῦ Ῥωμαίοις ἀρίστου τάλαντα μύρια δισχίλια ἐν ἔτεσι δώδεκα διδοὺς καθ' ἕκαστον ἔτος χίλια).³⁶⁶ Може се претпоставити да је атинска валута (и мере) важила за конвертибилну у медитеранском свету. Сматрамо да ово речито говори како о угледу саме Атине у хеленистичком свету, тако и о чувености њеног сребрног новца.

³⁶⁴ Shear, *The Coins of Athens*, 268–269; Thompson, *Athens Again*, 310–314; о налазиштима новца *новог стила* в. <http://coinhoards.org/browse?q=New+Style> (2.9. 2018.).

³⁶⁵ Kroll, Walker, *The Greek Coins*, 166–167, 178–179, 197, 199, 201, 249–250, 280–281, 283–285, у истом делу могу се наћи и остали примери страног новца у Атини; Lagos, *A Hoard of the Chremonidean War*, 272–275.

³⁶⁶ Diod. XXXVI 2, 2; Polyb. XXI 32, 43.

Трговина

Треба нагласити важност трговине житом за атинску економију овог периода. Бројни извори сведоче да су Атињани морали да увозе жито јер сами нису могли да га произведу у довољним количинама.³⁶⁷ Са друге стране, не треба ни превише умањити значај жита произведеног на атичким пољима. Кад год Атињани нису успели да доведу своје жито у град били су у великом проблему (упоредити дешавања из 262/1., 248/7. или 87/6. г.п.н.е.).³⁶⁸

Најпре, треба одговорити на питање како су Атињани увозили жито. Постојали су државни службеници, названи *ситони*, чије је задужење било да обезбеде довољне количине житарица на атинским тржницама. За саму расподелу жита на тржницама и управу над трговином жита у Атини и Пиреју били су задужени ситофилаци.³⁶⁹ Пошто пшеница и јечам који су атински сељаци доносили у град нису били довољни, ваљало је допремити те производе из земаља које су их имале у обиљу.

Та трговина најчешће је ишла морским путевима који су били и бржи и економски исплативији. Острва Лемнос, Имброс и Скирос које је Атина привремено изгубила, па повратила после пораза македонског краља Персеја, била су важан локални извор жита.³⁷⁰ Северна обала Црног мора била је позната по својим плодним пољима под пшеницом. Боспорски краљеви добијали су почасту у Атини зато што су слали жито. Није неразумно претпоставити да су атински трговци довозили жито баш са тих обала.³⁷¹

Друга позната плодна област на Медитерану је Египат. Срдачни односи Атине и Египта добро су посведочени, а за краља Птолемеја II Филадельфа зна се да је слао жито Атини када јој је било потребно. Његови наследници, међу њима највише његов син Птолемеј III Еуергет, истакли су се својим добротворствима и старањем за Атенин град.³⁷² Осим тога, Атињани су нештедимице давали почасту птолемејским дворјанима који су помагали Атињанима у Египту, Кирени и на Кипру. Познате су, између осталих, почасту

³⁶⁷ Уп. *IG II³* 1 1004, 1064, 1315; Casson, *The Grain Trade of the Hellenistic World*, 170.

³⁶⁸ Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 130–131; Chaniotis, *The Impact of War on the Economy of Hellenistic Poleis*, 135.

³⁶⁹ *IG II³* 1 1017, 1052; Arist. *Ath. Pol.* 51.

³⁷⁰ Уп. *IG II²* 1672; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 69; A. Bresson, *Grain from Cyrene*, у: *The Economies of Hellenistic Societies*, 87.

³⁷¹ *IG II³* 1 870, 872; в. и *IG II³* 1 462; Casson, *The Grain Trade of the Hellenistic World*, 174; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 253; G. Reger, *Inter-Regional Economies in the Aegean Basin*, у: *The Economies of Hellenistic Societies*, 369.

³⁷² *IG II³* 1 863; *IG II³* 1 911, редови 44–55; уп. Polyb. XVI 21.

за дворјане Зоила и Алекс-(остатак имена изгубљен), Никерата из Александрије и Тимарха из кипарске Саламине, који су вероватно сарађивали са атинским трговцима на Кипру.³⁷³ Све ово указује на велику вероватноћу да су Атињани увозили жито из Египта, било преко својих трговаца, било преко Рођана. Наравно, трговачка размена између Атине и Птолемејда укључивала је и друге производе.³⁷⁴

Трећа велика житна област Медитерана налазила се на западу, на Сицилији. Епиграфски је посведочено да су атински *ситони* ишли на Сицилију, највероватније у Сиракузу да набаве жито.³⁷⁵ Треба поставити питање да ли је сицилијанско жито почело да преовлађује у Атини када су римски и италски трговци почели да контролишу трговину између Италије и Истока. Да су предмети из Атине налазили свој пут до Рима сведоче и стари писци.³⁷⁶

Атина је каткад зависила и од ванредног увоза жита, чији су узрок биле несташице. Атина је дала почаст проксеније, златног венца и грађанских права многим људима који су јој помогли да се избори са мањком пшенице у граду. Један од таквих примера био је извесни Тиброн, који је помагао приликом набавке жита.³⁷⁷ Можда је један од најпознатијих примера пергамски принц Филетер који је добио знатне почасте од Атине управо када је град доживео један од периода несташице. Заповедник Рамнунта, Тукрит, добио је захвалност својих војника између осталог јер је „обезбедио довољно жита за стражу, које је купио својим средствима“ (...παρεσκεύασε δὲ καὶ σίτον ἱκανὸν τεῖ φυλακεῖ πράμενος ἐκ τῶν ἰδίων...). То није био једини случај.³⁷⁸

Наравно, Атина није увозила само жито. Посведочено је да је увозила керамику из Мегаре и Коринта, на основу које су настајале локалне копије. После 166. г.п.н.е.

³⁷³ Алекс-: *IG II³ 1 1278*; Зоил: *IG II³ 1 1287*; Никерат: *IG II³ 1 1374*; Тимарх: *IG II³ 1 1375*; Osborne, *Naturalization II*, T120, 105–106; почасте за остале дворјане и пријатеље египатских краљева: *IG II³ 1 1146*, 1185, 1277; *IG II³ 1 1266* даје још једно сведочанство да су Атињани користили утицајне дворјане да би извукли економске користи од хеленистичких владара; очигледно, било је Атињана који су боравили у Египту на дуже или краће време, уп. Callim. *Ait.* I 1, Athen. XI 477C; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 91–92;

³⁷⁴ Рођанима су грађанска права која су добили од Атињана на почетку Другог македонског рата (Liv. *AUC XXXI* 15) могла да олакшају довоз жита у Атину. Како се чини, Египћани су волели атички мед, в. *P. Cairo Zen.* 59.012; *P. Mich. Zen.* 3; Casson, *The Grain Trade of the Hellenistic World*, 174–174, 187; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 251–252; Bresson, *Grain from Cyrene*, 69–70.

³⁷⁵ *IG II³ 1 1004*, редови 17–21; *IG II³ 1 1046*, редови 8–10; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 247–248.

³⁷⁶ Liv. *AUC XXXIV* 4, наводи како се Катон Старији дивно предметима из Коринта и Атине.

³⁷⁷ *IG II³ 1 1021*; уп. *IG II³ 1 1004*, 1315, 1319.

³⁷⁸ Филетер: *IG II³ 1 1317*; Тукрит: *I Rhamnous* 10, ред 10; в. *I Rhamnous* 3; *I Eleus.* 211; заповедник римске флоте у Антиоховом рату Аул Атилије једном приликом је похарао Антиохове бродове који су довозили намирнице, а заплењено жито поделио Атињанима и другим савезницима у региону: Liv. *AUC XXXVI* 20; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 150.

книдско вино преовладало је на тржницама Атине и Делоса. Током II века п.н.е. Атина је увозила разне врсте посуда из Сирије, Пергама и са Кипра. Са друге стране, постоје сведочанства да је извозила маслиново уље, мед, грнчарију и друге занатске производе. Атички мед био је популаран у Египту, а панатенејске амфоре биле су широко распрострањене и копиране у хеленистичком свету.³⁷⁹ Трговачких веза је било и са другим градовима и државама, попут Селеукије Пијеријске са којом је Атина имала добре односе. Побољшање односа са Милетом или давање почести Пријени вероватно је било праћено повећаним трговачким активностима. Донекле се може претпоставити да су добри односи између Атине и других држава били праћени и повећаном економском разменом.³⁸⁰

Велике религијске свечаности у Атини доводиле су велики број странаца, који су учествовали у трговини. Најпознатије су Велике Панатенеје и Елеусинске мистерије, али током III, а пре свега II века п.н.е. обнављање светковина, попут Тезејевих, доприносило је развоју трговине и економском јачању Атине. Осим што су дочекивали странце, Атињани су били позивани на религијске светковине попут Ликејских или у част Артемиде Леукофријене.³⁸¹ Сасвим је могуће да су те свечаности пружале прилику за јаче (економско) повезивање Атине и других држава. Попут сајмова или вашара у каснијем добу, те светковине пружале су прилику људима да се састају и да учествују у робноновчаној размени.

Трговина у Атини одвијала се преко крупних трговаца и удружења трговаца и бродовласника. Можемо претпоставити да су од бројних атинских еуергета који су граду помагали при куповини жита, неки били крупни трговци. Крупним трговцима је вероватни припадао и по имену непознати атински еуергет који је граду током несташице око 175. г.п.н.е. продао велике количине жита и 1.500 мера маслиновог уља по повољној цени. Ови други постали су врло бројни у II веку п.н.е. када је повећан интензитет

³⁷⁹ *P.Cairo Zen.* 59.012, 59.426; *P.Mich.Zen.* 3; уп. *IG II²* 1100; списак неких од намирница које су се могле наћи на тржницама налази се у *IG II²* 1013, редови 19–29; Casson, *The Grain Trade of the Hellenistic World*, 171; Rotroff, *Hellenistic Athenian Pottery*, 387; Chaniotis, *The Impact of War on the Economy of Hellenistic Poleis*, 136; Dow, *Panathenaic Amphorae from the Hellenistic Period*, 55; Vogeikoff-Brogan, *Late Hellenistic Pottery in Athens*, 296–297, 302, 304–305.

³⁸⁰ Селеукија Пијеријска: *IG II³* 1 1391; Милет: *IG II³* 1 1242; Пријена: *IG II³* 1 1065, 1239; Еритра: *IG II³* 1 1076; Ефес: *IG II³* 1 1150, 1215; Кима: *IG II³* 1 1216; Магнезија на Меандру: *IG II³* 1 1170; Антиохија-Алабанда: *IG II³* 1 1178; Osborne, *Naturalization II*, D95, 183–185; Родос: *Liv. AUC XXXI* 15; Polyb. XVI 26.

³⁸¹ Панатанеје: *IG II²* 2314–2316; Елеусинске мистерије: *IG II³* 1 1372; Ликејске светковине: *IG II³* 1 1184; светковина у част Артемиде Леукофријене у Магнезији на Меандру: *IG II³* 1 1170; G. Roger Edwards, *Panathenaics of Hellenistic and Roman Times*, *Hesperia* 26/4 (1957), pp. 322, 330.

трговине преко Пиреја и Делоса. У једном тренутку, та удружења постала су толико утицајна на Делосу да су почела да се наводе у званичним документима острвске управе (...Αθηναίων οἱ κατοικοῦντες ἐν Δήλω καὶ οἱ ἔμποροι καὶ οἱ ναύκληροι καὶ Ῥωμαίων... ...οἱ παρεπιδημοῦντες...). Поред тога, карактеристично за њих било је да су била повезана са одређеним божанством и храмом. Посведочено је постојање удружења трговаца и бродовласника који су плаћали одржавање храма Зевса Ксениоса (...ναυκλήρων καὶ ἐμπόρων τῶν φερόντων τὴν σύνοδον τοῦ Διὸς τοῦ Ξενίου...)³⁸² Осим трговаца и бродовласника, у Атини и на Делосу посведочена је активност банкара, као и „људи које је народ изабрао зарад јавних прихода“ (...χειροτονηθέντες ἄνδρες ὑπὸ τοῦ δήμου ἐπὶ τὰς προσόδους...), а вероватно се односи на сакупљаче пореза. Из истог натписа се види да су у питању грађани задужени за скупљање пореза на млинове (εἰς τὸ μύλωθρικόν), на продају хлеба (εἰς τὸ ἀρτοπωλικόν), на жито (ἐπὶ τὴν σιτηράν) и на вино (ἐπὶ τὴν οἰνηράν).³⁸³

Еуергети

Атинска економија хеленистичког доба незамислива је без еуергета. Једноставно, ни атинска држава, као ни већина тадашњих полиса, није имала довољно новца да покрије своје расходе, те су зато богати појединци преузимали део обавеза. Еуергети или добротинитељи могли су бити Атињани или странци, хеленистички владари или угледни грађани. Сами Атињани подстицали су еуергете тако што су им обећавали и давали почести.³⁸⁴

Што се хеленистичких владара тиче, за њих је Атина због свог угледа представљала савршену позорницу да покажу своју племенитост, филхеленство и *филотимију*.³⁸⁵ Још су дијадоси почели са даровањем Атениног града, а њихови наследници су их следили у тој политици. Током доброг дела трећег века пре нове ере најважнији еуергети били су Птолемејиди. Птолемеј III Еуергет био је покровитељ и гарант атинске самосталности, а приде је саградио гимназиј који је понео његово име.³⁸⁶

³⁸² Еуергети: *IG II³ 1 1064* (Есхрон, Проксенов син), *IG II³ 1 1021* (Тиброн), *IG II³ 1 1141* (Апола из Колофона); еуергет из 175. г.п.н.е.: *IG II³ 1 1315*; о трговцима и бродовласницима на Делосу в. натписе *ID 1645–1655*; о повезаности ових удружења са храмовима в. *IG II² 1012* (=Garland, *GRA I 42*), редови 14–16; Dillon, Palmer Baltes, *Honorific Practices and the Politics of Space on Hellenistic Delos*, 222.

³⁸³ Банкари: *IG II³ 1 1044*; *ID 1716*; порези: *IG II³ 1 1302*, редови 6–7, 42, 44, 46, 50; Dilon, Palmer Baltes, *Honorific Practices and the Politics of Space on Hellenistic Delos*, 220.

³⁸⁴ Почести за еуергете: *IG II³ 1 1039, 1040, 1179, 1186, 1187, 1214, 1238, 1230, 1241, 1261, 1273, 1276, 1280, 1356, 1357, 1389*; Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, 39.

³⁸⁵ R. Strootman, *The Hellenistic Royal Court, Court Culture, Ceremonial and Ideology in Greece, Egypt and the Near East, 336–30 BCE*, University of Utrecht 2007 (докторски рад), р. 56.

³⁸⁶ *IG II³ 1 1185*, редови 4–7; Paus. I 17; Strootman, *The Hellenistic Royal Court*, 56, фус. 5; K. Bringmann, *The King as Benefactor: Some Remarks on Ideal Kingship in the Age of Hellenism*, у: *Images and ideologies: Self-definition in the Hellenistic world*, 16.

Већ у следећем веку најважнији еуергети постају Аталиди и Селеукиди. Антиох IV Епифан је још у античким временима био познат по томе што је финансирао завршетак радова на храму Зевса Олимпијског у Атини и даровао граду штит са горгонином главом.³⁸⁷ Пергамски владари Еумен II и Атал II саградили су две стое које су понеле њихова имена. Поред тога, један од Атала – није сигурно да ли први или други – као свој заветни дар оставио је Атини статуе гигантомахије, амазономахије, Маратонске битке и своје битке са Галима. Атињани су се свој тројници одужили тако што су им подигли статуе.³⁸⁸

Занимљив је случај еуергесије понтског краља Фарнака I. Он се обавезао Атињанима да ће бити добротинитељ, али због нестабилне ситуације у својој држави није могао да им да целокупну суму новца, али је обећао да ће то исправити у будућности. Атињани су га ипак прогласили за еуергета и дали му почести да би га подстакли да испуни своје обећање.³⁸⁹ Још један начин на који су хеленистички владари одржавали економске везе са Атином било је да новчано помажу познате атинске филозофе. Антигон Гоната је кружоку Хијеронима Перипатетичара слао велике количине новца да прослављају рођендан краљевог сина Халкионеја. Птолемеј Филадельф је филозофу Стратону дао 80 талената, а Атал I је за филозофа Лакида уредио башту у којој је овај држао предавања.³⁹⁰

Атински грађани и странци који су желели да покажу „поштовање према боговима и честољубивост према Булеу и демосу Атињана“ (...εὐσεβείας ἔνεκα τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ φιλοτιμίας τῆς εἰς τὴν βουλήν καὶ τὸν δῆμον τὸν Ἀθηναίων...)³⁹¹, трудили су се да се истакну као добротинитељи. Од богатих Атињана се очекивало да економски буду на испомоћ држави ако су желели да досегну најзначајније државне функције. Еуриклид из Кефисије остао је познат по томе што је дао чак седам талената за одржавање игара. Кефисодор је добио званичну захвалност од Атињана због своје тридесетогодишње каријере проведене у служби града.³⁹² Поред њега познати су бројни

³⁸⁷ Polyb. XXVI 1; Gran. Lic. XXVIII 6; Vitruvius, *De Arch.* VII intr. 15, 17; Liv. AUC XLI 20; Paus. V 12; Strab. IX 1, 17; Strootman, *The Hellenistic Royal Court*, 56, фус. 5; Bringmann, *The King as Benefactor*, 13.

³⁸⁸ Стое: SEG XVI 158; Vitruvius, *De Arch.* V 9, 1; статуе: Paus. I 25, Plut. *Ant.* 60; уп. Liv. AUC XLII 5; Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, 68; Strootman, *The Hellenistic Royal Court*, 56, фус. 5; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 563, 573–574;

³⁸⁹ IG II³ 1 1258, редови: 14–27.

³⁹⁰ Сва та сведочанства налазе се код Диогена Лаертија (IV 6, 38, 41, 8, 57, V 3, 58, VII 5, 169).

³⁹¹ IG II³ 1 1186, редови 11–13.

³⁹² Еуриклид: IG II³ 1 1160, ред 5; Burstein, *Translated documents of Greece and Rome 3*, натпис 67; Кефисодор: IG II³ 1 1292; Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, 29–30.

други примери да Атињани на себе преузимају финансирање светковина, игара или нечег другог. Током ратних периода Атињани морали су да се ослоне на еуергете, највише за набавку жита, као што је био случај са Есхроном, Проксеновим сином.³⁹³ Многи од странаца давали су новац или жито Атине, а заузврат добијали престижне почести атинског еуергета заједно са проксенијом или грађанским правима. Један од већих еуергета био је Апола из Колофона који је дао 2.000 драхми за ослобођење 229. г.п.н.е., а потом донирао средства за утврђење пристаништа у Зеи. Осим њега, велики добротинитељи Атине били су отац и син са критске Кидоније, Еумарида и Хармион, Аристокреонт из киликијске Антиохије (Соли) и други.³⁹⁴

Из почести додељених Аполонију из Клазомене види се да су Атињани користили давање почести „да се, дакле, подстакну сви да буду еуергети народа, знајући да ће добити вредне почести вредне својих еуергесија“ (...ὅπως ἂν οὖν ἐράμιλλον εἶ πάντων εὐεργετῆιν τὸν δῆμον εἰδόσιν, ὅτι κομιοῦνται χάριτας ἀξίας ὧν ἂν εὐεργετήσωσιν...). Другим речима, Атињани су обећањима о почастима „мамили“ потенцијалне еуергете.³⁹⁵ Почести су најчешће укључивале крунисање златним венцем (...στεφανῶσαι χρυσῶι στεφάνωι...) и свечано проглашење за еуергета на великим градским светковинама: на новим трагичким надметањима на градским Дионисијама и гимнастичким такмичењима на Панатенејским, Елеусинским и Птолемејским светковинама (...καὶ ἀνεῖπειν τὸν στέφανον τοῦτον Διονυσίων τε τῶν ἐν ἄστει καινοῖς τραγωῖδοις καὶ Παναθηναίων καὶ Ἐλευσινίων καὶ Πτολεμαίων τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσιν...), ситесис или оброке у пританеју (...σίτησιν ἑαυτῶι ἐν πρυτανείωι καὶ...), проедрију или прва места за седење на светковинама које организује град (...προεδρίαν ἐν πασι τοῖς ἀγῶσιν οἷς ἡ πόλις τίθησιν...), а некад и бронзану статуу на Агори (...εἰκόνα χαλκῆν ἐν ἀγορᾷ...).³⁹⁶

³⁹³ *IG* II³ 1 1064.

³⁹⁴ Апола: *IG* II³ 1 1141; сличан њему био је и Аристокреонт: *IG* II³ 1 1140; Еумарида и Хармион: *IG* II³ 1 1137; Аристокреонт из Соли: *IG* II³ 1 1291;

³⁹⁵ *IG* II³ 1 1073, редови 1–2; слична формулација налази се и на *IG* II³ 1 1021, редови 13–15: ὅπως ἂν οὖν ἐράμιλλον ἢ χρείας παρέχεσθαι τῶι δῆμωι πάντων εἰδόσιν, ὅτι χάριτας ἀπολήψονται τῶν εὐεργετημάτων („...да се подстакну сви да буду на служби демосу, знајући да ће добити почести у складу са својом еуергесијом...“).

³⁹⁶ О почастима в. *IG* II³ 1 1214, редови 7–8, 12–14; *IG* II³ 1 1292, редови 34–36, 48–50;

Религијске прилике у хеленистичкој Атини

Култови и светковине – стари и нови, домаћи и страни

Хеленистичко доба је познато по међусобном прожимању религијских култова на медитеранском простору, те тако ни Атина није била изузетак. Период III и II века п.н.е. карактерише, како с једне стране поштовање старих богова и култова, тако са друге стране увођење нових. Атински религијски живот био је неодвојив од религијских светковина, које су неретко биле праћене разним надметањима, најчешће атлетске природе, али је било и драмских и песничких. Организовање светковина и жртвовања најчешће су на свој трошак преузимали богати Атињани који су тиме хтели да се истакну међу својим суграђанима. Бројне почести за агонотете сведоче колико су новца они трошили на све то и шта се од њих очекивало да ураде.³⁹⁷

Свакако најзначајнија атинска светковина била је Панатенеја, тј. Панатенејске свечаности. Култне радње повезане са Панатенејама биле су праћене гимнастичким, музичким и коњаничким надметањима.³⁹⁸ Сачувани су натписи који сведоче да су Атињани слали посебне изасланике (теоре) да позивају становнике других градова на учешће. Спискови победника су сведочанство о (релативно) великом броју странаца који су долазили да се надмећу на тој светковини. Поред тога, многим хеленистичким владарима није било испод части да се надмећу на тим играма, наравно не лично, већ су се њихови поданици надметали у њихово име.³⁹⁹ Велики број угледних гостију у Атини и свечаност самог догађаја пружало је њеним грађанима прилику да баш на том дешавању одају почаст својим заслужним грађанима и еуергетима.⁴⁰⁰ Панатенејске свечаности слављене су и после Суле.⁴⁰¹

Врло значајне и познате биле су Елеусинске мистерије. У првој половини III века п.н.е. оне нису увек слављене због ратних ситуација, али се после Хремнидовога рата њихово слављење усталило. О значају тих мистерија говоре почести које су Атињани

³⁹⁷ О агонотетима в. *Syll.*³ 667; *IG II³* 1 991, 995, 1034, 1160; *IG II³* 1 1022 одаје почести атлететима који су организовали Панатенеје; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 169.

³⁹⁸ О списковима девојака које су плеле пеплос за Атenu в. *IG II²* 1942, 1034+1943, 3448; *IG II³* 1 1284; *SEG LIII* 143; догађаји на Панатенејама: *IG II³* 1 1022, ред 9–10; светковина се одржавала од 23. до 30. хекатомбеона, в. J.D. Mikalson, *The Sacred and Civil Calendar of Athenian Year*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1975, p. 34.

³⁹⁹ *IG II³* 1 1145, 1239; *IG II²* 2313, 2314, 2316, 2317; Polyb. XXVIII 19; Roger Edwards, *Panathenaics of Hellenistic and Roman Times*, 330; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 169, 225, 238–240.

⁴⁰⁰ *IG II³* 1 1313, ред 40; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 240.

⁴⁰¹ *IG II²* 1043, ред 54; Roger Edwards, *Panathenaics of Hellenistic and Roman Times*, 322–323.

давали људима задуженим за њих.⁴⁰² Атињани су позивали странце, међу њима и хеленистичке краљеве, да дођу и буду посвећени у мистерије. Поред тога, многе важне личности желеле су да буду уведене у мистерије. Атињани су ту жељу испунили Деметрију Полиоркету и Луцију Корнелију Сули, док су одбили Марка Лицинија Краса.⁴⁰³ Интересантно је да су Елеусинске мистерије делимично биле повод за избијање Другог македонског рата. Ако је веровати Ливију, Филип V и Акарнанци напали су Атику зато што су двојица младих Акарнанаца погубљена када су залутали на Елеусинске мистерије.⁴⁰⁴

Са повећаном економском снагом у II веку п.н.е. Атињани су добили прилику да искажу своју побожност. Током тог века обновили су неколико значајних култова и светковина. Повратак Скироса омогућио им је да прославе Тезејеву светковину у великом стилу. Прва позната прослава била је 161/0. г.п.н.е. Агонотет је био Никоген, и уложио је велику количину новца у организовање те свечаности, тачније 1.690 драхми.⁴⁰⁵ Игре одржаване том приликом делимично су подсећале на Панатенејске, с једном битном разликом: на Тезејевом фестивалу учествовали су само Атињани, без странаца (осим плаћеника). На листама победника налазили су се истакнути Атињани тог доба: Еуриклид, Микион, Хаброн, Офела и други. Тезејске свечаности организоване су и наредних година.⁴⁰⁶ Атињани су током II века п.н.е. обновили и свечаности за Аполона под именом Таргелије, али су сведочанства о том фестивалу у хеленистичко доба ретка. Из натписа је познато да су се о Таргелијама организовала жртвовања и гимнастичке игре. О важности те свечаности говори и чињеница да су у њој учествовали сви атински званичници и да су робови били ослобођени рада на тај дан.⁴⁰⁷

Крајем II века п.н.е. Атињани су поново почели да организују Питијску процесују (Питаида). Укупно четири таква похода била су од 137/6. г.п.н.е до 98/7. г.п.н.е. Тада је велика група људи, која је укључивала државне чиновнике, угледне грађане, ефебе,

⁴⁰² IG II³ 1 915, 1164, 1188; Mikalson, *The Sacred and Civil Calendar of Athenian Year*, 65; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 169; Thompson, *Coins for the Eleusinia*, 222, 225.

⁴⁰³ Plut. *Demetr.* 26, *Sull.* 16; Cic. *De Or.* III 20, 75; поред тога као гости Елеусинских мистерија посведочени су и Милећани: IG II³ 1 1372, и Гоњани: IG II³ 1 1145, в. IG II³ 1 1387; Полибије сведочи (XVIII 19) да су Атињани послали посланство у Египат 168. г.п.н.е. да их позову на Елеусинске мистерије; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 221, 294.

⁴⁰⁴ Liv. *AUC XXXI* 14.

⁴⁰⁵ IG II² 956; Mikalson, *The Sacred and Civil Calendar of Athenian Year*, 70–71; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 241.

⁴⁰⁶ IG II² 957–961; Parker, *Polytheism and society in Athens*, 483–484; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 241.

⁴⁰⁷ SEG XXI 469.

коњицу и друге, кретала са острва Делоса ка Делфима.⁴⁰⁸ Атињани су имали проблема да сакупе средства за организовање последње Питаиде, те су стога угледни грађани више пута давали сопствени новац.⁴⁰⁹ Еснаф дионисијских уметника из Атине био је блиско повезан са обновом Питаиде. Они су још од почетка III века п.н.е. уживали велике привилегије код Делфијске Амфиктионије.⁴¹⁰ Са обновом Питујског похода Амфиктионија је обновила те привилегије дионисијским технитима. Међутим, атински технити били су у сукобу са сличним удружењем са Истма. На крају су у све то били умешани и Римљани који су стали на страну атинског удружења.⁴¹¹

По први пут у својој историји Атина је живим људима одавала божанске почести. Први који су добили такве почести били су краљеви Антигон Једнооки и Деметрије Полиоркет. На атинским натписима они су названи Спасиоцима/Сотерима. Деметријев син Антигон Гоната добио је почести у Атини и Рамнунту равне божанским. За време македонске превласти, Атињани су се редовно молили за здравље македонског краља и краљице и приносили им жртве.⁴¹² Онога тренутка када су Македонци напустили Атику, Атињани су престали да њиховим краљевима одају божанске почести. Најпосле, када су Филипове снаге опустошиле Атику, Атињани су потпуно укинули све жртве за Антигониде, бацили проклетство на Македонију и њеног краља и срушили све њихове статуе.⁴¹³

Иако су Атињани укинули култ македонске краљевске породице, то није значило да су престали да уводе нове култове у складу са својом спољном политиком. Када је Птолемеј Еуергет постао атински покровитељ добио је култ у своју част, као и светковину. О важности птолемејског фестивала сведочи и то што су Атињани том приликом свечано проглашавали свој еуергете.⁴¹⁴ Сматра се да је том приликом Атина и званично прихватила египатска божанства у свом граду. Сарапис и Изиде били су врло поштовани у Атини, имали су и своја удружења. Амонов свештеник је посведочен у

⁴⁰⁸ Уп. Syll.³ 696, 697, 711; Parker, *Polytheism and society in Athens*, 83–84; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 276.

⁴⁰⁹ IG II² 2336; Parker, *Polytheism and society in Athens*, 83.

⁴¹⁰ Syll.³ 399; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 277.

⁴¹¹ Syll.³ 692, 704, 705; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 277–278.

⁴¹² Антигон Једнооки и Деметрије: IG II³ 1 1029, ред 12; култ Антигона Гонате био је повезан са Немезином светковином: *I Rhamnous* 7, 17; молитве за краљевску породицу: IG II³ 1 983, редови 11–12; IG II³ 1 1002, редови 24–25; IG II³ 1 1026, редови 9–10; Habicht, *Divine Honors for King Antigonos Gonatas in Athens*, 286–288; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 151, 165, 167.

⁴¹³ Liv. *AUC* XXXI 44; пример избрисаног натписа може се видети на <http://drc.ohiolink.edu/handle/2374.OX/170108> (19.8. 2018.); Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 197.

⁴¹⁴ Paus. I 5, 17; приглашење еуергета о Птолемејама: IG II³ 1 1313, ред 40; свештеник Птолемеја и Беренике: IG II² 4676; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 178, 182, 221.

атинским натписима.⁴¹⁵ Сачувано је сведочанство о доласку египатских богова на Делос, што се десило око 200. г.п.н.е. Египатски храмови и култови посведочени су на Делосу и у време атинске превласти.⁴¹⁶

После њега, култни статус као знак захвалности добили су пергамски владари. Атал I и његов наследник Еумен II почаствовани су светковинама у своје име. Аталов епонимни свештеник посведочен је на једном натпису из периода 200–197. г.п.н.е. Други натпис, датован око 100. г.п.н.е. спомиње светковину Еуменеја, уведена, претпоставља се, док је Еумен II још увек био жив (пре 158. г.п.н.е.).⁴¹⁷

Савезништво између Атине и Рима имало је и своју свету димензију. Богиња Рома је у једном тренутку „дошла“ у Атенин полис. Поред тога, та је богиња била поштована и на Делосу, када је то острво било под атинском влашћу. Свештеник те богиње у једном тренутку био је и свештеник Демоса и Харита, што наводи на закључак да су се ти култови спојили. Атињани су се на својим званичним натписима молили за здравље римског народа, а увели су и светковине у част Рима (тзв. Ромејске свечаности).⁴¹⁸ Посведочено је епиграфски да је Луције Корнелије Сула имао своју светковину у Атине.⁴¹⁹

Истакнути Атињани користили су значајне историјске догађаје да уведу нове култове. Два позната примера из III века п.н.е. се везују за ослобођење 229. г.п.н.е. Тада је Еуриклид, човек који је све то организовао са атинске стране, установио култ Демоса и Харита, а његови наследници јављају се као свештеници тих култова и знатно касније.⁴²⁰ Диоген, последњи македонски заповедник Пиреја и човек који је организовао одлазак страних војника, добио је између осталих почести, култ и светковину у своје име.⁴²¹

⁴¹⁵ Paus. I 18; Амонов свештеник: *IG II² 1282*; Dow, *The Egyptian Cults in Athens*, 228, 231; Steinhauer, *Cult associations in post Classical polis*, 52–54.

⁴¹⁶ *ID 1510*; *IG II² 2336*, ред 47; Steinhauer, *Cult associations in post Classical polis*, 49–54; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 256. На Делосу су посведочени култови из Сирије, са Самотраке, као и јеврејска заједница: *ID 1519, 1520, 1552, 1562, 1563, 1581, 2328–2332*; *SEG XXXII 809*; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 251, 256, 260, 263; Trümper, *The Oldest Original Synagogue Building in the Diaspora*, 513–514.

⁴¹⁷ Liv. *AUC XXXI 15*; Polyb. XVI 25; Аталов свештеник: *IG II² 5080*; Еуменеја: *IG II² 2459*.

⁴¹⁸ *Priests and Priestesses*, 22; *IG II² 1938, 5047*; *IG II² 2336*, ред 45; *ID 1950, 2605*; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 181, 275.

⁴¹⁹ Сулина статуа: *IG II² 4103*; Сулина светковина: *SEG XX 110*, ред 57, *SEG XXXVII 135*, ред 2; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 311.

⁴²⁰ *IG II³ 1 1137*, ред 39; *IG II³ 1 1160*, ред 24; *IG II² 4676, 5047*; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 180.

⁴²¹ *IG II² 1011*, ред 14–15; *IG II² 3474, 5080*; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 180, фус. 22.

Што се страних култова тиче, они и даље настављају да цветају у Атини и Пиреју. Бендидин култ постојао је у Атини још од V века, а последњи доказ његовог постојања датира из 190. г.п.н.е. Из натписа сазнајемо да су постојали огранци у Пиреју, граду и на Саламини, као и какво је било уређење тог друштва. Бендидин култ имао је управнике (οἱ ἐπιμεληταί), благајника (ὁ τάμιος) и секретара (ὁ γραμματεὺς), а време је рачунао по атинском архонту и свом свештенику. Одавали су почести својим управницима због савесног вршења дужности. Огранак Бендидиног култа у граду основан је 240/39. г.п.н.е. и од тада учествовали су у својим ритуалним процесијама заједно са огранком из Пиреја. Бендидин култ се последњи пут спомиње 190. г.п.н.е. када је управник Стефан платио поправку храма и одржавање процесије.⁴²²

Познато је и да је бог Сабазије, пореклом из Фригије или Феникије, имао своје поштоваоце у Атини.⁴²³ Уз то, епиграфски су посведочени Афродитин култ, Хераклов синод, као и култ Хероја Лекара и Ехелоја.⁴²⁴ Оно што је видљиво у списковима тих религијских удружења је да су била егалитарна, да су у њима учествовали како странци тако и Атињани, како слободни тако и робови.⁴²⁵

Атињани су били гости и учесници и на страним светковинама. Етолци су их позвали на реорганизовани фестивал Сотерија 246. г.п.н.е. Мегалопољ је око 217. г.п.н.е. одлучио да поново организује Ликејску светковину и позвали су Атињане. Магнезија на Меандру је организовала светковину у част Артемиде Леукофријене и позвала Атињане да учествују. Теспијци су их позвали на прославу светковине у част Муза.⁴²⁶

Свештенство и храмови

Током целокупног хеленистичког периода свештеници и свештенице у Атини обављали су разнолике дужности. Свештенство Зевса Сотера и Атене Сотејре било је једно од важнијих у граду. Посведочено је на натписима да су они приносили жртве за грађане и организовали светковину Диисотерија.⁴²⁷ Свештенице Атене Полијаде су

⁴²² SEG LIX 152, 155, XLIV 60; IG II² 1283, 1284, 1317b, 1324; Mikalson, *The Sacred and Civil Calendar of Athenian Year*, 26, 111; Steinhauer, *Cult associations in post Classical polis*, 36–37, 40.

⁴²³ IG II² 1335; Steinhauer, *Cult associations in post Classical polis*, 42.

⁴²⁴ Афродитин култ: GRA I 39; Хераклов синод: SEG XXXVI 228; Херој Лекар: IG II³ 1 1154; Ехелој: Agora XVI 161; Steinhauer, *Cult associations in post Classical polis*, 34, 40.

⁴²⁵ Уп. IG II² 2358; SEG XXXVI 228.

⁴²⁶ Сотерија: IG II³ 1 1005; Ликејска светковина: IG II³ 1 1184; Магнезија: IG II³ 1 1170; Теспијци: IG VII 1735; остали примери укључују: Ефешане: IG II³ 1 1150; Милећане: IG II³ 1 1390, и Рођане: IG II³ 1 987. Светковина Сотерија слављена је у Делфима и после нестанка Етолског савеза, а као атински изасланик ишао је Микион Еуриклидов син, в. FD III 2, 140, 141; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 132, 228, 229.

⁴²⁷ IG II³ 1 903, 953; *Priests and Priestesses*, 20.

служиле читавог живота и биле су из рода Етеобутада. Поред тога, оне су приносиле жртве за здравље македонске владарске породице, али и својим новцем доприносиле функционисању култа.⁴²⁸ Аглаурине свештенице редовно су извештавале скупштину и веће о својим активностима. Тако је Тимокрита преко свог сина Аристофана известила Буле да је правилно принела жртве за богове и обавила друге култне радње, а заузврат је почаствована венцем од лишћа.⁴²⁹

Епиграфски су посведочене активности Асклепијевог свештенства. Средином трећег века п.н.е. свештеници су пописали предмете који су били у храму. На том списку налази се велики број имитација људских делова тела, што је нормално узевши у обзир да је Асклепије бог лечилац и да су људи у његовим храмовима тражили излечење. Један Асклепијев свештеник помогао је свој храм са 100 драхми. Поред тога, њихове дужности укључивали су жртвовање за Асклепија и Хигију (и до 229. г.п.н.е. за македонске краљеве) и целаноћни пир у славу бога. Посведочено је да су Асклепијеви свештеници укључивали своју децу у култ и да су приносили жртве за свечаности Асклепеја, Епидаурија и Хероа.⁴³⁰

Артемида је у Атини била поштована са придевима Калисте и Фосфор. Њен свештеник Антидор је од свог новца подигао камени споменик. Осим тога, на месту њеног храма пронађене су и посвете обичних Атињана. Жртве за Артемиду са придевом Фосфор јављају се на пританијским натписима од 70-их година II века п.н.е.⁴³¹

Неки родови и породице били су познати по наследном свештенству. Керици и Еумолпиди од давнина управљали су Елеусинским мистеријама. У хеленистичко време јављају се нове породице у оквиру којих се свештеничко звање преносило с колена на колена. Познати такав пример је породица Еуриклида и Микиона, који су били наследни свештеници Демоса и Харита. Потомци последњег антигонидског заповедника Пиреја, Диогена, јављају се као свештеници његовог култа и у II веку п.н.е.⁴³²

⁴²⁸ *IG II³ 1 1026, 1056; Habicht, Athens from Alexander to Antony, 167–168.*

⁴²⁹ Тимокрита: *IG II³ 1 1002*; остали натписи везани за Аглаурион: *IG II³ 1 1373, 1388; SEG LVIII 145; Habicht, Athens from Alexander to Antony, 167.*

⁴³⁰ Попис: *IG II³ 1 1010*; остале активности: *IG II³ 1 1020, 1330, 1386; Priests and Priestesses, 19, 21, 23, 24, 26, 27.* Натпис *IG II² 1364* сведочи да је постојао и локални, приватни култ Асклепија и Хигије; *Steinhauer, Cult associations in post Classical polis, 34–35; Habicht, Athens from Alexander to Antony, 170.*

⁴³¹ Калистини свештеници: *IG II³ 1 1028, 1339; IG II² 4667, 4668.* Фосфор: *IG II³ 1 1324*, ред 10; *IG II³ 1 1328*, ред 9; *Parker, Polytheism and society in Athens, 400, 404; Habicht, Athens from Alexander to Antony, 169.*

⁴³² Еуриклид и Микион: *IG II² 5029, 5047; Диоген: IG II² 3474, 5080; Habicht, Athens from Alexander to Antony, 180.*

Током трећег и другог века пре Христа, Атина је доживела рушење и грађење храмова. Филарх, сачуван у Атенејевом делу, сведочи да су Атињани настањени на Лемносу подигли храм у част Селеука I и Антиоха II када је вратио Лемнос Атине.⁴³³ Антигон Гоната је спалио храм и гај Посејдона Коњичког, који је служио као седиште атинске коњице.⁴³⁴ Еуриклид и Микион су после ослобођења Пиреја подигли храм у част Демоса и Харита. Тај храм је током времена постао место где су Атињани подизали статуе својим добротворима.⁴³⁵ Филип V истакао се у рушењу храмова по Атици. У свом последњем рушилачком нападу није штедео ни гробове ни храмове. Атињани су после тога санирали штету насталу његовим нападима, а може се претпоставити да су обнављали те храмове.⁴³⁶ У другом веку старе ере по свом обиму истакао се пројекат завршетка градње храма Зевса Олимпијског који је на себе преузео Антиох Епифан. Он је довео римског архитекту Децима Косутија и уложио, може се претпоставити, велики новац у тај пројекат, али га није довршио. Разлози његовог неуспеха нису познати, али да се претпоставити да, или није било довољно средстава, или га је смрт зауставила у том подухвату.⁴³⁷ Када је Корнелије Сула заузео Атину и Пиреј није штедео ни храмове. Уништени су штитови који су висили у стои Зевса Елеутерија, храм Асклепијев у подножју Акропоља, а оштећен је и сам Ерехтејон.⁴³⁸

Поред тога, подиже се низ мањих храмова и светилишта широм Атике и на Делосу, а многи свештеници преузели су на себе да обнове своје храмове. Свештеница Атене Полијаде помагала је новцем свој култ, а свештеник Калисте Антидор је својим средствима подигао камени споменик. Веће је 220/19. г.п.н.е. одлучило да све сребрне дедикације из храма Хероја Лекара претопи у једну сребрну статуу. Свештеник Афродитиног култа, Сарапион из Хераклеје је о свом трошку снабдевао жртве и доградио храм.⁴³⁹

Храмове су служили и као ризнице. Асклепијев, и храм Хероја Лекара правили су пописе предмета које су чували. Када су Атињани преузели управу над Делосом задужили су угледног грађана Микиона да састави списак предмета у делоским

⁴³³ Athen. VI 254F–255A.

⁴³⁴ Paus. I 30; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 146.

⁴³⁵ IG II³ 1 1137, ред 39.

⁴³⁶ Liv. AUC XXXI 24, 26, 30; IG II³ 1 1256.

⁴³⁷ IG II² 4099; Gran. Lic. XXVIII 6; Vitruv. *De Arch.* VII intro 15, 17; Liv. AUC XLI 20; Strab. IX 1, 17; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 166.

⁴³⁸ Paus. X 21; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 311.

⁴³⁹ Уп. IG II² 1364; IG II³ 1 1154; осим тога претопане посвећених предмета у једну статуу посведочено је и на натпису IG II³ 1 1220; Сарапион: GRA I 39.

храмовима. Из тих спискова видљиво је да су храмови били пуни сребрних предмета која су им даровали краљеви или истакнути грађани.⁴⁴⁰ Толика количина драгоцених предмета била је примамљива када су освајачи долазили у Атину или на Делос. Аристион је пренео свето благо са острва у Атину. Корнелије Сула је из Атине опљачкао велике количине злата и сребра. Може се претпоставити да није поштедео ни храмове.⁴⁴¹

Страна теофорна имена

На крају овог поглавља ваља се позабавити једном појавом у хеленистичкој Атини која је била повезана са новим божанствима у градском пантеону. Теофорна имена нису ништа ново, постојала су у Атини и много раније. Међутим, са појавом страних богова у Атини, јављају се и лична имена изведена из назива тих богова. Пошто овде немамо довољно места да набројимо и проучимо све случајеве, навешћемо само два карактеристична примера у вези са египатским божанствима.

Први пример је лично име Сарапион (*Σαραπίων*), изведено од имена египатског бога Сараписа, чији су култ Атињани званично увели највероватније око 224. г.п.н.е. Најстарији познати случај употребе овог теофорног имена је извесни свештеник Асклепијев из око 170. г.п.н.е. чије се име не зна, а чији се отац звао Сарапион.⁴⁴² Ако претпоставимо да је неименовани свештеник тада био у средњим годинама (35-45), а да је његов отац био у својим шездесетим или седамдесетим, онда долазимо до отприлике 230. г.п.н.е. као могуће године Сарапионовог рођења. Вероватно је давање имена деци по египатском богу Сарапису било у вези са блиским контактима које су Атињани имали са Египтом и краљевском кућом Птолемејида, а нарочито са Птолемејем III Еуергетом. Сарапион као име много је чешће како се иде ка крају II века п.н.е. што даље говори у прилог утицају Египта на Атину. Управо један од најбогатијих и најугледнијих Атињана око 100. г.п.н.е., који је био стратег хоплита и епимелет Делоса, носио је име Сарапион.⁴⁴³

⁴⁴⁰ Херој Лекар: *IG II³ 1 1154*; Микион и делоски храмови: *ID 1403*; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 251.

⁴⁴¹ App. *Mithr.* 28, 39; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 313.

⁴⁴² *IG II³ 1 1386*, ред 9; Dow, *The Egyptian Cults in Athens*, 216, тврди да се од друге половине II века п.н.е. јавља већи број теофорних имена датих по Сарапису.

⁴⁴³ *IG II² 2336*, редови 55, 136–137, 168–169, 201–210; *IG II² 1034+1943*, ред 58; са краја трећег века старе ере потиче натпис *I Rhamnous 56* који сведочи о заповеднику плаћеника у Рамнунту по имену Сарапион, али за њега није сигурно да је атински грађанин; остали примери посведочени су на натписима: *IG II² 1039*, ред 22; *IG II² 1944*, ред 25; *IG II² 1961*, ред 45. О имену Сарапион в. и у *PA 12557–12566*. Претрага имена Сарапион на http://clas-igpn2.classics.ox.ac.uk/cgi-bin/igpn_search.cgi (приступљено 28.8.2018.) даје укупно 47 резултата.

Други познати пример је теофорно име Амоније (Ἀμμώνιος). Постојала је у Атини богата и угледна породица Амонија из деме Памботаде која је била повезана са свештеничким дужностима и Аполоновим храмом на Делосу током II века п.н.е. Најстарији припадник те породице био је Амоније (I) чији су синови Амоније (II) и Сарапион епиграфски посведочени на Делосу: Амоније као свештеник и гимназијарх, а Сарапион као дародавац храмовима египатских божанстава. Епиграфски су најбоље посведочене делатности Амонија (IV). Он је био Аполонов свештеник на Делосу и као такав појављује се на познатом списку угледних Атињана који су дали новац за организовање последње Питаиде 98/7. г.п.н.е. Поред тога добио је, због своје побожности, почаст од Делфа 102/1. г.п.н.е., које је посетио пре тога, о Питијским играма. Такође, Тењани су му одали почаст, а из натписа се види да је био теор (свети изасланик) за Делоске свечаности.⁴⁴⁴

⁴⁴⁴ Амоније (I): *ID* 1416 В II, редови 72, 88; *ID* 1442 А, ред 25; *ID* 1452 А, ред 40; *ID* 2589, ред 17; Амоније (II): *ID* 1416 В II, редови 88, *ID* 2589, ред 17; Сарапион Амонијев: *ID* 1442 А, ред 25; *ID* 1452 А, ред 40; Амоније (IV): *IG* XII 5 837, *ID* 1656. *IG* II² 2336, ред 41–42 (= *SEG* XXXII 218, ред 37–38); *FD* III 1 228; осим ове породице, име Амоније је носио и стратег хоплита 103/2. г.п.н.е.: *SEG* XXXII 218, ред 7; као и двојица ефеба: *IG* II² 1039, ред 23, *IG* II³ 1 1313, ред 152; осим ових примера име Амоније среће се и на натписима: *IG* II² 2317, ред 48; *IG* II² 4870, 5322, 6760; када се на прераживачу http://class-igpn2.classics.ox.ac.uk/cgi-bin/igpn_search.cgi (приступљено 28.8. 2018.) укуца Ἀμμώνιος добију се 52 резултата. О имену Амоније в. и *PA* 717–726.

Филозофија и култура хеленистичке Атине

Филозофске школе и филозофи

Атина је током целог хеленистичког периода била врло живо место што се филозофског живота тиче. У њој су у овом периоду деловале разне филозофске школе које су биле врло познате, уважаване и славне: Академија и Ликеј, стоичка, епикурејска и киничка школа. Свака од њих имала је своје познате представнике и свака од њих развијала се на свој начин.⁴⁴⁵

Академија је у трећи век пре нове ере ушла на челу са Полемоном. Његов наследник био је Кратет, а Кратетов Аркесилај, у чију корист се повукао извесни Сократид. Аркесилај из Питане био је зачетник Средње Академије.⁴⁴⁶ Нова Академија почела је свој живот са Лакидом, Аркесилајевим наследником на челу те школе. Лакид је управљање оставио Телеклу и Евандру, а они Хегесину из Пергама. Хегесинов ученик Карнеад био је један од најпознатијих представника Академије, и уопште, један од најпознатијих атинских филозофа II века п.н.е. Карнеада је на челу Академије наследио Картагињанин Хаздрубал, који је по доласку у Атину добио име Клитомах. Други познати Карнеадови ученици били су Хармада, за кога је остало забележено да је имао надљудску моћ меморије, и Есхин. Тада је Академија била на свом врхунцу. За време Аристиона и Суле на челу академичара налазио се Филон, Цицеронов учитељ.⁴⁴⁷

Наследници Аристотелове и Теофрастове школе у Атини били су Стратон и Ликон. За Ликона је остало забележено да је често саветовао Атињане на њихову корист, као и да је у Атину донео игру са лоптом из свог краја. Поред њих забележен је и Хијероним перипатетичар.⁴⁴⁸ Перипатетичари хеленистичког доба имали су ту несрећу да су остали без Аристотелових и Теофрастових списа. По Страбоновим речима, Аристотелова библиотека завршила је код Аталида. Они су је после неког времена продали Апеликону са Теоса. Он је те списе лоше средио и тако несређене их издао. Аристотелови и Теофрастови списи су на крају завршили у Риму где их је донео Луције

⁴⁴⁵ Нека општа дела о развоју хеленистичке филозофије: A.A. Long, *Hellenistic Philosophy: Stoics, Epicureans, Sceptics*, 2nd edition, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1986; *Skeptički priručnik I: Antički skepticizam*, priredio i preveo Pavle Stojanović, Plato, Beograd 2007; William Desmond, *Cynics*, Acumen, Stocksfield 2008.

⁴⁴⁶ *FGrHist* 244, fr. 16; Diog. Laert. IV 4, 21, 6, 28, 32, 8, 59, 10, 67.

⁴⁴⁷ *FGrHist* 244, fr. 51, 55–56; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 274; Habicht, *The Eponymous Archons of Athens from 159/8 to 141/0 B. C.*, 244.

⁴⁴⁸ *FGrHist* 244, fr. 40; Diog. Laert. V 3, 60, 4, 65–68.

Корнелије Сула, а граматичар Тиранион и Андроник Рођанин подухватили су се њиховог сређивања и објављивања.⁴⁴⁹

Зенонов наследник на челу стоика био је Аристон Телави, који је држао врло посећена предавања у Киносаргу. Клеант је још као сиромашни младић учио под Зеноном, упоредо радећи тешке физичке послове. Његов ученик Сфер боравио је на двору Птолемеја Филопатора. Хрисип из Соли био је још један познати стоик и држао је предавања у Одеону.⁴⁵⁰

Многи од ових филозофа били су активни у политици и имали су живе односе са разним хеленистичким владарима и римским државницима. Сâм Деметрије Фалеронски Старији био је перипатетичар, а филозофијом су се бавили каснији атински тирани Атенион, исто перипатетичар, и Аристион, који је био епикурејац.⁴⁵¹

Многи атински филозофи имали су контакте са македонским краљевима. Срдачни односи Зенона и Антигона Гонате врло су добро познати и посведочени. На Гонатин подстицај, Атињани су Зенона сахранили о државном трошку и изгласали су му почести. Зенонов ученик Персеј отишао је на македонски двор да буде секретар краљу.⁴⁵² Поред њега, истакнути Гонатин пријатељ био је и Хијероним перипатетичар, који је у Атини организовао прославе рођендана краљевог сина Халкионеја. Аркесијај академичар одбијао је да присуствује тим прославама или да посети македонског краља када је овај боравио у Пиреју, што је иронично, узевши у обзир да је био љубавник Гонатиног брата Деметрија Лепог. Једини засигурно посведочени пут када се састао са Антигоном Гонатом био је крајем Хремонидовог рата када је отишао у неуспело посланство краљу у Деметријаду. Антигон Гоната био је дарезљив према другим атинским филозофима. Новчано је помагао Биона из Бористена и Клеанта из Асоса.⁴⁵³ Филозоф Пританид имао је контакте са краљем Антигоном Досоном. Прво је зарад Атињана ишао у дипломатске мисије код тог краља, а касније га је Досон упослио да напише устав Мегалопољанима.⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ Strab. XIII 1, 54; *FGrHist* 87, fr. 36; *Nep. Attic.* IV 1; *Plut. Sull.* 26.

⁴⁵⁰ *Diog. Laert.* VII 1, 1, 2, 161, 5, 168, 6, 177, 7, 184.

⁴⁵¹ *App. Mithr.* 28; *FGrHist* 87, fr. 36; Bugh, Athenion and Aristion of Athens, 108; L. O'Sullivan, The Law of Sophocles and the Beginnings of Permanent Philosophical Schools in Athens, *RhM* 145 (2002), p. 251.

⁴⁵² *IG II³* 1 980; *Ael. VH VII* 14, IX 26; *Diog. Laert.* VII 1, 6, 10–12, 29–30, 36; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 156–157; Haake, Documentary Evidence, Literary Forgery, or Manipulation of Historical Documents?, 470–471, 480–482.

⁴⁵³ *Diog. Laert.* IV 6 39, 41, 7 54, VII 5, 169.

⁴⁵⁴ *IG II³* 1 1147, 1148; *Polyb.* V 93.

Посведочено је да су Птолемејиди одржавали контакте са атинским филозофима у III веку п.н.е. Један од учитеља Птолемеја II Филаделфа био је перипатетичар Стратон из Лампсака, коме је египатски краљ даровао 80 талената. Птолемеј IV Филопатор затражио је од Клеанта стоика да му пошаље своје ученике на двор. Сфер из Боспора је отишао, док је Хрисип из Соли одбио и остао је у Атине.⁴⁵⁵

Први додир Атине и Пергамског краљевства били су управо преко филозофије. Споменути Аркесилај од академичара био је у врло добрим односима са Еуменом I. Пергамски владар му је давао велике суме новца, а он му је заузврат посвећивао своја дела, једином од живих краљева. Аркесилајев наследник, Лакид из Кирене, држао је предавања у башти коју је уредио краљ Атал I, и која је носила име по филозофу. Ипак, Еумен I и Атал I више од свих других филозофа ценили су Ликона из Троаде.⁴⁵⁶

Што се осталих хеленистичких владара тиче, посведочено је да је Карнеад одржавао преписку са кападокијским краљем Аријаратом V. Дуго се мислило да су тај краљ и пергамски владар Атал II подигли статуу Карнеаду у Атине, међутим то није тачно, већ су атински грађани са именима Аријарат и Атал подигли статуу познатом филозофу. Страбон сведочи да је извесни филозоф из Академије Диодор био један од генерала Митридата VI Еупатора.⁴⁵⁷

Атински филозофи одржавали су контакте и са многим Римљанима. Квинт Цецилије Метел одлазио је у Атину да слуша Карнеада. Марко Лициније Крас, док је био квестор, долазио је у Атину да слуша познате Карнеадове ученике Хармаду, Клитомаха и Есхина. Слично њима, Марко Антоније Оратор брусио је своју вештину у разговору са умним атинским филозофима. Цицерон је постао ученик Филона академичара, када је овај пред Атенионом (или Аристионом) морао из Атине да оде у Рим. Луције Гелије једном приликом је покушао да измири завађене филозофе у Атине. По Непотовим речима, Атиков савременик Луције Сауфије је из љубави према филозофији неколико година живео у Атине. Сам Тит Помпоније Атик је много познатији пример.⁴⁵⁸ Чувен је био и пример и у антици тзв. „филозофског изасланства“, када су Атињани средином II века п.н.е. послали тројицу филозофа, Карнеада академичара, Критолаја перипатетичара

⁴⁵⁵ Diog. Laert. V 3, 58, VII 6, 177, 7, 185.

⁴⁵⁶ Diog. Laert. IV 6, 30, 38, 8, 59, V 4, 65, 67; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 224; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 561–562; Thompson, *Athens and the Hellenistic Princes*, 255.

⁴⁵⁷ Diog. Laert. IV 9, 65; Strab. XIII 1, 66.

⁴⁵⁸ Cic. *Leg.* I 53, *De Or.* I 10, 45, 47, 57, 18, 82, II 90, 365, III 18, 68; Nep. *Attic.* XII 3.

и Диогена стоика, да пред римским Сенатом смање казну од 500 талената, коју је Атина требало да плати због напада на Ороп.⁴⁵⁹

Уметници у Атини

Атини током овог периода није недостајало људи од уметности. Не рачунајући филозофе који су иза себе оставили бројна дела, у Атини је деловало неколико истакнутих књижевника и писаца друге врсте. Филохор је био вероватно најпознатији и најзначајнији писац *атида*, локалних историја Атике. Највише је сачувано његових фрагмената од свих атидографа. Он је такође најистакнутија жртва Антигона Гонате, када је краљ победио Атину у Хремонидовом рату.⁴⁶⁰ Писац Тимеј из Тауроменија је скоро пола свог живота, око 50 година, провео у Атини. Аполодор Атињанин био је писац чувене *Хронике*. Он је једно време живео у Александрији, али када је Птолемеј VIII Еуергет II Фискон протерао умне људе из Александрије, Аполодор се прво склонио у Пергам, а потом у Атину. Осим тога, постоје сведочанства да је историчар Филарх добио грађанска права од Атине, као и Полемон Периегета.⁴⁶¹

Атина је такође дала једног од највећих хеленистичких песника, Калимаха. Он се појављује као један од дародаваца приликом познатог случаја сакупљања средстава 248/7. г.п.н.е. Поред тога, боравио је у Египту и подучавао на двору Птолемеја Филадельфа. Други познати атински песник из овог доба је Арат, који је образовање стицао на македонском двору. Трагички песник Хераклит из Арга постао је у једном тренутку атински грађанин.⁴⁶²

Сликар Хераклид из Македоније, после краја Трећег македонског рата и Персејевог пораза, дошао је у Атину. Када је Делос дошао под атинску власт и када је постао место на коме су многи владари, а и обични људи који су то могли да приуште, тамо подизали статуе, неретко су атински скулптори производили те статуе. Познати кипари били су отац и син Хефестион и Еутихид, као и Демострат, Демостратов син.⁴⁶³

⁴⁵⁹ Gell. VI 14, 8–9; Ael. VH III 17; Cic. *De Or.* II 37, 155; Paus. VII 11; Plut. *Cat. Mai.* 22; Polyb. XXXIII 2; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 266.

⁴⁶⁰ Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 142.

⁴⁶¹ Athen. IV 184C; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 157; Strootman, *The Hellenistic Royal Court*, 199; Burstein, *Translated documents of Greece and Rome* 3, натпис 105, 135–136; Osborne, *Naturalization* III, T112, 99, PT146, 117; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 575.

⁴⁶² IG II³ 1 1011, ред 70; Strootman, *The Hellenistic Royal Court*, 186; Osborne, *Naturalization* III, T96, 89.

⁴⁶³ Plin. *NH* XXXV 40, 135; Tataki, *Macedonians abroad*, 321; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 292; Dillon, Palmer Baltes, *Honorific Practices and the Politics of Space on Hellenistic Delos*, 232, 236.

Образовање у Атини

Атина је током хеленистичког периода изникла као један од најважнијих образовних центара медитеранског света. Успех је још већи ако се узме у обзир да су јој „конкуренти“ били Пергам и Александрија, градови који су имали значајан економски подстрек од својих владара да постану образовна и културна средишта.

Немали број припадника краљевских породица одржавао је контакте са филозофима. Антигон Гоната боравио је у Атини ради свог образовања, где је слушао Зенона и друге филозофе, а Зенонов ученик Персеј подучавао је краљевог сина Халкионеја. Стратон из Лампсака образовао је Птоlemeја Филадельфа, за шта је богато награђен. Син Деметрија II, Антиох VIII Грипо био је послат у Атину да се едукује.⁴⁶⁴ Такође, бројни угледни Римљани школовали су се у Атини. Емилије Паул узео је филозофа Метродора да буде учитељ његовом сину. Марко Лициније Крас и Марко Антоније Оратор само су неки од примера.⁴⁶⁵ Такође, путем епиграфских извора сачувано је неколико сведочанстава о странцима који су долазили да се образују. Хрисипов сестрић Аристокреонт, на позив свог ујака, дошао је на школовање у Атину, а касније био на услузи Атињанима на селеукидском двору. Осим њега, поведочен је извесни човек из Пергама непознатог имена који је дошао у Атину да буде подучен филозофији, а помагао је Атињанима да се одбране од напада Филипа V.⁴⁶⁶ Као што се да видети, Атенин град је због свог угледа био врло привлачан странцима за стицање високог образовања.

Сама атинска држава увиђала је значај образовања за своје грађане. Витрувије тврди да је школовање било обавезно у Атини. У последњој трећини II века п.н.е. ефеби су као једно од својих задужења имали да посећују предавања филозофа. То јасно сведочи о бризи Атињана да им омладина буде образована.⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ App. Syr. 68; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 281; Strootman, *The Hellenistic Royal Court*, 186.

⁴⁶⁵ Cic. *De Or.* I 10, 45, 47, 57, 18, 82, II 90, 365, III 18, 68; Nep. *Attic.* XII 3; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 216.

⁴⁶⁶ Аристокреонт: IG II³ 1 1291; непознати Пергамац: IG II³ 1 1261; остали натписи: IG II³ 1 1413; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 290, 293.

⁴⁶⁷ Уп. IG II² 1006, 1009, 1030; Vit. *De Arch.* VI intr. 3; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 290; P. Schmitter, *Compulsory Schooling at Athens and Rome?: A Contribution to the History of Hellenistic Education*, *AJP* 96/3 (1975), pp. 284, 286; Strootman, *The Hellenistic Royal Court*, 199; Haake, *Documentary Evidence, Literary Forgery, or Manipulation of Historical Documents?*, 474–476.

Променљиво лице Атине

Током целокупног периода хеленизма, Атина је доживљавала промене у архитектури (ако се то може тако назвати). С једне стране ратна разарања довела су до уништења бројних зграда. Са друге, сâми Атињани и њихови богати еуергети градили су разне грађевине које су мењале изглед Атине.

Током ратних разарања, која су на један или други начин увек била повезана са Македонцима, Атина је губила своје грађевине. Антигон Гоната спалио је храм Посејдона Коњичког, а може се претпоставити да је током својих упада у Атику уништио још неке зграде. Потом, у сукобима између македонског краља са Ахајцима и Етолцима, Атика је била пустошена. Арат је у више наврата допирао до самих зидина Атине и Пиреја.⁴⁶⁸ У затишјима, Атињани су предузимали поправку срушених и оштећених зидова и зграда. У томе су се истицали заповедници атичких тврђава, који су, неретко о свом трошку, поправљали зидине.⁴⁶⁹

Миран период између ослобођења од Македонаца и почетка рата са Филипом V, Атињани су искористили да би са једне стране учврстили, а са друге улепшали свој град. Забележено је да су се браћа Еуриклид и Микион потрудили да обнове зидине Атине и Пиреја, пристаништа у Пиреју, као и атичке тврђаве. Тврђава Сунион је у ово време била дограђивана. Саграђен је и арсенал на Аресовом брду. Апола из Колофона је у своје и у име своја два сина дао новац за утврђивање пристаништа у Зеи. У ово време, Атињани су подигли нови храм на Агори, посвећен Демосу и Харитама. За градњу храма били су заслужни Еуриклид и Микион, из чије породице је и било свештенство тог храма. Касније су на том месту подизане статуе за атинске еуергете. Осим тог храма, у II половини III века п.н.е. у Атини су подигнути једна башта и један гимназиј. Башту је уредио пергамски владар Атал I за филозофа Лакида. Када се Атина ставила под заштиту Птолемеја III Еуергета подигла је гимназиј који је носио његово име.⁴⁷⁰

Са почетком Другог македонског рата, Атина се опет нашла на удару. Гонатин унук Филип V, више пута је слао своје војсковође да пустоше Атику. На крају је и лично

⁴⁶⁸ Paus. I 30; Plut. Arat. 24, 33, 34; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 146, 163–166; Bayliss, *After Demosthenes, Politics of Early Hellenistic Athens*, 112; Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, 7–8.

⁴⁶⁹ *I Rhamnous* 1, 3, 10, 17; *I Eleus.* 196, 211; *IG II²* 1225; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 69, 150.

⁴⁷⁰ Тврђаве и пристаништа: *IG II³* 1 1160, редови 14–15, *IG II³* 1 1141, редови 10–15; храм Демоса и Харита: *IG II³* 1 1137, ред 39; Лакидеј: Diog. Laert. IV 8, 59; Птолемејон: Paus. I 17; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 174, 180, 183, 186; Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, 29; Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, 67–68, 198; Burstein, *Translated documents of Greece and Rome* 3, натпис 67, 90–91.

дошао са војском. Остало је забележено да је спалио Киносарг и Ликеј, као и да је уништио многе храмове и гробове у Атици. После његових напада, Атињани су морали да сређују насталу штету. У томе су се истакли и ефеби, који су гасили пожаре, сређивали Ликеј и слично. За освету Антигонидима, Атињани су срушили све македонске статуе, међу којима се истицала коњичка статуа Деметрија Полиоркета, као и натписе.⁴⁷¹

Атина је уживала дуг период мира, до почетка Митридатовог рата. Током II века п.н.е. у Атини је саграђено неколико великих и значајних грађевина. Краљ Антиох IV Епифан истакао се као један од најзначајнијих атинских еуергета. Једно од дела по коме је остао познат и у антици био је покушај завршетка градње храма Зевса Олимпијског у Атини. За тај посао унајмио је римског архитекту Децима Косутија и вероватно уложио много новца, али храм је остао недовршен. Пергамски владар Еумен II подигао је импресиван трем дугачак 163 метара на јужној страни Акропоља. Његов брат и наследник Атал II подигао је мањи трем на источној страни Агоре, дуг 116 метра. Под утицајем пергамске архитектуре био је и нови Метроон, који је сазидан током тог периода. Као знак захвалности, Атињани су свој тројници владара подигли статуе. Што се Делоса тиче, због повећаног обима трговине долази до проширења острвске луке, приликом чега је дограђено још пет пристаништа.⁴⁷²

Током времена, у Атини (и на Делосу) било је много „ситних“ радова, који нису укључивали подизање велелепних грађевина, већ сређивање храмова, подизање статуа или поклањање заветних дарова. Атињани су се у једном тренутку подухватили сређивања фасаде на Толосу. Асклепијеви свештеници су средином трећег века претопили многе златне и сребрне предмете из свог храма и поставили их као посвету, можда у облику статуе. Три деценије касније нешто слично урадили су и свештеници Хероја Лекара. Калистин свештеник Киденор својим новцем подигао је један камени споменик. Управник Бендидиног култа, Стефан, подухватио се поправке храма те богиње око 190. г.п.н.е. Осим овога, посведочено је постојање малог храма у част Асклепија и Хигије. Колико је сличних, малих приватних светилишта „никло“ у Атини

⁴⁷¹ IG II³ 1 1256; App. Mac. 4; Diod. XXVIII 7, 1; Liv. AUC XXXI 1, 14, 16, 24–26, 44; Polyb. XVI 27; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 197, 199–200; Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, 123; Thompson, *Athens Faces Adversity*, 352–354.

⁴⁷² Gran. Lic. XXVIII 6; Vitruv. *De Arch.* V 9, 1, VII intr. 15, 17; Liv. AUC XLI 20; Polyb. XXVI 1; Strab. IX 1, 17; Plut. *Ant.* 60; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 223, 226; Casson, *The Grain Trade of the Hellenistic World*, 179; Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, 68; Strootman, *The Hellenistic Royal Court*, 56; Burstein, *Translated documents of Greece and Rome 3*, натпис 38, 51–52; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 563, 573–574; Thompson, *Athens and the Hellenistic Princes*, 256–259.

и на Делосу, тешко је рећи.⁴⁷³ Атину су улепшавале бројне посвете како хеленистичких владара тако и приватних личности. Пирејски заповедник Хераклит посветио је Атени Победници стеле са сценама које приказују Гонатину победу над Келтима. Краљ Атал, није сигурно први или други по реду, поклонио је Атини фриз на коме је представио гигантомахију, борбу Атињана и Амазонки, Маратонску битку и своју борбу против Гала. Споменути Антиох Епифан посветио је штит са горгонином главом.⁴⁷⁴

Атињани су током овог периода подигли и велики број статуа. Оне су подизане краљевима у знак захвалности. Паусанија сведочи да је сваки од Птолемеја имао статуу у Атини, близу Одеона. Осим тога, на том месту стајали су кипови Јубе Либијца и краља Пира. Пергамски владари Еумен II и Атал II имали су своје статуе на Акропољу изнад Дионисовог позоришта. Статуу је имао и Антиох Епифан.⁴⁷⁵ Угледни и моћни римски грађани били су такође почаствовани статуама у Атини. Познато је да су кипови подигнути за Секста Помпеја и Луција Корнелија Сулу.⁴⁷⁶ Осим ових страних великодостојника, сачувана су сведочанства о статуама за филозофа Карнеада, филозофа Хрисипа из Соли, као и бројни натписи који сведоче да су истакнути атински грађани добијали бронзане статуе у знак почести.⁴⁷⁷

На Делосу је статуа било у заиста великом броју. На тај начин су почаствовани хеленистички краљеви, угледни Римљани, цењени Атињани и сви они који су могли да себи приуште такав луксуз.⁴⁷⁸

У уништавању Атине и Пиреја посебно се истакао Луције Корнелије Сула. Током његовог напада на Атину и Пиреј, Римљани су посеekli Ликеј и Академију да би набавили дрва за опсадне справе, спалили здање које је личило на Ксерксов шатор, уништили су Асклепијев храм у подножју Акропоља, оштетили су Ерехтејон. После пробијања зидина, Римљани су опустошили Атину, а када су заузели Пиреј, спалили су Арсенал,

⁴⁷³ *IG* II³ 1 1010, 1028, 1154, 1220, 1300; *IG* II² 1324, 1364.

⁴⁷⁴ Paus. I 21, 25, V 12, X 21; Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, 200–201; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 563.

⁴⁷⁵ *IG* II³ 1 1323; Paus. I 8, 9, 11, 17; Habicht, *Athens and the Attalids in the Second Century B. C.*, 572.

⁴⁷⁶ Секст Помпеј: *Syll.*³ 700; Сулина статуа: *IG* II² 4103; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 295.

⁴⁷⁷ Карнеад: *Syll.*³ 666; остале статуе: *IG* II² 3448; *IG* II³ 1 1214, 1281, 1292; Страбон наводи (IX 1, 20) да су Атињани после бега Деметрија Фалеронског Старијег порушили 300 његових статуа. Иако је број вероватно преувеличан и даље сведочи о великом броју Деметријевих споменика; Burstein, *Translated documents of Greece and Rome* 3, натпис 77, 100–101; Osborne, *Naturalization* III, T107, 98; Thompson, *Athens and the Hellenistic Princes*, 260.

⁴⁷⁸ *ID* 1517, 1518, 1526, 1535, 1554, 1557–1559, 1739, 1810–1813; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 251–254, 257; о статуама на Делосу детаљније у Dillon, Palmer Balthes, *Honorific Practices and the Politics of Space on Hellenistic Delos*, 207–246.

бродоградилиште и друге познате зграде. Аристион је спалио Одеон пре него што се повукао на Акропољ.⁴⁷⁹

⁴⁷⁹ App. *Mithr.* 30–38, 40–41; Cic. *Ver.* II 127; Paus. I 20; Plut. *Sull.* 12, 14; Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, 305–307; Chaniotis, *War in the Hellenistic World*, 215–216.

Закључак

Како се чини, историја Атине током хеленистичког доба била је одређена односом према великим силама, била то Македонија, Египат, Рим или Понтско краљевство Митридата VI Еупатора. Политички и војни догађаји били су испреплетани са друштвеним и економским развојем. Скоро целу другу половину III века п.н.е. Атина је провела „под сенком“ Македоније. Осим тридесетогодишњег периода мира под Еуриклидом и Микионом, атинску историју трећег века старе ере карактеришу ратни сукоби на један или други начин повезани са Антигонидима. Атињани су изнова преживљавали пљачкашке и рушилачке упаде на своју територију. Као последица тога економија је ослабила, а становништво се смањивало. У једном тренутку, Атина није ковала свој новац.

Ствари су се преокренуле у II веку п.н.е. Атина се ставила под заштиту Рима и то јој је доносило велике користи. Заштита од ратних разарања коју су римске легије пружиле, а од 166. г.п.н.е. и поседовање острва Делоса донели су прво економски опоравак, а касније велико богатство Атињанима. Поред тога, атинска територија је увећана. Одмах после краја Трећег македонског рата Атињани су добили острва Делос, Лемнос, Имброс и Скирос, а на копну некадашњи беотски полис Халијарт. Сигурни у римску подршку, Атињани су средином другог века старе ере показивали агресију према Оропу, који су опљачкали, као и према Деметрију, Сараписовом свештенику на Делосу. Међутим, показало се да у овим догађајима нису имали потпуну римску подршку.

Утицај Делоса на Атину био је заиста велики. Поред економског значаја, поседовање тог острва је довело и до промена у друштвеној, а могуће и у политичкој структури. У Атини су се појавиле нове богате и угледне породице које су се обогатиле путем трговине на Делосу. Политичка моћ у Атенином полису постепено је почела да се концентрише у рукама припадника старих и нових богатих породица. Тако се Атина с временом почела претварати у олигархију, иако је наизглед била демократија.

Атина је имала велики друштвени, а пре свега културни и образовни углед. Током III и II века старе ере више пута је учествовала у покушајима измирења сукобљених страна. Можда и најбољи пример угледа и дипломатске способности њених грађана је догађај са краја Антиоховог рата када су угледни Атињани потпомогли склапање примирја између Римљана и Етолаца. Филозофске школе које су постојале у Атини у хеленистичком добу привлачиле су људе жељне знања из целог Медитерана. Ученици

тих школа били су како хеленистички владари, тако и истакнути Римљани. Угледу града доприносиле су религијске светковине, праћене музичким и атлетским надметањима, слављене у величанственом стилу.

На крају овог хронолошког периода Атина је доживела и тиранију. Потпомогнути Понтом, прво Атенион, а онда Аристион преузели су потпуну власт у Атини. То је било праћено протеривањима и убиствима грађана и одузимањем њихове имовине. После готово једног века савеза, Атина је „окренула леђа“ Риму. Како се испоставило, то је била погрешна одлука, јер Луције Корнелије Сула није имао милости приликом освајања Атине и Пиреја. Том приликом Атина и Пиреј су доживели пустошење незабележено до тада. Међутим, осим губитка људских живота и материјалних оштећења, Атина није претрпела никакву другу казну. Територија је остала нетакнута, а на власт су се вратили људи верни Риму, који су владали и пре Атениона и Аристиона.

Библиографија

Извори:

Corinth VIII 2, The Latin Inscriptions 1896-1926, ed. Allen B. West, Princeton 1931. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/320?location=16>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Corpus des inscriptions de Delphes, I–IV, Vol. IV, Documents Amphictioniques, ed. François Lefèvre, with contributions by Didier Laroche and Olivier Masson, Paris 2002. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/445?location=11>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

D.F. McCabe, *Miletos Inscriptions. Texts and List*, The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia, The Institute for Advanced Study, Princeton 1984, Packard Humanities Institute CD #6, 1991. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/511?location=1694>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Eleusis, The Inscriptions on Stone, Documents of the Sanctuary of the Two Goddesses and Public Documents of the Deme, 2 vols. in 3 parts, ed. K. Clinton, Vivliothēkē tēs en Athēnais Archaialogikēs Hetaireias, 236 and 259, Athens 2005-2008. (преузето са <https://www.atticinscriptions.com/browse/bysource/IEleus/>; <https://epigraphy.packhum.org/book/876?location=7> свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Fouilles de Delphes, III. Épigraphie, Fasc. 1, Inscriptions de l'entrée du sanctuaire au trésor des Athéniens, ed. Émile Bourguet. Paris 1929, Fasc. 2, *Inscriptions du trésor des Athéniens*, ed. Gaston Colin. Paris 1909-1913, Fasc. 3, *Inscriptions depuis le trésor des Athéniens jusqu'aux bases de Gélon*, 2 vols, Paris 1932-1943. Vol. 1, ed. Georges Daux and Antoine Salać (1932); vol. 2, Georges Daux (1943), Fasc. 4, *Inscriptions de la terrasse du temple et la région nord du sanctuaire*, 4 vols, Paris 1930-1976, Vol. 1, ed. Gaston Colin (1930); vol. 2, ed. Robert Flacelière (1954); vol. 3, ed. André Plassart (1970); vol. 4, ed. Jean Pouilloux (1976), Fasc. 5, *Les Comptes du IVe siècle*, ed. Émile Bourguet. Paris 1932. [Replaced by *CID II* (1989).], Fasc. 6, *Inscriptions du théâtre*, ed. Natan Valmin. Paris 1939, Chron. Delph., *Chronologie delphique*, by Georges Daux. Paris 1943. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/452?location=11>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores, 2nd edn., Parts I-III, ed. Johannes Kirchner, Berlin 1913-1940, Part I, 1-2 (1913-1916) = Decrees and Sacred

Laws (Nos. 1-1369); Part II, 1-2 (1927-1931) = Records of Magistrates and Catalogues (Nos. 1370-2788); Part III, 1 (1935) = Dedications and Honorary Inscriptions (Nos. 2789-5219); Part III, 2 (1940) = Funerary Inscriptions (Nos. 5220-13247) (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/5?location=7>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Inscriptiones Graecae. Vol. II et III, Inscriptiones Atticae Euclidis anno posterioris, Editio tertia, Pars I, Fasciculus II (nn. 292–572), Fasciculus IV (844–1134), Fasciculus V (1135–1461), eds. S.D. Lambert (292–572), M.J. Osborne et S.G. Byrne (844–1134), V.N. Bardani et S.V. Tracy (1135–1461), De Gruyter, Berlin 2012–2014. (преузето са <https://www.atticinscriptions.com/browse/bysource/IGII31/>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Inscriptiones Graecae, IV, Inscriptiones Argolidis, 2nd edn. Fasc. 1, Inscriptiones Epidauri, ed. Friedrich Hiller von Gaertringen, Berlin 1929. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/6?location=16>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Inscriptiones Graecae, VII, Inscriptiones Megaridis, Oropiae, Boeotiae, ed. Wilhelm Dittenberger, Berlin 1892. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/13?location=11/>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Inscriptiones Graecae IX,1, 2nd edn., ed. Günther Klaffenbach. Berlin 1932-1968, Fasc. 1, *Inscriptiones Aetoliae* (1932); fasc. 2, *Inscriptiones Acarnaniae* (1957); fasc. 3, *Inscriptiones Locridis occidentalis* (1968). (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/9?location=11> свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Inscriptiones Graecae XI, Inscriptiones Deli, fasc. 4, ed. Pierre Roussel. Berlin 1914. Nos. 510-1349. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/17?location=6>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Inscriptiones Graecae XII,5, Inscriptiones Cycladum, Ios, Sikinos, Naxos, Paros, OIiaros, Siphnos, Seriphos, Kythnos, Keos, Gyaros, Syros, Andros and Tenos, ed. Friedrich Hiller von Gaertringen. 2 vols. Berlin 1903-1909. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/21?location=6> свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Inscriptiones Graecae XII, 8, Inscriptiones insularum maris Thracici, Lemnos, Imbros, Samothrace, Thasos, Skiathos (etc.) and Skyros, ed. Carl Friedrich. Berlin 1909. (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/23?location=6>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Inscriptions de Délos. 7 vols, Paris 1926-1972, Vol. 6 [1], Nos. 1-88, ed. André Plassart (1950); vol. 7 [2], nos. 89-104³³, ed. Jacques Coupry (1972); vol. 1 [3], nos. 290-371, ed. Félix Durrbach (1926); vol. 2 [4], nos. 372-509, ed. Félix Durrbach (1929); vol. 3 [5], nos. 1400-1496, ed. Félix Durrbach and Pierre Roussel (1935); vol. 4 [6], nos. 1497-2219, eds. Pierre Roussel and Marcel Launey (1937); vol. 5 [7], nos. 2220-2879, eds. Pierre Roussel and Marcel Launey (1937). (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/1?location=6>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Ο δήμος του Ραμνούντος, II, Οι επιγραφές, ed. Β.С. Petrakos, Athens 1999. (преузето са <https://www.atticinscriptions.com/browse/bysource/IRhamn/>; <https://epigraphy.packhum.org/book/782?location=7>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Supplementum Epigraphicum Graecum. vols. 1-11, ed. Jacob E. Hondius, Leiden 1923-1954, vols. 12-25, ed. Arthur G. Woodhead. Leiden 1955-1971, vols. 26-41, eds. Henry W. Pleket and Ronald S. Stroud, Amsterdam 1979-1994, vols. 42-44, eds. Henry W. Pleket, Ronald S. Stroud and Johan H.M. Strubbe, Amsterdam 1995-1997, vols. 45-49, eds. Henry W. Pleket, Ronald S. Stroud, Angelos Chaniotis and Johan H.M. Strubbe, Amsterdam 1998-2002, vols. 50- , eds. Angelos Chaniotis, Ronald S. Stroud and Johan H.M. Strubbe, Amsterdam 2003- . (преузето са <https://epigraphy.packhum.org/book/172?location=7>; <https://www.atticinscriptions.com/browse/bysource/SEG/>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Sylloge Inscriptionum Graecarum, 3rd edition, ed. W. Dittenberger, Leipzig 1915–1924. (преузето са <http://attalus.org/docs/sig.html>; <https://www.atticinscriptions.com/browse/bysource/IGII31/>; <https://epigraphy.packhum.org/book/347?location=1>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

The Athenian Agora, Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens, XVI The Decrees, ed. A. G. Woodhead Princeton 1997.

The Athenian Agora, Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens, XV The Athenian Councillors, eds. B. D. Meritt, J. S. Traill, Princeton 1974. (преузето са <https://www.atticinscriptions.com/browse/bysource/AgoraXV/>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

Richard S. Ascough and John S. Kloppenborg, *Greco-Roman Associations: Texts, Translations, and Commentary, vol. I: Attica, Central Greece, Macedonia, Thrace*, de Gruyter,

Berlin 2011. (преузето са <http://philipharland.com/greco-roman-associations/>, свим натписима приступљено 10.6.–30.8. 2018.).

M.M. Austin, *The Hellenistic World from Alexander to Roman Conquest: A Selection of Ancient Sources in Translation*, Second Augmented Edition, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

S.M. Burstein, *Translated documents of Greece and Rome 3: The Hellenistic Age from the Battle of Ipsos to the Death of Cleopatra VII*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.

S.D. Lambert, The Social Construction of Priests and Priestesses in Athenian Honorific Decrees from the Fourth Century BC to the Augustan Period, y: *Civic Priests: Cult personnel in Athens from the Hellenistic Period to Late Antiquity*, eds. M. Horster, A. Klöckner, De Gruyter, Berlin 2011, pp. 67-133.

Michigan Papyri, vol. I, Nos. 1–120, Zenon Papyri, ed. C.C. Edgar, University of Michigan Studies, Ann Arbor (Humanistic Series 24) 1931. (преузето са <http://papyri.info/ddbdp/p.mich;1;3>, 15.8. 2018.).

Zenon Papyri, Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire, ed. C.C. Edgar, vol. I, Nos. 59001–59139, Cairo 1925. (преузето са <http://papyri.info/ddbdp/p.cair.zen;3;59426/> <http://papyri.info/ddbdp/p.cair.zen;1;59012/>, 15.8. 2018.)

F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, I–III, 18 vols, No 35 (Ctesicles), No 81 (Philochorus), No 87 (Poseidonius), No 244 (Apolodorus), No 257a (Phlegon), Berlin 1923–1926, Leiden 1940–1958.

Aelian, *Historical Miscellany*, Translated by Nigel G. Wilson, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1997.

Annales Grani Liciniani Reliquiae, ed. N. Criniti, 1981 (преузето са <http://latin.packhum.org/canon#a1257> 12.6. 2018.).

Granius Licinianus, *Histories*, Edited by A. Smith (енглески превод преузет са <http://attalus.org/translate/granius.html> 12.6.2018.)

Appian's Roman History, vol. II Books VIII part II–XII, Translated by Horace White, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1962.

Aristotelov Ustav Atenski, preveo, uvod i bilješke napisao Niko Majnarić, Izdavački zavod Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti, Zagreb 1948.

Athenaeus, *The Deipnosophists, Or Banquet Of The Learned Of Athenaeus*, Translated by C.D. Yonge, Henry G. Bohn, London 1854. (preuzeto sa <http://www.attalus.org/info/athenaeus.html>).

Callimachus, *Epigrams, Aitia*, Callimachus, Lycophron, Aratus, with an English translation by A.W. Mair, G.R. Mair, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1931.

Cornelius Nepos, *A Selection, Including the Lives of Cato and Atticus*, Translated, with Introduction and Commentary by Nicholas Horsfall, Clarendon Press, Oxford (Clarendon Ancient History Series) 1989.

Cicero, *Brutus, Orator*, Translated by G. L. Hendrickson, H. M. Hubbell. Loeb Classical Library 342. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1939.

Cicero, *De Imperio Cn. Pompei ad Quiritis Oratio*, Cicero, *Select Orations*, Edited with an Introduction, Parallel Sections from Sallust, Word-Groups, Synonyms, Review Questions and Vocabulary by Benjamin L. D'Ooge, Benj. H. Sanborn & Co., Chicago, New York, Boston 1915.

Cicero, *De Imperio Cn. Pompei*, Cicero, *Political Speeches*, Translated, with Introduction and Notes by D.H. Berry, Oxford University Press, Oxford (Oxford World's Classics) 2006.

Cicero, *De Oratore in two volumes*, vol. I, books I, II, *Cicero in Twenty-eight volumes, vol. III*, With an English Translation by E.W. Sutton, Completed, With an Introduction, by H. Rackham, William Heinemann Ltd. London, Harvard University Press, Cambridge MA (Loeb Classical Library) 1947.

Cicero, *De Oratore in two volumes*, vol. II, book III, Together with the *De Fato, Paradoxa Stoicorum, De Partitione Oratoria*, With an English Translation by H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1948.

Cicero, *Letters to Atticus*, In Three Volumes, vol. III, With an English Translation by E.O. Winstedt, William Heinemann Ltd., London, Harvard University Press, Cambridge MA (Loeb Classical Library) 1961.

Cicero, *On the Commonwealth* and *On the Laws*, Edited by James E.G. Zetzel, Cambridge University Press, Cambridge (Cambridge Texts in the History of the Political Thought) 1999.

Diodorus Siculus, *Library of History*, Diodorus of Sicily in Twelve Volumes with an English Translation by Charles L. Sherman, vol. VII, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1952, vol. VIII, Translated by C. Bradford Welles, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1963, vols. XI, XII, Translated by F.R. Walton, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1957, 1967.

Диодор са Сицилије, *Историјска библиотека*, књиге 17–22, предговор, превод са грчког и коментар Маријана Рицл, Матица српска, Нови Сад, 1998.

Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, In Two Volumes, Translated by R.D. Hicks, vol. I, Harvard University Press, Cambridge, MA William Heinemann Ltd., London (Loeb Classical Library) 1959, vol. II, William Heinemann Ltd., London, G.P. Putnam's Sons, New York (Loeb Classical Library) 1925.

Diogenes Laertius, *Lives of the Eminent Philosophers*, Translated by Pamela Mensch, Edited by James Miller, Oxford University Press, Oxford 2018.

Gellius, *Attic Nights, Volume II: Books 6-13*, Translated by J. C. Rolfe, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1927.

St. Jerome (Hieronymus), *Chronological Tables*, Edited by A. Smith (енглески превод преузет са <http://attalus.org/translate/jerome1.html> 10.6. 2018.)

Јосиф Флавије, *Јудејске старине*, превео са енглеског издања Владан Добривојевић, Двери, Београд 2008.

Livy, *The Dawn of the Roman Empire: Books Thirty-One to Forty*, Translated by Y.C. Yardley, With an Introduction and Notes by Waldemar Heckel, Oxford University Press, Oxford (Oxford World's Classics) 2000.

Livy, *Rome's Mediterranean Empire: Books-Forty One to Forty-Five and the Periochae*, Translated with the Introduction and Notes by Jane D. Chaplin, Oxford University Press, Oxford (Oxford World's Classics) 2007.

Livy, Books XXXVIII–XXXIX, With an English Translation by Evan T. Sage, In Thirteen Volumes, vol. XI, William Heinemann Ltd., London, Harvard University Press, Cambridge MA (Loeb Classical Library) 1936.

Livy, Books XLIII–XLV, Translated by Alfred C. Schlesinger, In Fourteen Volumes, vol. XIII, William Heinemann Ltd. London, Harvard University Press, Cambridge MA (Loeb Classical Library) 1951.

Lucian, *Zeuxis or Antiochus*, with an English Translation by K. Kilburn, in Eight Volumes, vol. VI, William Heinemann Ltd., London, Harvard University Press, Cambridge MA (Loeb Classical Library) 1959.

Marcus Junianus Justinus, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, translated, with notes, by the Rev. John Selby Watson, Henry G. Bohn, London 1853. (преузето са <http://www.forumromanum.org/literature/justin/english/index.html>).

Justin, *Epitome of Pompeius Trogus, Prologi*, Translated by Roger Pearse, Ipswich, 2003 (преузето са <http://www.tertullian.org/fathers/justinus08prologi.htm> 7.7. 2018.).

Paulus Orosius, *The Seven Books of History Against the Pagans*, Translated by Roy J. Deferrari, The Catholic University of America Press, Washington D.C. (The Fathers of the Church, A New Translation, vol. 50) 1981.

Паусанија, *Onuc Хеладе I-II*, превела Љиљана Вулићевић, Матица српска, Нови Сад 1994.

Pliny, *Natural History*, With an English translation by H. Rackham, In Ten Volumes, vol. IX, Libri XXXIII–XXXV, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1961.

Polyaenus's Stratagems of War, Translated From the Original Greek, by R. Shepherd, printed for George Nicol, London 1793. (преузето са <http://www.attalus.org/info/polyaenus.html>).

Полибије, *Историје I-II*, превод и коментар Маријана Рицл, Матица Српска, Нови Сад, 1988.

Plutarh, *Usporedni životopisi I*, Numa, Emilije Paulo, Marko Katon (Stariji), prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb 1988.

Plutarh, *Usporedni životopisi II*, Tit Flaminin, Sula, Lukul, prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb 1988.

Plutarh, *Usporedni životopisi III*, Agis, Kleomen, Demetrije, Antonije, Arat, prijevod i bilješke Zdeslav Dukat, August Cezarec, Zagreb 1988.

Plutarch, *A Letter of Condolence to Apollonius (Consolatio ad Apollonium)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 2, 86B–176F, with an English translation by Frank Cole Babbitt, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1962.

Plutarch, *Sayings of Kings and Commanders (Regum et Imperatorum Apophthegmata)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 3, 172A–263C, with an English translation by Frank Cole Babbitt, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1961.

Plutarch, *Were the Athenians more Famous in War or in Wisdom? (Bellone an Pace Clariores Fuerint Athenienses)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 4, 263D–351B, with an English translation by Frank Cole Babbitt, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd. London (Loeb Classical Library) 1962.

Plutarch, *On the Delays of the Divine Vengeance (De Sera Numinis Vindicta)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 7, 523C–612B, with an English translation by Phillip H. de Lacy and Benedict Einarson, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1959.

Plutarch, *Table Talk (Quaestiones Convivales)*, *Plutarch's Moralia in Sixteen Volumes*, vol. 8, 612B–697C, with an English translation by Paul A. Clement and Herbert B. Hoffleit, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1969.

(Pseudo-)Plutarch, *Lives of the Ten Orators (Vitae Decem Oratorum)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 10, 771E–854D, with an English translation by Harold North Fowler, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1960.

Plutarch, *On Stoic Self-Contradictions (De Stoicorum Repugnantiis)*, *Plutarch's Moralia in Fifteen Volumes*, vol. 13/2, 1033B–1086B, with an English translation by Harold Cherniss, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1976.

Svidae Lexicon, edidit Ada Adler, Pars IV Π–Ψ, Editto Stereotypa Editionis Primae (MCMXXXV), KG–Saur, München, Leipzig 2001.

"Philochorus", Suda On Line, Tr. D. Graham, J. Shipley 25.10. 2002. (<http://www.stoa.org/sol-entries/phi/441>, приступљено 12.8. 2018.).

Tacitus, *The Annals: The Reigns of Tiberius, Claudius and Nero*, Translated by J.C. Yardley, with the Introduction and Notes by Anthony A. Barrett, Oxford University Press, Oxford (Oxford World's Classics) 2008.

Teles, *On Exile*, Translated by R. Dobbin, y: *The Cynic Philosophers: From Diogenes to Julian*, Translated by Robert Dobbin, Penguin Books, London (Penguin Classics) 2012.

The Greek Anthology, with an English Translation by W.R. Paton, in Five Volumes, vol. I William Heinemann, London, G.P. Putnam's Sons, New York (Loeb Classical Library) 1920, vol. III, William Heinemann, London, G.P. Putnam's Sons, New York (Loeb Classical Library) 1917.

The Geography of Strabo, with an English translation by Horace Leonard Jones, in eight volumes, vol. 1, William Heinemann, London, Harvard University Press, Cambridge MA (Loeb Classical Library) 1949, vol. 4, William Heinemann, London, G.P. Putnam's Sons, New York (Loeb Classical Library) 1927, vol. 5, Harvard University Press, Cambridge MA, William Heinemann Ltd, London (Loeb Classical Library) 1949, vol. 6, William Heinemann Ltd, London, Harvard University Press, Cambridge MA (Loeb Classical Library) 1950.

Vitruvius, *The Ten Books on Architecture*, Translated by M.H. Morgan, with Illustrations and Original Designs Prepared under the Direction of H.L. Warren, N. Robinson Jr., Harvard University Press, Cambridge MA, Humphrey Milford, London, Oxford University Press, Oxford 1914.

Литература:

М. Будимир, М. Флашар, *Преглед римске књижевности: De Auctoribus Romanis*, Научна књига, Београд 1986.

Н. Вујчић, *Градови Јоније под римском влашћу (133. ст. е.–300. н. е.): Историја, друштво, институције*, Филозофски факултет, Београд 2014.

М.Н. Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, Дерета, Београд 2003.

- М. Мирковић, *Историја Римске државе: Од Ромула, 753. године пре Христа до смрти Константина, 337. године нове ере*, Службени гласник, Београд 2014.
- М. Обрадовић, *Страбон из Амације*, Еволута 2018. (у припреми).
- Ф. Папазоглу, *Историја Хеленизма*, СКЗ, Београд 2010.
- S.R. Ager, Rhodes: The Rise and Fall of a Neutral Diplomat, *Historia* 40/1 (1991), p. 10–41.
- A.J. Bayliss, *After Demosthenes, Politics of Early Hellenistic Athens*, Continuum, London, New York 2011.
- H. Bengtson, *Introduction to Ancient History*, Translated from the Sixth Edition by R.I. Frank and Frank D. Gilliard, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1969.
- A. Bresson, Grain from Cyrene, y: *The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC*, eds. Z.H. Archibald, J.K. Davies, V. Gabrielsen, Oxford University Press, Oxford 2011, pp. 66–95.
- K. Bringmann, The King as Benefactor: Some Remarks on Ideal Kingship in the Age of Hellenism, y: *Images and ideologies: Self-definition in the Hellenistic world*, A. Bulloch, E.S. Gruen, A. A. Long, A. Stewart (eds), University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1993, pp. 7–24.
- S.L. Budin, *Intimate Lives of Ancient Greeks*, Praeger, an Imprint of ABC-CLIO LLC, Santa Barbara, Denver, Oxford 2013.
- G.R. Bugh, Athenion and Aristion of Athens, *Phoenix* 46/2 (1992), pp. 108–123.
- S.G. Byrne, Four Athenian Archons from Third Century BC, *MedArch* 19/20 (2006/2007), pp. 169–179.
- J. Camp, M. Ierardi, J. McInerney, K. Morgan, G. Umholtz, An Athenian Dedication to Herakles at Panopeus, *Hesperia* 66/2 (1997), pp. 261–269.
- J. McK. Camp II, J.H. Kroll, The Agora Mint and the Athenian Bronze Coinage, *Hesperia* 70/2 (2001), pp. 127–162.
- P. Cartledge, A. Spawforth, *Hellenistic and Roman Sparta: A Tale of Two Cities*, Routledge, London, New York 2002.
- L. Casson, The Grain Trade of the Hellenistic World, *TPAPhS* 85 (1954), pp. 168–187.

- A. Chaniotis, *War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History*, Blackwell Publishing, Malden MA, Oxford, Carlton Victoria 2005.
- A. Chaniotis, The Impact of War on the Economy of Hellenistic Poleis: Demand Creation, Short-Term Influences, Long-Term Impacts, y: *The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC*, eds. Z.H. Archibald, J.K. Davies, V. Gabrielsen, Oxford University Press, Oxford 2011, pp. 122–141.
- Civic Priests: Cult personnel in Athens from the Hellenistic Period to Late Antiquity*, eds. M. Horster, A. Klöckner, De Gruyter, Berlin 2011.
- J.K. Davies, The Well-Balanced *Polis*: Ephesos, y: *The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC*, eds. Z.H. Archibald, J.K. Davies, V. Gabrielsen, Oxford University Press, Oxford 2011, pp. 177–206.
- William Desmond, *Cynics*, Acumen, Stocksfield 2008.
- S. Dillon, E. Palmer Baltes, Honorific Practices and the Politics of Space on Hellenistic Delos: Portrait Statue Monuments Along the Dromos, *AJA* 117/2 (2013), pp. 207–246.
- S. Dow, A Leader of the Anti-Roman Party in Athens in 88 B. C., *CPh* 37/3 (1942), pp. 311–314.
- S. Dow, Panathenaic Amphorae from the Hellenistic Period, *Hesperia* 5/1 (1936), pp. 50–58.
- S. Dow, The Egyptian Cults in Athens, *HTR* 30/4 (1937), pp. 183–232.
- A.M. Eckstein, The Pact Between the Kings, Polybius 15.20.6, and Polybius' View of the Outbreak of the Second Macedonian War, *CPh* 100/3 (2005), pp. 228–242.
- W.S. Ferguson, *Hellenistic Athens: An Historical Essay*, Macmillan and Co., London 1911.
- W.S. Ferguson, S. Dow, The Decree of the Athenian Garrisons Honoring Theophrastos I.G. II² 1303, *Hesperia* 2/3 (1933), pp. 447–449.
- W.S. Ferguson, Athens and Hellenism, *AHR* 16/1 (1910), pp. 1–10.
- D.J. Geagan, A Family of Marathon and Social Mobility in Athens of the First Century B. C., *Phoenix* 46/1 (1992), pp. 29–44.
- D.J. Geagan, The Athenian Constitution after Sulla, *Hesperia Suppl.* 12 (1967).

- M. Haake, Documentary Evidence, Literary Forgery, or Manipulation of Historical Documents? Diogenes Laertius and an Athenian Honorary Decree for Zeno of Citium, *CQ* 54/2 (2004), pp. 470–483.
- C. Habicht, An Ancient Baedeker and His Critics: Pausanias' "Guide to Greece", *PAPhS* 129/2 (1985), pp. 220–224.
- C. Habicht, Athens and Seleucids, y: C. Habicht, *Hellenistic monarchies – selected papers*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 2006, pp. 155–173.
- C. Habicht, Athens and the Attalids in the Second Century B. C., *Hesperia* 59/3 (1990), pp. 561–577.
- C. Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, Translated by D.L. Schneider, Harvard University Press, Cambridge MA 1997.
- C. Habicht, Die Beiden Xenokles von Sphettos, *Hesperia* 57/4 (1988), pp. 323–327.
- C. Habicht, Divine Honors for King Antigonos Gonatas in Athens, y: C. Habicht, *Hellenistic monarchies – selected papers*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 2006, pp. 285–288.
- C. Habicht, Eurykleides III of Kephisia, Victor at the Anakaia, *ZPE* 158 (2006), pp. 159–163.
- C. Habicht, *Hellenistic monarchies – selected papers*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 2006.
- C. Habicht, The Eponymous Archons of Athens from 159/8 to 141/0 B. C., *Hesperia* 57/3 (1988), pp. 237–247.
- C. Habicht, The Role of Athens in the Reorganization of the Delphic Amphictiony after 189 B. C., *Hesperia* 56/1 (1987), pp. 59–71.
- C. Habicht, Zu den Epimeleten von Delos 167–88, *Hermes* 119/2 (1991), pp. 194–216.
- C.W. Hedrick Jr., *Ancient History Monuments and Documents*, Blackwell Publishing, Malden MA, Oxford 2006.
- C.W. Hedrick Jr., Democracy and the Athenian Epigraphical Habit, *Hesperia* 68/3 (1999), pp. 387–439.
- E.G. Huzar, Roman-Egyptian Relations in Delos, *CJ* 57/4 (1962), pp. 169–178.

- Images and ideologies: Self-definition in the Hellenistic world*, A. Bulloch, E.S. Gruen, A. A. Long, A. Stewart (eds), University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1993.
- A.C. Johnson, The Creation of the Tribe Ptolemais at Athens, *AJP* 34/4 (1913), pp. 381–417.
- J. Kirchner, *Prosopographia Attica I–II*, Typis et Impensis Georgii Reimeri, Berlin 1901.
- J.H. Kroll, A.S. Walker, The Greek Coins, *The Athenian Agora* 26 (1993).
- C. Lagos, A Hoard of the Chremonidean War, *NC* 156 (1996), pp. 272–278.
- P. Liddel, Review: The Macedonians in Athens 322–229 B. C. Proceedings of an International Conference Held at the University of Athens, May 24–26, 2001 by O. Palagia and S. V. Tracy, *CR* 55/2 (2005), pp. 587–589.
- A.A. Long, *Hellenistic Philosophy: Stoics, Epicureans, Sceptics*, 2nd edition, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1986.
- A.H. McDonald, F.W. Walbank, The Origins of the Second Macedonian War, *JRS* 27/2 (1937), pp. 180–207.
- B.D. Meritt, Mid-Third-Century Athenian Archons, *Hesperia* 50/1 (1981), pp. 78–89.
- J.D. Mikkalson, *The Sacred and Civil Calendar of Athenian Year*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1975.
- J.L. O’Neil, The Ethnic Origins of the Friends of the Antigonid Kings of Macedon, *CQ* 53/2 (2003), pp. 510–522.
- L. O’Sullivan, The Law of Sophocles and the Beginnings of Permanent Philosophical Schools in Athens, *RhM* 145 (2002), pp. 251–262.
- G.J. Oliver, Mobility, Society, and Economy in the Hellenistic Period, y: *The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC*, eds. Z.H. Archibald, J.K. Davies, V. Gabrielsen, Oxford University Press, Oxford 2011, pp. 345–367.
- G.J. Oliver, *War, Food and Politics in Early Hellenistic Athens*, Oxford University Press, Oxford 2007.
- M.J. Osborne, *Naturalization in Athens I–IV*, Palais des Académies, Bruxelles 1981–1983.
- R. Parker, *Polytheism and Society at Athens*, Oxford University Press, Oxford 2005.

W.H. Porter, Aratus of Sicyon and king Antigonos Gonatas, *Hermathena* 20/45 (1930), pp. 293–311.

K. Pritchett, The Tribe Ptolemais, *AJP* 63/4 (1942), pp. 413–432.

G. Reger, Inter-Regional Economies in the Aegean Basin, y: *The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC*, eds. Z.H. Archibald, J.K. Davies, V. Gabrielsen, Oxford University Press, Oxford 2011, pp. 368–389.

O.W. Reinmuth, A New Ephebic Inscription from the Athenian Agora, *Hesperia* 43/2 (1974), pp. 246–259.

G. Roger Edwards, Panathenaics of Hellenistic and Roman Times, *Hesperia* 26/4 (1957), pp. 320–349.

S.I. Rotroff, Hellenistic Athenian Pottery: "Megarian Bowls", *CA* 19/2 (1978), pp. 387–388.

P. Schmitter, Compulsory Schooling at Athens and Rome?: A Contribution to the History of Hellenistic Education, *AJP* 96/3 (1975), pp. 276–289.

B. Scolnic, When Did the Future Antiochos IV Arrive in Athens?, *Hesperia* 83/1 (2014), pp. 123–142.

J.P. Shear, The Coins of Athens, *Hesperia* 2/2 (1933), pp. 231–278.

Skeptički priručnik I: Antički skepticizam, priredio i preveo Pavle Stojanović, Plato, Beograd 2007.

J. Steinhauer, *Cult associations in post Classical polis*, University of St. Andrews 2012. (докторски рад преузет са <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/3654>, 3.8. 2018.).

R. Strootman, *The Hellenistic Royal Court, Court Culture, Ceremonial and Ideology in Greece, Egypt and the Near East, 336-30 BCE*, University of Utrecht 2007, p. 56 (докторски рад преузет са dspace.library.uu.nl/handle/1874/22154 3.8. 2018.).

W.W. Tarn, Telokles and the Athenian Archons of 288/7-262/1 B.C., *JHS* 40/2 (1920), pp. 143–159.

A. Tataki, *Macedonians abroad: A Contribution to the Prosopography of Ancient Macedonia*, Μελετηματα 26, Athens 1998.

The Cambridge Ancient History, 2nd edition, volume VII, part 1, edited by F.W. Walbank, A.E. Astin, M.W. Frederiksen, R.M. Ogilvie, Cambridge University Press, Cambridge 1984.

The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC, eds. Z.H. Archibald, J.K. Davies, V. Gabrielsen, Oxford University Press, Oxford 2011.

The Oxford Classical Dictionary, 4th edition, eds. S. Hornblower, A. Spawforth, E. Eidinow, Oxford University Press, Oxford 2012.

H.A. Thompson, Athens and Hellenistic Princes, *PAPhS* 97/3 (1953), pp. 254–261.

H.A. Thompson, Athens faces Adversity, *Hesperia* 50/4 (1981), pp. 343–355.

M. Thompson, Athens Again, *NC&JRNS*, Seventh series, vol. 2 (1962), pp. 301–333.

M. Thompson, Coins for the Eleusinia, *Hesperia* 11/3 (1942), pp. 213–229.

M. Thompson, *New Style Silver Coinage of Athens*, Numismatic Studies 10, American Numismatic Society, New York 1961. (дигитално издање: 2016, преузето са <http://numismatics.org/digitallibrary/ark:/53695/nnan131509> 4.7. 2018.).

S.V. Tracy, Agora I 7181+IG II², 944b, *Hesperia Suppl.* 19 (1982), pp. 157–161 + 228.

S.V. Tracy, Athens in 100 B. C., *HSCP* 83 (1979), pp. 213–235.

S.V. Tracy, C. Habicht, New and Old Panathenaic Victor Lists, *Hesperia* 60/2 (1991), pp. 187–236.

S.V. Tracy, S.T. Edmunds, Five Letter-Cutters of Hellenistic Athens (230–130 B. C.), *Hesperia* 47/3 (1978), pp. 244–268.

S.V. Tracy, Two Attic Letter Cutters of the Third Century: 286/5–235/4 B.C., *Hesperia* 57/4 (1988), pp. 303–322.

J.S. Traill, The Political Organization of Attica: Study of demes, trittyes and phylai and their representation in the Athenian Council, *Hesperia Suppl.* 14 (1975).

M. Trümper, The Oldest Original Synagogue Building in the Diaspora, *Hesperia* 73/4 (2004), pp. 513–598.

P. Van Nuffelen, *Orosius and the Rhetoric of History*, Oxford University Press, Oxford 2012.

N. Vogeikoff-Brogan, Late Hellenistic Pottery in Athens: A New Deposit and Further Thoughts on the Association of Pottery and Societal Change, *Hesperia* 69/3 (2000), pp. 293–333.

M.B. Walbank, Fragmentary Decrees from the Athenian Agora, *Hesperia Suppl.* 38 (2008), pp. 1–97, 99–108.

M.B. Walbank, Greek Inscriptions from the Athenian Agora Fifth to Third Centuries B. C., *Hesperia* 51/1 (1982), pp. 41–56.

F.W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius* I–III, Clarendon Press, Oxford 1957–1979.

F.W. Walbank, Macedonia and Greece, y: *The Cambridge Ancient History*, 2nd edition, volume VII, part 1, edited by F.W. Walbank, A.E. Astin, M.W. Frederiksen, R.M. Ogilvie, Cambridge University Press, Cambridge 1984, pp. 221–256.

E. Will, *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 avant J.-C.)*, Édition du Seuil, Paris 2003.

J. Wilkes, *The Illyrians*, Blackwell, Oxford, Cambridge MA 1996.

Интернет странице:

<http://attalus.org/index.html>

<http://clas-igpn2.classics.ox.ac.uk>

<http://coinhoards.org/>

<http://drc.ohiolink.edu/>

<http://latin.packhum.org>

<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/home.html>

<http://telota.bbaw.de/ig/index.html>

<http://www.ancientathens3d.com>

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper>

<https://inscriptions.packhum.org>